

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XIX. YÜZYILDA BADAHŞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Orhan YAZICI

Hazırlayan
Uğurcan KAYMAZ

MALATYA 2021

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

XIX. YÜZYILDA BADAHŞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Uğurcan KAYMAZ

Danışman
Prof. Dr. Orhan YAZICI

MALATYA 2021

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Orhan YAZICI danışmanlığında hazırladığım “**XIX. Yüzyılda Badahşan**” adlı bu çalışmamın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek herhangi bir yardıma başvurmadañ tarafımda yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Uğurcañ KAYMAZ

ÖNSÖZ

Tarihi süreçte birçok kavim tarafından mesken tutulmuş olan Badahşan, XVII. yüzyılda yerel bir hanedanlığının temellerini atan Mir Yar Bek'in hâkimiyeti altına girmişti. XIX. yüzyıla kadar Özbekler ve Afganistan'daki gruplar arasındaki çekişmenin merkezlerinden biri olan Badahşan, nihayetinde Afgan Devleti'nin tâbiyetini kabul etmişti. XIX. yüzyılın ilk yarısında her ne kadar Afgan Devleti'ne bağlı bir yapı içerisinde bulunsada müstakil faaliyetlerinden vazgeçmeyen Badahşan hâkimleri, kendilerini aynı yüzyılın ikinci yarısında farklı bir oyunun içerisinde bulmuşlardı.

XIX. yüzyılda Asya, Batı'nın sömürgeci imparatorluklarının mücadele alanı haline geldiğinde, kıta içerisindeki en önemli bölgelerden birisi Afganistan olmuştu. İçerisinde stratejik ehemmiyeti haiz birçok bölgeyi barındıran Afganistan, İngiltere ve Rusya'nın ortaya koyduğu "Büyük Oyun" adlı mücadelenin ana merkezlerinden biriydi. Bu sebeple Badahşan, jeopolitik önemi sebebiyle bu meselenin içerisine dâhil olmuştu. Kuzeyden gelen Rus tehlikesinin farkında olan İngilizler dikkatlerini bu bölgeye çevirmişlerdi. 1873 İngiliz-Rus anlaşmasına konu olan Badahşan, ilk kez uluslararası bir meselenin odak noktası olmuştur. Bu dönemde Afgan hâkimiyetinin yoğun olarak hissedilmesi Badahşan'ın öneminin artmasından kaynaklı idi. Biz de bu çalışmada mezkûr meselelerin tarihi süreçteki gelişimini anlatmaya çalıştık.

Hayatımın her safhasında, hiçbir zorluktan kaçınmayarak beni destekleyen ve her zaman teşvik eden anneme, babama ve ablama şükranlarımı sunuyorum. Aynı zamanda hem eğitim hayatımın hem de yaşam serüvenimin muhtelif safhalarında beni her konuda destekleyen ve her koşulda varlığını hissettiren Öğr. Gör. Abbas ÖZFİRAT'a, bu çalışma üzerindeki hakkı münasebetiyle teşekkür ederim. Tez çalışmamızın her safhasında elinden gelen hiçbir desteği esirgemeyen ve birbirinden değerli görüşleriyle ilmi anlayışımın şekillenmesinde büyük rol oynayan hocam sayın Prof. Dr. Orhan YAZICI'ya minnettarım.

Malatya 2021

Uğurcan KAYMAZ

ÖZET

XVII. yüzyılda Mir Yar Bek tarafından tesis edilen Feyzabad merkezli Badahşan yerel hanedanlığı, XIX. yüzyılın sonlarına kadar bölgede hâkim olmuştu. Badahşan ve çevresindeki dağlık bölgede hızlı bir ilerleyiş sağlayan bu yerel hâkimler, bölgenin jeopolitik önemi bakımından bazı dönemlerde çeşitli çatışmaların ortasında kalmışlardı. Muhtelif zamanlarda bulundukları bölgede söz sahibi olmak için çabalayan Badahşan emirleri, XIX. yüzyılın ortalarında Afgan Devleti'nin kesin hükmü altına girmişlerdi. Bundan sonraki süreçte uluslararası münasebetlerde yer alan Badahşan, 1873 Granville-Gortchakoff sözleşmesi ilk kez uluslararası bir anlaşmaya konu olmuştu. İngiliz-Rus mücadelesinin kesişme noktalarından biri haline gelen Badahşan, İngilizlerin Afganistan politikasını etkileyen önemli faktörlerden biri olmuştur. Nihayetinde, Badahşan kuzey sınırı problemlerinin çözülmesi adına yapılan çalışmalarda önemli yer tutmuş ve 1893'te bölgenin şekillenmesi üzerine Abdurrahman Han ve Mortimer Durand arasında anlaşma yapılmıştı. Bölge üzerindeki meselelerin artmasından sonra 1895'te Ruslar ile Pamir anlaşmasını imzalayan İngilizler, modern Badahşan'ın şekillenmesinde öncü rol üstlenmişlerdi. Bu yüzden Badahşan'ın bu dönemi hem yerel siyaset içerisindeki yeri hem de uluslararası politikalar arasında yer alması münasebetiyle oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Badahşan, Feyzabad, Mir Yar Bek, Granville-Gortchakoff, Durand, Pamirler.

ABSTRACT

In the 17th century, Badakhshan local dynasty based in Fayzabad founded by Mir Yar Bek had dominated the region until the end of the 19th century. In terms of the geopolitical importance of the region, these local dynasties, who made a rapid advance in Badakhshan and the surrounding highlands, were in the middle of various conflicts in some periods. The Badakhshan emirs, who were trying to have a voice in the region from time to time, were subjugated by Afghans in the middle of the 19th century. Badakhshan, which took part in international relations in the following period, was the subject of an international agreement for the first time in the Granville-Gorchakov Agreement of 1873. Badakhshan, which has become one of the intersection points of the British-Russian conflict, has been one of the significant factors affecting the British policy in Afghanistan. Eventually, Badakhshan took an important place in the studies carried out to solve the problems of the northern border, and an agreement was made between Abdur Rahman Khan and Mortimer Durand upon the shaping of the region in 1893. The British, who signed the Pamir Agreement with the Russians in 1895 after rising of the issues in the region, played a significant role in shaping the modern Badakhshan. Therefore, this period of Badakhshan is crucial due to its place in local politics and its place among international policies.

Keywords: Badakhshan, Fayzabad, Mir Yar Bek, Granville-Gorchakoff, Durand, Pamirs.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YEREL HANEDANLAR DEVRİNDE BADAHŞAN(1766-1858)

1.1. Katagan Emiri Kubad Han'ın Badahşan Hâkimiyeti	15
1.1.1. Badahşan'ın Ahmed Şah Dürrani'ye İtaati	16
1.2. Mir Muhammed Şah'ın Badahşan Hâkimiyeti	16
1.2.1. Şugnan Hâkimi Celaledin ibn Şah Vancı'nin İtaat Altına Alınması....	17
1.2.2. Aksakalların Tayini.....	18
1.2.3. Rag Bölgesinin Zaptı	19
1.2.4. Mir Muhammed Şah'ın Badahşan'ı Oğulları Arasında Taksimi.....	20
1.3. Mir II. Sultan Şah ve Faaliyetleri	20
1.4. Kunduz Hâkimi Mir Muhammed Murad'ın Badahşan Hâkimiyeti.....	21
1.4.1. Mir Muhammed Murad'ın Badahşan Seferi	22
1.4.2. Kokan Beg'in Badahşan Hâkimiyeti ve Faaliyetleri	23
1.4.3. Muhammed Rahim Beg ve Vahan'ın Durumu	24
1.4.4. Kokan Beg'in Vahan Seferi ve Ölümü	25
1.5. Kokan Beg'in Ölümünden Sonra Badahşan	26
1.5.1. Mir Ahmed Şah'ın Badahşan Hâkimiyeti	27
1.5.2. Mir Şah Zamanüddin'in Feyzabad Tahtını Ele Geçirmesi	28
1.5.3. Mir Şah Zamanüddin'in Yasin Hâkimi Gevher Aman ile İttifakı	29

İKİNCİ BÖLÜM

AFGAN DEVLETİ HÂKİMİYETİNDE BADAHŞAN(1858-1873)

2.1. Katagan Hâkimi Mir Atalık'ın İsyanı ve Badahşan'a Etkisi.....	30
2.1.1. Badahşan-Katagan İttifakının Afganlar ile Mücadelesi	32
2.1.2. Badahşanlıların Saldırıları ve Afganların Karşı Tepkisi.....	33
2.1.3. İkinci İsyanın Ortaya Çıkışı ve Badahşan'da Afgan Otoritesinin Sağlanması.....	34
2.1.4. Buhara Han'ı Emir Muzaffer'in Afgan Sınırına Gelişi ve Badahşan Münasebetlerine Etkisi	36
2.1.5. Mir Şah Zamanüddin Döneminin Sonu	37
2.2. Mir Cihandar Şah'ın Badahşan Tahtına Çıkışı ve Feyzabad'ın Durumu ...	38
2.2.1. Alt Yönetim Birimleriyle Mücadele ve Değişim	39
2.2.2. Serdar Abdurrahman ve Mir Cihandar Şah Münasebetleri	40
2.2.3. Mir Cihandar Şah'ın Kunduz Seferi	41
2.2.4. Mir Cihandar Şah'ın Feyzabad Tahtını Kaybetmesi.....	42
2.3. Mir Cihandar Şah'ın Badahşan'da İkinci Hâkimiyet Devresi	42
2.4. Mir Mahmud Şah'ın Badahşan Hâkimiyeti	43
2.4.1. Mir Cihandar Şah- Amanü'l-mülk İttifakı ve Mir Mahmud Şah ile Muharebeleri.....	44
2.5. Türkistan Valisi Naib Âlem Han'ın Badahşan Seferi.....	45
2.6. 1873 İngiliz-Rus Sınır Anlaşması ve Badahşan Meselesi	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMİR ABDURRAHMAN HAN DÖNEMİNDE BADAHŞAN(1880-1895)

3.1. Afgan Komutan Seyid Ahmed Han'ın Yönetiminde Badahşan	50
3.1.1 Rag, Rustak ve Feyzabad İsyanları ile Afganların Badahşan'dan Çıkarılması.....	51
3.1.2. Şehzade Hasan'ın Badahşan'a Gelişi ve Hâkimiyetini Tesisi.....	52
3.1.3. Rustak İsyanının Bastırılması	53
3.1.4. Serdar Abdurrahman Han ve Mir Şehzade Hasan Münasebetleri	53
3.2. Serdar Abdurrahman'ın Feyzabad'taki Durumu ve Mir Baba Han Meselesi	55
3.3. Serdar Abdurrahman Han'ın İktidara Gelişi	57

3.4. Mir Âlem Şah'ın Badahşan'a Gelişi ve Muhammed Ömer Han'ın Mukavemeti	58
3.4.1. Vali Abdullah Han Tokay'ın Badahşan'a Müdahalesi.....	59
3.5. Mir Muhammed Ömer Han ve Şugnan Hâkimi Yusuf Ali Şah'ın Badahşan'da İsyân Teşebbüsü	59
3.5.1 Abdurrahman Han'ın Şugnan Hâkimiyetini Tesisi	60
3.6. Şugnan'da Sınır İhlali Meselesi	61
3.7. Serdar Muhammed İshak Han'ın İsyanı ve Badahşan Ahalisinin İştiraki ..	62
3.7.1. Rag, Şehr-i Bozorg, Pasakoh ve Çevre İllerin İsyânları	62
3.7.2. Mirzadelerin İkinci İsyân Hareketi	63
3.8. Rusya'nın Pamir Seferi ve Sınır Meseleleri.....	65
3.8.1. 1893 Müzakerelerinde Roşan ve Şugnan Sorunu	65
3.8.2. 1895 Rus-İngiliz Sınır Anlaşması ve Vahan Bölgesinin Teşekkülü	66
SONUÇ	69
BİBLİYOGRAFYA	76
EKLER	84

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı müellif
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
a.g.e.	: Adı geçen eser
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö	: Milattan önce
Ed.	: Editör
vd.	: Ve diğerleri
s.	: Sayfa
Çev.	: Çeviren
Nşr.	: Neşreden
Eİr.	: Encyclopædia Iranica
Vol.	: Volume
Bkz.	: Bakınız
Haz.	: Hazırlayan
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.g.m.	: Adı geçen makale

GİRİŞ

Badahşan, bugün Afganistan'ın kuzeydoğusu, Tacikistan'ın doğusu, Çin'in batısı ve Pakistan'ın kuzeyindeki birbirine komşu dağlık alanları içerisine alan geniş bir yüzölçümüne sahiptir.¹ Bölgenin yerli halkı, Pamiri ve Vahi (Wakhi) olarak adlandırılan iki ana koldan oluşan dağlı Taciklerdir. Tacikler dışında, bölgedeki ikinci önemli nüfus Kırgızlardır.² Feyzabad, Baharek, Cirm, Kalaykun (Darvaz) gibi önemli kent merkezlerinin çoğunluğu Sünni mezhebine bağlı bir nüfus yapısı gösterirken, Badahşan'ın geri kalan tüm kırsal coğrafyası İsmaili mezhebine bağlıdır. Bu kırsal kesimlerde de Sünni nüfusla karşılaşılrsa da, bu Sünni nüfus, çoğunluğu bölgeye son yüzyılda yerleşmiş göçmenlerdir. Bunların çoğunluğunu yine Sünni Tacikler oluşturmakta; ayrıca az sayıda Özbek, Peştun, Beluç ve Hazara da yer almaktadır. Yüzölçümü olarak, çoğunluğu İsmaili bölgelerinden oluşmasına rağmen; Badahşan'ın siyasi tarihi, yerel yönetimlerin yanı sıra çevredeki daha büyük güçlerin, kontrolü altında şekillenmiştir. Bu çalışmada, bu siyasi tarihin XIX. yüzyıldaki bölümü incelenecektir.

Badahşan ismiyle milattan önceki devirlerde karşılaşmamaktayız. Fakat milattan önce IV. asırda Greklerin Orta Asya bölge isimlendirmeleri içerisinde yer alan Baktriya bölgesi Badahşan'ı da içerisine almaktaydı.³ Orta Çağ'da ise Badahşan'ın, Toharistan sınırları içerisinde bulunduğunu görmekteyiz.⁴ Badahşan ismi ilk olarak milattan sonra VII. yüzyılda bölgeye keşif seferlerinde bulunmuş olan Çinli gezgin Hiuen Tsiang'ta Tu-ho-lo(Toharistan) bölgesi içerisine dâhil bir bölge olarak *Po-to-chang-na*⁵ veya *Pat-*

¹ Bunlardan Afgan Badahşanı olarak adlandırılan bölge Hindukuş dağlarının kuzeyinde, Mezar-ı Şerif ya da başka bir deyişle Afgan Türkistanı'nın doğusuna düşen ve kuzeybatıda yukarı Ceyhun olarak adlandırılan Penc nehri ile sınırlandırılırken Vahan koridorunun güneyinde Pakistan'a ulaşır ve doğuda Çin'e sınır olmaktadır. Ludwig. W. Adamec, **Historical and Political Gazetteer of Afghanistan: Badakhshan and the Northeastern Afghanistan I**, Graz 1972, s.1; Muhammed Hekim Nâhiz, **Kâmus-ı Coğrafya-yi Tarih-i Afganistan I**, (Basıma Haz. Ali Ergun Çınar-Sayed Ali Moujan) İstanbul 2014, s.130-131.; Bölgenin Pakistan'da kalan kısmındaki halklara Badahşani denmiş fakat kültürel ve sosyal yapının müşterek olmasından kaynaklanan bu isim, Pakistan için bir coğrafi bölge adı olamamıştır. Zahide Ay, **Moğol İstilas Öncesi ve Sonrasında Orta Asya'da Ezoterist Bir İslam Toplumu: 10-15. Yüzyıllarda Badahşan İsmailileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2013, s.22vd.

² Bölgenin etnik yapısı hakkında bkz: <https://president.gov.af/en/badakhshan/> (Erişim Tarihi: 02.10.2019); <https://stat.tj/en/database-socio-demographic-sector> (Erişim Tarihi: 02.10.2019)

³ James Hutton, **Central Asia: From Aryan to The Cossack**, London 1875, s.26.

⁴ Afganistan tarihi yazarlarından Gubar, Badahşan bölgesini Toharistan içerisinde ele alarak Badahşan'ın buranın bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Bkz: Mir Gulam Muhammed Gubar, **Coğrafya-yi Tarih-i Afganistan**, Kâbil 1332, s.27vd.

⁵ Samuel Beal, **Si-Yu-Ki: Buddhist Records of the Western World II**, London 1884, s. 291.

*tok-ts'ong-na*⁶ şeklinde zikredilir. Bu isim T'ang Shu'da *Pa-t'o-šan*⁷ ve Ts'e fu Yüan Kui'de ise *Pu-t'šan* olarak bahsedilmektedir.⁸ Çin kaynaklarında görülen bu formların yanında İslam kaynaklarında Badahşanat veya Bezehşan kullanımı mevcuttur.⁹ Bir görüşe göre bu isim, sadece Kökçe vadisi civarında bulunan Balahş veya Balahz adlı yakut taşından türemiştir. Bölgesel ağızlarda farklılık gösterip Badahşan formuna ulaşan bu kelime Balahş taşına sahip olan yer manasına gelmektedir.¹⁰ Badahşan isminin menşesine dair diğer bir görüş ise bu kelimenin Sasani İmparatorluğu'nda feodal yapının içerisindeki görevlinin unvanı olan *bidaxš*, *bēdaxš* veya *badaxš* kelimelerine aitlik bildiren son ek “-an” eklenmesiyle oluşmuştur.¹¹

Milattan önce IV. yüzyılda Hindistan seferine çıkan İskender, Darius ile yaptığı savaştan galip çıktıktan sonra bugünkü Afganistan'a hâkim olmuştur.¹² Rivayete göre bu devirde İskender, Oxyartes'in kızı Roksana ile evlenmiş¹³ ve bu yüzden Badahşan hükümdarları kendilerini bu çiftin soyundan kabul etmişlerdi. Bunun yanında İskender'in yanındaki adamlara “*bana torunlarımı yerleştirebileceğim, dünya üzerindeki hâkimlerin erişemeyeceği bir yer bulun*”¹⁴ dediğini ve bununla birlikte İskender'in danışmanları, onun torunları olan Badahşan hükümdarlarına yazılan mektupla buraların bağımsızlığını ve benliğini korumasını sağlamışlardı.¹⁵ Bu rivayetler İskender'in bölgedeki hâkimiyetine kanıt olarak kullanılabilir fakat Badahşan hâkimlerinin onun torunu olma olasılığını kuvvetlendirememektedir. Nitekim bu

⁶ Dil bilimci Schlegel'e göre kelimenin Çince telaffuzu bu şekildedir. V.V. Barthold, “*Badakhshan*”, **The Encyclopaedia of Islam I**, Leiden 1986, s. 851

⁷ V.V. Barthold, aynı madde, s. 851.

⁸ Edouard Chavannes, **Çin Kaynaklarında Batı Türkleri**, (Çev. Mustafa Koç), İstanbul 2007, s.260.

⁹ Mirza Sang Muhammed Badahşi-Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, **Tarih-i Badahşan**, (Nşr. Menuçih Sutuda) Tahran 1325 s.XII. ; İstahri, **Ülkelerin Yolları**, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul 2019, s. 236.

¹⁰ Farsça *Lâl-i Bedahşani* veya *lal-i Badahşi* de denilen bu taş bir tür pembe yakuttur. Mehmet Saray, “*Bedahşan*” **DİA V**, İstanbul 1992, s.291.; Lal-i Badahşan Orta Çağ İslam dünyasında çok meşhur olup Fars şiirlerinde de sevgilinin dudağı veya şarabı ifade etmektedir. V.V. Barthold, aynı madde, s.851

¹¹ X.de Planhol- D. Balland- W. Eilers, “*Badaḫšān*” **EIr**, III/4, 2011, s.361; *Bidaxš* kelimesi için ayrıca bkz: Werner Sundermann, “*Bidaxš*” **EIr** IV/3, 1989, s.242-244

¹² W.K. Fraser-Tytler, **Afghanistan: A Study of Political Developments in Central and Southern Asia**, London 1953, s.17. ;İskender'in savaş güzergâhı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: J.W. M.'Crindle, **The Invasion of India by Alexander the Great**, Westminster 1896, s.56.

¹³ Bkz: Richard Frye, **Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına Orta Asya Mirası**, (Çev. Füsün Tayanç- Tunç Tayanç) Ankara 2009, s.107.

¹⁴ Mirza Haydar Duğlat bu rivayetten sonra İskender'in zamanından 15. yüzyıla kadar buraya kimsenin saldıramadığını ve nesillerin korunduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mirza Muhammad Haidar Dughlat, **Tarikh-i Rashidi**, (Nşr. N.Elias- Çev. E.D. Ross) London 1895, s.107.

¹⁵ V.V. Bartold, “*Tacikler*”, **Orta Asya**, (Çev. D. Ahsen Batur) İstanbul 2010, s.176. Bu kayıt Barthold'un da belirttiği gibi ilk kez Marco Polo'da geçmektedir. Bkz: Marco Polo, **The Book of Ser Marco Polo the Venetian**, (Nşr. Henry Yule), London 1903, s. 157.

rivayetleri söz konusu eden kaynaklar İskender'den yüzlerce yıl sonra yazılmıştır. Ayrıca verilen bilgilerden İskender dönemindeki Badahşan'ın sınırlarını çıkarmak mümkün değildir.

İskender'in ölümünden sonra Orta Asya'da önce Selevkos dönemi başlamış ve hâkimiyet sahaları içerisine Badahşan'ı dâhil etmişlerdi. Kökçe nehir üzerinde bulunan ve Ai Khanoum (Ay Hanum) olarak adlandırılan antik şehir bu döneme şahitlik etmektedir.¹⁶ Selevkosların devrilmesinden sonra ortaya çıkan Baktriya devleti Badahşan'ı da içine alan bir bölgeye hâkimdi. W.W. Tarn, Baktriya satraplıklarının ismini sayarken Bandobene adlı yerin Badahşan olma ihtimalinden de bahsetmektedir.¹⁷ Fakat Baktriya devleti milattan önce II. yüzyılda Hunların saldırıları neticesinde göç etmek zorunda kalan Yüe-çiler tarafından yıkılmıştır.¹⁸ Yüe-çilerin bölgeye hâkim olmalarından sonra buralarda yabguluklar kurulduğu anlaşılmaktadır. Arkeolojik araştırmalar neticesinde Feyzabad'ın Yüe-çi ülkesi sınırları içerisine dâhil olduğu düşünülebilir. Fakat bu bölgenin umumi sınırları hakkında kesin bir yargıya varmak mümkün değildir.¹⁹ Beş ayrı yabgunun hâkimiyeti altında yaşayan Yüe-çilerden Kuşan yabgusu I. Kujulakadphises, Yüe-çi birliğini sağlayarak milattan sonra 10. yılda Kuşan Devleti olarak adlandırdığımız devletin temellerini atmıştır. Onun ve ardıllarının ortaya çıkardığı bu devlet bugünkü Afganistan'ı içine alırken, Pakistan ve Kuzey Hindistan'ın da önemli bir bölümünü kapsamıştır.²⁰

Milattan sonra III. yüzyılda Sasani saldırılarına maruz kalan Kuşanlar, Akhunların (Eftalitler) saldırılarına uğramıştı. Bu dönemde zayıflamaya başlayan Kuşanların yerini V. yüzyılda Eftalitler almıştır.²¹ Çin kaynaklarının Tu-ho-lo olarak kaydettiği ve Toharlara nispeten Toharistan olarak adlandırılan bölgeye hâkim olan Eftalit

¹⁶ Richard Frye, a.g.e. s.111.

¹⁷ W.W. Tarn, **The Greeks in Bactria & India**, London 1938, s.97, 114.

¹⁸ Bahaeddin Ögel, “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar: I. Yüeçi’ler”, **AÜDTCF Dergisi** XV/1-3, Ankara 1957, s.261-273.

¹⁹ Mehmet Tezcan, **Kuşanlar Tarihi (Yüeh-chih’lardan Kuşanlara)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, s.204.

²⁰ Kuşan Devleti sınırlarını tasvir eden harita için bkz: J.Harmatta, “*Languages and Literature in Kushan Empire*”, **History of Civilizations of Central Asia II**, UNESCO/Paris 1994 s.490. Ayrıca bkz: Salim Cöğçe, “*Hindistan’da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar*”, **Türkler I**, Ankara 2002 s.1286-1299.

²¹ Eftalit ismi için bkz: Enver Konukçu, “*Akhunlar*”, **Türkler I**, Ankara 2002, s.828-829. ; Ayrıca bkz: Salim Cöğçe, “*İlkçağda Hindistan’da Türk Varlığı*”, **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, I/1, Malatya 2001, s.18-19.

hükümdarı, Badahşan'ı oğluna mülk olarak vermişti.²² Muhtemelen bu bölge Eftalitlerin önemli merkezlerinden biriydi. 557 yılında Eftalit devletinin Gök-Türk ve Sasani iş birliği sonucunda yıkılmasıyla Toharistan bölgesi Sasani devletinin hâkimiyeti altına girmişti.²³ Batı Gök-Türk kağanlığı buraları 591-596 yılları arasında hâkimiyeti altına almak istemiş fakat bu iç savaşlar nedeniyle mümkün olmamıştı. 616 yılında bu fırsatı yakalayan Gök-Türkler, Eftalit bakiyeleri ile Sasaniler arasındaki mücadeleye müdahil olup Eftalitlere yardım etmişlerdi. Fakat Toharistan'ın kesin olarak kağanlığa eklenmesi 625 yılında olmuştu.²⁴ Bu mücadelelerden sonra aralarında Badahşan'ın da bulunduğu yabguluklar, Kunduz'daki Türk yabgusunun buyruğu altına girmişti. Fakat anlaşılan o ki varlıklarını Çin devletinin hâkimiyeti altında sürdürmüşlerdi.²⁵ Bu dönemde Badahşan'a gelmiş olan Çinli gezgin Hiuen Tsiang, Badahşan'ın toprak verimliliğinden ve yetiştirilen ürünlerden bahsetmiştir. Badahşan insanının özelliklerinden de bahseden Hiuen Tsiang, bilhassa burada bulunan Budist yapılardan da söz etmektedir.²⁶

VII. yüzyılın ortalarında Orta Asya'da Arap istilası başlamıştı fakat Badahşan'a İslamiyet'in ne zaman girdiğine dair kesin bilgi mevcut değildir. Fakat Arap orduları kumandanlarından Ahnef bin Kays önce Toharistan'a sonra Talikan'a geçerek burada muhtelif faaliyetlerde bulunmuştur.²⁷ Bu da Badahşan'ın bu dönemde Müslümanlarla tanışma ihtimalini düşündürse de bu konu hakkında kesin bilgi yoktur. Abdulhay Habibi'nin verdiği bilgiye göre Arap kumandan Kuteybe b. Müslim tarafından idam edilen Nizek Tarhan Badahşan'da öldürülmüştü. Muhtemelen miladi 709-710 yıllarına denk gelen bu olayla birlikte Badahşan Araplar ile kesin olarak tanışmıştır.²⁸

²² Barthold, aynı madde, s.852. Barthold başka bir eserinde de Eftalitlerin merkezinin Badahşan olduğunu belirtir. Bkz: V.V Bartold, “*Tacikler*” s.23. ; ayrıca bkz: R. Ghirshman, **Les Chionites-Hephthalites**, Le Caire 1948, s.90.

²³ Mehmet Tezcan, “*Kuşanlar, Akhunlar ve Eftalitler*”, **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu**, (31 Ekim-1 Kasım 2002), Ankara 2006, s.40vd.

²⁴ J.Harmatta- B.A. Litvinsky, “*Tokharistan and Gandhara Under Western Türk Rule (650-750)*”, **History of Civilizations of Central Asia III**, UNESCO/Paris 1994, s.367vd.

²⁵ E.Chavannes, a.g.e., s.259vd.

²⁶ Samuel Beal, a.g.e., s.291vd.

²⁷ Ahmed b. Yahyâ el-Belâzuri, **Fütûhu'l Büldân**, (Çev. Mustafa Fayda), İstanbul 2013, s.467vd

²⁸ Abdulhay Habibi, **Tarih-i Afganistan Ba'd ez İslâm**, Tahran 1367, s.114. bu konu hakkında İslam kaynaklarından Belazuri, Nizek Tarhan'ın ölüm yeri için sadece Toharistan olarak bahseder. Belâzuri, a.g.e. s.482. Taberi ise Nizek'in dağlık sarp bir araziye kaçtığından bahseder bkz: Ebû Cafer Muhammed bin Cerirü't Taberi, **Tarih-i Taberi IV**, (Çev. M. Faruk Görtünca), İstanbul 2007, s.250vd. İbnü'l Esir ise onun Kürz adlı bir yere kaçıp oradan çıkarılarak öldürüldüğü bilgisini vermektedir. :İbnü'l Esir, **İslâm Tarihi: El Kâmil fit-Tarih Tercümesi IV**, (Çev. Ahmet Ağırakça), İstanbul 1991, s.492vd.

VIII. ve IX. yüzyıl kaynaklarının Badahşan hakkında verdiği bilgiler sınırlıdır. Yakubi burada Humar Beg adlı bir beyin hüküm sürdüğünü belirtirken Barthold mezkûr dönemde buralarda Karluklar'ın da yaşadığını eklemektedir.²⁹ Bu devirde İstahri, Badahşan'ı Ebu'l Feth'in ülkesi olarak belirtmektedir. Barthold'a göre bu adlandırma Ebul Feth Yaftali'nin ismine nispeten yapılmıştır.³⁰ Bu dönemde verimli arazilere sahip meskûn bir şehir olarak tasvir edilen Badahşan, binek hayvanları ve değerli taş kaynakları açısından önemliydi. Tibet'e giden ticaret yolları üzerinde bulunan şehirlerden biri olan Badahşan'da Harun Reşid'in karısı Zübeyde'nin bir ribat yaptırdığı belirtilmektedir.³¹

XI. yüzyıla gelindiğinde Badahşan İsmaili güruhun önemli temsilcilerinden olan Nasır-ı Hüsrev ile tanışmıştı.³² Nasır-ı Hüsrev, muhtelif siyasi sebeplerden dolayı Sünni İslam'ın hâkim olduğu Horasan coğrafyasından kaçarak kaynaklarda hakkında bilgi bulunmayan Badahşan emiri Ali b. Es'ad Haris'in hâkim olduğu Yumgan'a sığınmıştır. Buranın coğrafi açıdan oldukça sarp ve güvenilir bir yer olması Yumgan'ı tercih etmesindeki etkenlerden biridir. Badahşan'daki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olmadığımız Nasır-ı Hüsrev, Badahşan'ın İsmaili mezhebiyle tanışmasında öncü role sahip olmuştur. Bugün Badahşan ve komşu bölgelerinde halen bu mezhebin yaygınlığı görülmektedir.³³

XI. yüzyılda Gazneli hâkimiyeti altında bir kabile olarak varlığını sürdüren Gurlular veya diğer adlarıyla Şensebaniler, Gazneli hâkimiyetinin zayıflaması üzerine Afganistan toprakları üzerinde hâkim unsur olarak karşımıza çıkmaktadırlar. XII. yüzyıla gelindiğinde farklı kolları bulunan bu hanedanın Melik Fahreddin tarafından kurulmuş Bamiyan kolu 1145'de Toharistan'ı da hâkimiyeti altına almıştı. Daha sonra Şemseddin Muhammed fütuhata devam ederek Belh, Çağanyan, Badahşan'a,

²⁹ V.V. Barthold, “*Badakhshan*” s.852. a.mlf, “*Tacikler*”, s.176; Yakın dönemde Badahşan'da Özbekler arasında Karluk adlı bir boy bulunmaktaydı. V.V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, (Yay. Haz. K.Yaşar Koprman- A.İsmail Aka) Ankara 1975, s.135.

³⁰ İstahri, a.g.e. s.237; Barthold, “*Badakhshan*”, s.852.

³¹ V.V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Ankara 1990, s.69.

³² Nasır-ı Hüsrev 1004 yılında bugün Tacikistan'da bulunan Kubadiyan kasabasında dünyaya gelmiştir. Kendini açık bir şekilde Hz. Ali taraftarı olarak gösteren Nasır Hüsrev, şair, filozof, seyyah ve âlim gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir. Nasır-ı Hüsrev Badahşan'daki yaşamı boyunca birçok eser kaleme almıştı. Ölüm tarihi tam olarak bilinmeyen Nasır-ı Hüsrev'in mezarı bugün Badahşan sınırları içindedir. Genel bilgi için bkz: Nihat Azamat, “*Nasır-ı Hüsrev*”, **DİA XXXII**, s.397-395.

³³ Zahide Ay, a.g.t. s.80vd.

Şugnan'daki dağlık bölgeye ve Ceyhun sahilindeki birçok bölgeye hâkim olmuştu. Böylece Firuzkuh'ta Gıyaseddin Muhammed'ten Sultan unvanı ve bir de çetr almıştır.³⁴

XIII. yüzyıla gelindiğinde Marco Polo'dan Badahşan'da İskender soyu olduğu iddia edilen hükümdar ailesinin hâkimiyetinin devam ettiğini öğrenmekteyiz. Fakat Afgan tarihçi Gubar'ın verdiği bilgiye göre Cengiz Han 1220 yılında Tirmiz'i işgal etmiş ve bundan sonra Toharistan'ı da almak için askerlerini bu yana göndermişti. Bu seferle Badahşan'a hâkim olan Cengiz Han büyük bir yıkımla Talikan'ı da ele geçirmiştir. Cengiz Han ölmeden önce de oğulları arasında paylaştırdığı topraklardan Badahşan'ın da aralarında bulunduğu bölgeyi 1226 yılında Çağatay Han'ın hâkimiyetine bırakmıştır.³⁵ Kaynakların buradaki Moğol hâkimiyetine dair bilgi vermemesine karşın bu yüzyılın sonlarına doğru Badahşan'da faaliyet gösteren Taj Mogal adlı bir hükümdar karşımıza çıkmaktadır. Taj Mogal, Punyal, Yasin ve Hunza'ya kadar olan toprakları işgal ederek Çitral tahtı üzerinde hak iddia eden Şah Rais Han'ı da Gilgit hâkimi olan üvey abisi Torra Han'a karşı korumuştur. Taj Mogal bu sayede İsmaili mezhebinin bu vadilerde yayılmasına sebep olmuştur.³⁶ Fakat bu hükümdarın Moğollar ile bir ilgisi olup olmadığı kesin değildir.

XIV. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan'da güçlü bir siyasi şahsiyet olarak karşımıza çıkan Emir Timur, hâkimiyet sahasını Anadolu'dan Hindistan'a kadar genişletmiştir.³⁷ Timur, bugünkü Afganistan topraklarındaki mücadeleleri sırasında stratejik açıdan önemli olan Badahşan'ı da tâbi olarak hâkimiyet alanına katmıştır. Muhtemelen 1368'de Emir Hüseyin ile olan mücadelelerden sonra tâbiyeti sağlanan Badahşan, yukarıda da bahsettiğimiz İskender soyuna mensup olduğu iddia edilen Şah

³⁴ K.A. Nizami, "The Ghurids", **History of Civilizations of Central Asia IV**, UNESCO/Paris 1994, s.189. ayrıca bkz: C.E. Bosworth, "Ghurids", **The Encyclopaedia of Islam II**, Leiden 1991, s.1099-1104.

³⁵ Gubar, a.g.e. 32-34.; ayrıca Moğolların Gizli Tarihi adlı eserde Cengiz Han'ın Batkesen adlı bir yere sefer yaptığı yazmaktadır. Batkesen adlı bu mekân Badahşan ile aynileştirilmiştir. Bkz: **Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-shi), Moğolların Gizli Tarihi**, (Nşr. Ahmet Temir), Ankara 1995, s.182, 249. Cengiz'in Afganistan'daki faaliyetleri için bkz: Neslihan Durak, "Afganistan'da Çingizli Hâkimiyetinin Tesisi" **İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına: Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan**, (Ed. H. Alan- A. Kara- O. Yorulmaz), İstanbul 2008, s.253-275; Ayrıca bkz: W.K. Fraser-Tytler, **Afghanistan: A Study of Political Development in Central and Southern Asia**, London 1953, s.28.

³⁶ Ahmad Hasan Dani, Taj kelimesinin Çince büyük öğretici manasına gelen "Taishi" olarak adlandırılan Moğol unvanından türemiş olabileceğini düşünür: Ahmad H. Dani, **History of Northern Areas of Pakistan**, Islamabad 1991, s.62, 170vd.

³⁷ Timur'un faaliyetleri hakkında bkz: İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, Ankara 2000, s.1-33

Şeyh Ali ve kardeşi Şah Muhammed Badahşi tarafından yönetilmekteydi.³⁸ Kaynaklardan anlaşıldığına göre bunlar zamanı geldiğinde Timur'un bölgedeki mücadelelerinde ona asker yardımında bulunmuşlardı. Örneğin Timur'un 1398'de Hindistan'a yaptığı seferlere Badahşan'dan Bahaddin Şah ve Leşker Şah adında iki emir katılmıştı.³⁹

Timur'un ölümünden sonra ülkesi halefleri tarafından parçalanmış bir şekilde yönetilirken, 1467'de Timur'un Miranşah'tan olma torunu Ebu Said Mirza'nın Şah Sultan Muhammed Badahşi'yi yenilgiye uğratıp idam ettirmesi sonucunda kesin bir şekilde Timurluların eline geçmiştir. Yönetici soyun kızlarıyla siyasi evlilikler yapan Timurluların bölgedeki varlıklarını güçlendirmeye çalıştıkları görülmektedir.⁴⁰ Fakat Ebu Said Mirza'nın 1469'da ölümü ile hâkimiyet alanı da oğulları arasında paylaşılmıştır. Bu süreçte Hisar, Kunduz ve Badahşan bölgeleri, Sultan Mirza Mahmud'un, kardeşi Ebu Bekir Mirza'yı buralardan sürüp çıkarmasıyla onun hâkimiyetine girerek Hisar bölgesine bağlanmıştır.⁴¹

Badahşan XVI. yüzyılın başında Maverâünnehir bölgesinde güçlenmeye başlayan Özbekler tarafından istila edilmiş fakat Özbeklerin bu faaliyetleri bölgenin ileri gelen komutanlarından Mübarek Şah tarafından engellenmiştir. Kala-i Zafer'de gerçekleşen bu mücadeleyle Mübarek Şah buraya mezkûr ismi verip bir merkez haline getirmiş ve bugüne kadar bu ismin ulaşmasına vesile olmuştur.⁴² Bundan sonra da Timur soyundan olan Babür'ün kardeşi Nasır Mirza, iki sene boyunca Badahşan'da hüküm sürmüş fakat onun yönetiminden memnun olmayan Badahşan ileri gelenlerinden Muhammed Kurçı, Mübarek Şah, Zübeyir Ragi ve Cihangir Şah ona düşman olmuştu. Bu düşmanlığın sonucunda Nasır Mirza ve yanındaki adamları Badahşan'ın sarp arazilerinde

³⁸ Grousset Timur'un Keş ve yöresini ele geçirdikten sonra Badahşan hâkimlerinin tâbiyetini aldığını belirtirken tarih vermez.[R.Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, (Çev. M.Reşat Uzman) İstanbul 1980, s.390.] Fakat İsmail Aka, Timur'un Keş seferini 1365'e tarihlemektedir. Bkz: İsmail Aka, a.g.e. s.6.; İbn Arabşah'ın eserinde ise Badahşan hakimleriyle anlaşmasından sonra Timur'un miladi 1369 yılında denk gelen hicri 771 yılında Semerkand'a döndüğü ifade edilmektedir. Bkz: İbn Arabshah, **Tamerlane or Timur the Great Amir**,(Çev. J.H. Sanders), London 1936, s.12-13.

³⁹ Mirza Muhammad Haidar Dughlat, a.g.e. s.23; .Nizamüddin Şâmi, **Zafername**, (Çev. Necati Lugal), Ankara 1987, s.64., 105.; Sahibkiran Emir Timur Muhammed Tarağay Bahadıröğlu, **Timur'un Günlüğü -Tüzükat-ı Timur-**, (Haz. K. Şakirov- A. Aslan), İstanbul 2010, s.41. ; B.F. Manz, **The Rise and Rule of Tamerlane**, Cambridge 1989, s.156.

⁴⁰ İskender soyunun son temsilcisi olan Şah Sultan Badahşi'nin mağlubiyetinde İskender'in doktrinlerine uygun davranmaması etkili olmuştur. bkz: Mirza Muhammad Haidar Dughlat, a.g.e., s.107-108.

⁴¹ Mirza Muhammad Haidar Dughlat, a.g.e. s.93. ; Gazi Zahirüddin Muhammed Babür, **Vekayi Babür'ün Hatıratı I**, (Çev. R. Rahmeti Arat) Ankara 1987, s.27.

⁴² Babür, a.g.e. s.167, 220.

gerçekleşen çarpışmalar sonucunda yenilmiş ve adamlarının bir kısmıyla Kâbil'e gitmişti.⁴³

Aynı yıllar arasında Şeybak Han tehdidi ile karşılaşan Timurlu Mirzaları çareyi korunaklı bölgelere çekilmekte bulmuşlardı. Bunlardan bir kısmı sarp coğrafi yapısıyla güvenilir bir bölge olan Badahşan'a gitmeyi uygun görürken bir kısmı da Hindistan'a yönelmişti. Vekayinâmede adı Mirza Han olarak geçen ve Mirza Sultan Mahmud'un oğlu olan Veys Mirza ise soyu Badahşan'ın eski yerel hanedanına dayanan büyükannesi Şah Begim ile Badahşan'a gitmişti.⁴⁴ Nasır Mirza hükümetinin 1506-1507 yılına tekabül eden isyan olayıyla düşmesi sonrası teyzesinin oğlu Babür'ün desteğini kazanan Mirza Han, hayatının sonuna kadar Badahşan tahtına oturmuştur. Badahşan'da Rag bölgesinde yerel bir yönetici olarak karşımıza çıkan Zübeyir Ragi ise bu dönemde iktidar mücadeleleri sırasında bertaraf edilmiştir.⁴⁵ Bu devrede Badahşan'da İsmaililerin temsilcisi olduğu belirtilen Şah Raizüddin'e tâbi olanların eşkıyalık faaliyetleri, bölgedeki siyasi, sosyal ve ticari alanları etkilemiştir.⁴⁶ Bu yüzden Şah Raizüddin 1509'da öldürülmüştür. Şah Raizüddin'in yanı sıra başka bir Nizari İsmaili olan Muhammed Şahi de Mirza Han tarafından bertaraf edilmişti.⁴⁷

Badahşan yönetimi 1520'ye kadar hüküm süren Mirza Han'ın ölümünden 7 yıl sonra Babür'ün oğlu Hümayun'a kalmıştır. Mirza Han'ın vefatıyla veliahdı olan küçük yaştaki Mirza Süleyman, Özbek tehlikesi karşısında annesiyle birlikte Badahşan'dan ayrılmışlar ve Babür'ün himayesine sığınarak gereken saygıyı görmüşlerdi.⁴⁸ Yıllardır elde tutulan bu bölge askeri açıdan bir üs görevi görmekteydi ve Babür'ün Belh, Hisar, Semerkant üzerindeki arzularını gerçekleştirmek için önemliydi. Bu yüzden Babür, 7 yıl ihmal edilmiş olan Badahşan'a oğlu Hümayun'u atamıştır. Hümayun burada iki yıldan fazla kalmış ve bu süre zarfında Semerkant üzerine çeşitli seferlere girişmiş fakat bunlar kesin sonuç almak için yeterli olmamıştır. Ancak onun yerel yöneticilerden Sultan Veys ve Şah Kulu ile yaptığı ittifak Hisar ve Kubadiyan'ı ele geçirmesine fayda sağlamıştır.⁴⁹

⁴³ Babür, a.g.e. s.223-224.

⁴⁴ Babür, a.g.e. s.237. ; Yolda Mirza Han'dan ayrılan Şah Begim, Ebu Said Mirza tarafından mahiyetiyle birlikte yakalanıp Kaşgar'a götürülmüştü.: Mirza Muhammad Haidar Dughlat, a.g.e. s.203.

⁴⁵ Mirza Muhammad Haidar Dughlat, a.g.e. s.203.

⁴⁶ Mirza Muhammad Haidar Dughlat, a.g.e. 220

⁴⁷ Farhad Daftary, **The İsmâ'ilis Their History and Doctrines**, Cambridge Press 2007, s.452.

⁴⁸ Gülbeden, **Hümayunnâme**, (Çev. Abdürrab Yelgar-Eymen Manas), Ankara 1987, s.124.

⁴⁹ S.K. Banerji, **Humayun Badshah**, Oxford Universty Press 1938, s.7-8.

1529 yılında Babür tarafından Hindistan seferi için merkeze çağrılan Hümayun'un yerine kardeşi Mirza Hindal Badahşan'a gönderilmiştir. Bu sırada Kaşgar Hanı Sultan Said de Badahşan'a saldırmış ve üç aylık Kala-i Zafer muhasarasından sonra geri çekilmişti. Bu olayla birlikte Badahşan'a kimin hâkim olacağı konusundaki müzakerelerden sonra Mirza Han'ın oğlu Mirza Süleyman Badahşan'a gönderilerek bir nevi babasından kalan mirasın sahibi olmuştur. Mirza Süleyman, Babür'ün ve Sultan Said Han'ın desteğini aldıktan sonra Mirza Hindal şehri ona teslim edip buralardan çekilmiştir.⁵⁰ Bu olaydan sonra Babürlü devletine tâbi olarak siyasi hayatına devam eden ve kendi adına paralar bastıran Mirza Süleyman, Hümayun ve Kamran arasındaki mücadelelerde Hümayun tarafında yer alarak Hümayun'a olan bağlılığını kanıtlamıştır.⁵¹

1574 yılında Özbek hükümdarı Abdullah Han'ın saldırılarına maruz kalan Mirza Süleyman tahtından olmuş ve yerine 7 yaşındaki torunu Şahruh Mirza getirilmişti. Mirza Süleyman bu feragat sırasında hacca giderek dini sorumluluğunu yerine getirmiş ve 1577-78 de Badahşan'a geri dönmüştü. Kısa süre sonra Ekber Şah'ın desteğini kazanan Mirza Süleyman tekrar Badahşan tahtını elde etme fırsatını yakalasa da torunuyla olan mücadelelerin devam etmesi Abdullah Han'ın ilgisinin yeniden Badahşan'a yönelmesini sağlamış ve 1584 yılındaki müdahale onun sonunu kesin olarak getirmiştir. Böylece Badahşan Özbeklerin eline geçmiştir.⁵² Bu sırada Babürlü tahtında bulunan Ekber ise bu durumu kabullenerek Badahşan'ın Özbeklerde kalmasına göz yummuştur. Fakat Abdullah Han'ın ölmesi üzerine Ekber Şah kuzey bölgelerini yeniden ele geçirmek amacıyla planlar kurmuştur. Bu plan dâhilindeki mücadeleler sonucunda 1602'de Ekber'in yeğeni ve Badahşan hükümdarı Şahruh'un oğlu Bediü'z-Zaman Mirza Badahşan üzerinde hâkimiyetini tesis ettikten sonra Ekber adına hutbe okutup para bastırmıştır.⁵³ Tam manasıyla Ekber'in desteğini kazanamayan Bediü'z-

⁵⁰ Gazi Zahirüddin Muhammed Babür, a.g.e. s.433-434.

⁵¹ Mirza Süleyman'ın bastırıldığı paralar hakkında bkz: N.M. Lowick, "More on Sulaiman Mirza and His Contemporaries," *The Numismatic Chronicle*, Seventh Series, Vol.12 (1972), s.283-287

⁵² Robert McChesney, "Central Asia In the 16th-18th Centuries", *EIr*, V/2, s.176-193.

⁵³ N.M. Lowick, a.g.m. s.286.

Zaman Mirza, Özbek Baki Muhammed Han'ın Badahşan seferinde öldürülmüş ve Badahşan tekrar Özbeklerin eline geçmiştir.⁵⁴

1628 yılına gelindiğinde Babürlüler, Belh ve Badahşan hâkimi olan Nezir Muhammed'in Kâbil'e karşı saldırılarına maruz kalmaları sebebiyle bir sefer planı yapmışlardı. Bu sırada Özbeklerden Nezir Muhammed de oğlu Abdülaziz'in ortaya çıkardığı iç karışıklıklarla uğraşmaktaydı. Bu durum Babürlüler'in Kâbil'in güvenliğini sağlamak amacıyla ele geçirmek istedikleri Belh ve Badahşan'a karşı bir sefer için önemli bir fırsattı.⁵⁵ Bundan dolayı uzun süredir planlanan bu sefer, 1646 yılında Şah Cihan'ın oğlu Muradbahş, Safevi hanedanına mensup Kandahar Valisi Ali Merdan Han ve tecrübeli birçok kumandan önderliğinde düzenlenmiştir.⁵⁶ 50.000 kişilik orduyla 1646 yılının yaz ayında Hindukuş geçitlerini aşan ordu Badahşan'ı Nezir Muhammed'in oğlu Hüsrev'den teslim almıştır. Şah Cihan ise Nezir Muhammed'e yolladığı mektupta ona yardım ederek Badahşan'daki hâkimiyetinin tesisini sağlayacağını söylemiş fakat Nezir Muhammed Muradbahş'ın Belh'e gelmesi üzerine kaçarak İran'a sığınmıştır. Böylelikle jeopolitik önemi haiz bölgeler Babürlülerin eline geçmiştir.⁵⁷

Belh ve Badahşan'ın alınmasından sonra bölgedeki Özbeklerle ilgili sorunlar tekrar ortaya çıkmaya başladı. 1647'de Şah Cihan'ın mezkûr bölgelerdeki durumu düzeltmesi amacıyla gönderilen oğlu Evrengzib, Abdülaziz'in emri altında düzenli birlikler haline gelip birleşmiş olan Özbeklere karşı mücadeleye girişmişti. Kazanını tam manasıyla belli olmayan bir savaş geçiren iki kumandan da geri çekilmiş ve müzakerelerde bulunmuşlardı. Babürlüler bu sırada Nezir Muhammed'i tekrar buraların hâkimi olarak tanımak istemiş ve onunla münasebette bulunarak onu kendi buyrukları altında hüküm süren bir tâbi haline getirmek istemişlerdi. Nihayetinde Badahşan ve Belh Nezir Muhammed'in hâkimiyeti altında kalmıştır.⁵⁸

⁵⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi II**, Ankara 1987, s.152-153. ; Baki Muhammed Han'ın siyasi faaliyetleri için bkz; McChesney, "The Reforms of Baqi Muhammad Khan" **Central Asiatic Journal** XXIV/1/2, 1980, s.78.

⁵⁵ M. Athar Ali, "The Objectives Behind the Mughal Expedition Into Balkh and Badakhshan 1646-47", **Proceedings of the Indian History Congress**, XXIX/I, 1967, s.163vd.

⁵⁶ "Revelations Regarding Badakhshan Its History", **The Imperial and Asiatic Quarterly Review**, IX/January-April, Woking 1895, s.192.

⁵⁷ M. Athar Ali, a.g.m. s.166. ; Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s.209.

⁵⁸ Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e. s.211vd.

Badahşan'da Özbek hâkimiyetini zayıflatan olay ise 1657'de soyu Semerkant'a dayanan ve bugünkü Feyzabad şehrini kuran Mir Yar Bek adlı yerel liderin Badahşan'da hâkim olarak tanınmasıyla başlamıştır.⁵⁹ Fakat iki yıl sonra Badahşan ahalisi Şah İmad adlı bir liderin önderliğinde ona isyan etmişler ve Mir Yar Bek de çareyi Hindistan'a gitmekte bulmuştu. Kısa süre sonra Şah İmad'ın baskıcı tavırlarından memnun kalmayan ahali ve Badahşan'ın ileri gelenlerinden 13 kişinin büyük çabaları sonucunda henüz Çitral'de bulunan Mir Yar Bek'in Badahşan'a dönmesi sağlanmıştı.⁶⁰ Badahşan'a döndükten sonra Şah İmad ile savaşa girişen Mir Yar Bek, onu yenilgiye uğratarak Belh hâkimi Sübhan Kulu Han tarafından hâkim olarak tanınmıştır. Buna karşılık Mir Yar Bek de ona vergi vermeyi kabul etmiştir. Fakat çok geçmeden Mir Yar Bek ile Sübhan Kulu Han'ın arası, Belh emirine isyan eden Bayat Kara'nın Badahşan'a sığınmasıyla bozulmuştur. Badahşan'a sığınan Bayat Kara, Mir Yar Bek ile anlaşıp birlikte hareket etmeye başlamış ve Sübhan Kulu Han'ın ordularıyla mücadeleye girişmişlerdi. Kunduz bölgesine ait yerlere saldırılarda bulunan müttefiklerin arası, Mir Yar Bek'in oğlu Gazi Beg'in Belh ordularına esir düşmesiyle bozulmuştur. Oğlunu kurtarmak isteyen Mir Yar Bek, Sübhan Kulu Han'ın kumandanı Mahmut Bi Atalık ile müzakere ettikten sonra oğlu Gazi Beg'i kurtarmıştır. Mir Yar Bek'in müttefiki Bayat Kara ise öldürüldükten sonra kesik başı, önce Belh'e sonra Buhara'ya gönderilmiştir.⁶¹

1687-88 yıllarından sonra Belh ve çevresindeki güç dengelerinin değişimi ve siyasi ortamın karışıklığı sırasında başıboş kalan Mir Yar Bek, Belh hâkimine ödediği vergiyi ödemeyi reddederek isyan etmişti. Bu yüzden 1691'de Mahmud Bi Atalık Badahşan'a bir sefer düzenlemiş ve bu seferde Mir Yar Bek'in 10 gün içerisinde tekrar vergi vermesi sağlanmıştı. Bu sırada Mahmud Bi Atalık'ın faaliyetlerinden rahatsız olan bir grup Özbek isyan etmişti. Bu olaylar sırasında Mahmud Bi Atalık'ın yanında bulunan Mir Yar Bek bunlara karşı savaşarak Belh hâkimine olan bağlılığını ispat etmiştir. 1701'de Semerkant sahibzadeleri İslam Peygamberinin kutsal emanetlerini yağmadan korumak için Hindistan'a taşımayı istemiş ancak bu emanetler yoldayken

⁵⁹ Mir Yar Bek'in soy ağacı için bkz: "Badakhshan, Its History, Topography and People" **The Imperial and Asiatic Quarterly Review**, VIII/ July-October, Woking 1894, s.180.

⁶⁰ Burhaneddin Kûşkeki, **Rahnema-yı Katagan ve Badahşan**, Kâbil 1367, s.109vd.

⁶¹ "Revelations Regarding...", s.193; Mirza Sang Muhammed Badahşi-Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.2-5

Mir Yar Bek tarafından alıkonulmuştu. Bunun üzerine bir de bu emanetlerin saklandığı ve Badahşan'ın din adamlarının görevlendirildiği bir türbe inşa edilmiştir.⁶²

1706 yılında 50 yaşındaki Mir Yar Bek'in ölümüyle Badahşan sekiz oğlu arasında bölünmesine rağmen hâkimiyet Cirm şehrinde hüküm süren Şah Süleyman Beg'de idi. Mir Yar Bek'in ölümünü müteakip Mahmud Bi Atalık'ın otorite boşluğundan faydalanarak Katagan'ı işgal etmesi Şah Süleyman Beg ve kardeşlerinin harekete geçmesini sağlamıştı. Şah Süleyman Beg önderliğinde birleşen Mir Yar Bek oğulları, Mahmud Bi Atalık'ın ordusuna büyük bir darbe indirerek onu püskürtmüşlerdi.⁶³ Bu zaferden sonra kardeşler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklardan ilki 1713 yılında Hoca Niyaz'ın Şah Süleyman Beg'e olan suikastıdır. Kardeşler arası mücadelede Yusuf Ali Han'ın Kunduz, Talikan, İskameş, Gori ve Muncan'ın önemli geçitlerini eline geçirmesi onun hâkimiyetini güçlendirirken mücadeleler içerisinde öne geçmesini sağlamıştır. Fakat o da kardeşi Ziyaüddin'in uğraşları sonucu sefer dönüşü zehirlenerek öldürülmüştü. Ziyaüddin'in bir suikastla hâkimiyeti ele alması Yusuf Ali Han'ın oğlu Mir Padişah'ı ona saldırmaya sevk etmişti. Nitekim Lagarçi adı verilen bir kalede amcasını sıkıştıran Mir Padişah çok fazla dayanamadan geri çekilip Kunduz'a kaçmıştı. Kunduz'da iyi karşılanan Mir Padişah, Kunduz beylerinin de yardımıyla kuvvet mücadele etmeye devam etmişti. Kısa sürede Pasakoh'u işgal eden Mir Padişah ve müttefikleri Feyzabad kalesinde zorlu çarpışmalar sonucu Ziyaüddin'i bu sahnenin dışına itmişlerdi. Ziyaüddin, Ak Börü adlı Türk kabilesinin reisi Kadı Allah Kulu aracılığıyla 10.000 kişilik bir kuvvet toplayıp esir edilen Mirza Bayat adlı oğlunu kurtarmak için Katagan'a girmiş fakat Mir Padişah onun oğlunu savaşmadan serbest bırakmıştır.⁶⁴ Kadı Allah Kulu'yu tahrik edip kendi tarafına çeken Mir Padişah, Mirza Bayat'ın korkup kaçmasına sebep olmuş ve bundan sonra Feyzabad'ı ele geçirmişti. Mirza Bayat, suikast sonucu öldürülmüş olan Cirm hâkimi Şah Süleyman Beg'in oğlu Süleyman Han ile harekete geçerek Rustak bölgesindeki Pasakoh'a ilerlemişler ve daha sonra bir saldırı ile Feyzabad'ı işgal etmişlerse de burada başarılı olamayıp Cirm'e çekilmişlerdi.⁶⁵

⁶² “*Revelations Regarding...*”, s.194-195.

⁶³ Mirza Sang Muhammed Badahşi-Mirza Fazl ‘Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.6-8.

⁶⁴ Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl ‘Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.13vd.; “*Revelations Regarding...*”, s.195-196

⁶⁵ Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl ‘Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.20vd

Dört aylık süre içerisinde gücünü toplayan Mirza Bayat, Süleyman Han'ı saf dışı bırakarak kendisini Badahşan'ın hâkimi olarak ilan etmişti. 1738'de Mir Padişah'ı Pasakoh'tan süren Mirza Bayat burada da otoritesini kesin bir şekilde kurdu ve önce Kâbil sonra Çin ile olan iktisadi münasebetleri geliştirdi. Dünyaca ünlü lacivert taşının (Lapis Lazuli) ihracından önemli ölçüde gelir elde eden Mirza Bayat, Feyzabad'ta kadınların dışarı çıkarılmaması hususunda da şerri bir hüküm vermiştir. Mirza Bayat'ın 1748'de bir entrikayla öldürülmesinden sonra Feyzabad, Mir Padişah tarafından tekrar işgal edilse de Süleyman Beg'in oğlu Süleyman Han tarafından şehirden tekrar çıkarıldı. Mir Padişah La'l Aba kalesine çekildiğinde bir geleneği yerine getirerek Feyzabad'ı geri alana kadar tıraş olmamaya yemin etmişti ve 1753'te Feyzabad'ı alma girişiminde bulunduğu Süleyman Han tarafından yenilgiye uğratılmıştır.⁶⁶ Süleyman Han'ın 1754'te ölümü ile Mir Padişah, bir süre Badahşan'a hâkim olmuşsa da Yusuf Ali Han'ın oğlu olan Mir Sultan Şah bütün Badahşan'da hâkimiyetini tesis etmiş ve hatta sınırını Özbeklerle meskûn Katagan'a kadar dayandırmıştı.⁶⁷

1756 yılında Çinliler Kaşgar'ı işgal etmişler ve Hocalar adı verilen yönetici zümreden iki kişi Kalmuk ve Kaşgarlı aileleriyle Badahşan'a bağlı bulunan Şugnan şehrine gelip sığınmışlardı.⁶⁸ Bu hanedan üyelerinin teslim edilmesini isteyen Çin ordusu, Şugnan seferiyle Badahşan'ı Çin tâbiyetine sokmuştu. Kaşgar mültecilerinden biri aldığı yaralar yüzünden ölürken diğeri de muhtemelen isyan ettikten sonra Mir tarafından idam ettirilerek kafası Çin'e gönderilmiştir. Bu olayları takip eden yıllarda Badahşan emirleri, bir tâbinin yapması gerektiği gibi başkent Pekin'e bağlılık bildiren görevlerini yerine getirmiştir.⁶⁹

1757 yılına gelindiğinde Mir Şah Sultan, yayılmacı politikalarla birlikte Afgan yönetiminde olan Belh valiliğine karşı savaşın ateşini körüklemişti. Bunun üzerine ona karşı sefer düzenleyen vali Hızri Beg'e yardım için Afgan Şah'ı Ahmed Şah Dürrani'nin önemli adamlarından biri olan Şah Veli Han görevlendirilmişti. Afgan

⁶⁶ “*Revelations Regarding...*”, s.196.

⁶⁷ Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl ‘Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.22vd

⁶⁸ Şugnan adı hakkında bkz: Hoş Nazar Pamirzad, **Tarih-i Bastan-ı Şugnan**, Duşanbe 1998, s1vd.

⁶⁹ Henry Yule, “*Essay on the Geography of the Valley of the Oxus*”, **A Journey to The Source of The River Oxus**, (John Wood), London 1872, s.XXXVI.; “*Revelations Regarding...*”, s.196. ayrıca bkz: Mirza Şems Buharayı, **Tarih-i Buhara, Hokand ve Kaşgar (der şerh-i hükümrâni Emir Mir Haydar der Buhara, Muhammed Ali Han der Hokand ve Cihangir Hacı der Kaşgar)**, (Tashih: Muhammed Ekber Aşık), Tahran 1377, s.101 vd.

orduları yaklaşırken Badahşan halkı ordunun gücünden çekinerek askeri görevlerini ifa etmekten kaçınmıştı. Şah Veli Han bu görev sırasında öncelikle Murgab, Meymene, Şibirgan, Akçek, Sar-i Kul ve Kuram'ı ele geçirdikten sonra Badahşan'ı da bunlar arasına katmıştı. Yeni ele geçirilen bu yerlere, merkezden valiler tayin edilerek yönetilmiştir.⁷⁰ Sefer sırasında Badahşan hâkimi Mir Sultan Şah, Çah-ı Ab ve Pasakoh arasında bulunan dağlık bölgeye kaçmıştı. Şah Veli Han'ın kuvvetiyle birlikte Kâbil'e dönmesini fırsat bilen Mir Sultan Şah, buraya atanmış olan valiyi öldürerek bölgeyi tekrar ele geçirmiştir. Fakat çok geçmeden Belh valisi Hızri Beg tarafından desteklenmiş olan Turrah Baz Han adlı başka bir rakip tarafından saldırıya uğrayan Mir Sultan Şah Feyzabad'ı tekrar kaybetmekle kalmamış kendisi de esir olarak bu ordunun eline düşmüştür. Tam bu sırada Badahşan'ı ele geçirme fırsatının doğduğunu anlayan ve bu şansı kaybetmek istemeyen Kunduz hâkimi Badahşan'ı ilhak ettikten sonra hem Turrah Baz Han'ı hem de esirleri Kunduz'a göndererek hapsedti. Fakat ertesi yıl Mir Sultan Şah Badahşan'ı tekrar ele geçirerek yağmacılık yapan Saki adlı kabileyi cezalandırmış ve 700'den fazla atı da ganimet olarak almıştı. 1763'te Mir Sultan Şah'ın kabulüyle Badahşan, sınırları içerisindeki bölgelere atanan Aksakallılar adı verilen grup tarafından Çin adına yönetilmeye başlanmış ve bunlar Badahşan ahalisinden vergi toplamışlardı.⁷¹

⁷⁰ Orhan Yazıcı, **Ahmed Şah Abdali ve Milli Afgan Devleti'nin Kuruluşu**, (Basılmamış Doktora Tezi) İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2003, s.84.

⁷¹ "Rough Chronological History of Badakhshan, Chitral, Etc", **The Imperial and Asiatic Quarterly Review**, X/July-October, Woking 1895, s.434.

BİRİNCİ BÖLÜM

YEREL HANEDANLAR DEVRİNDE BADAHŞAN

1.1. Katagan Emiri Kubad Han'ın Badahşan Hâkimiyeti

Badahşan, 1766 yılında güçlü bir düşman olan Katagan hâkimi Kubad Han ile tanıştı. Bu devrede yapılan savaşta Feyzabad hâkimi Sultan Şah öldürülmüş ve büyük oğlu Çah-ı Ab naibi Muhammed Şah, Feyzabad'tan kaçarak kurtulmuştur. Kubad Han'ın asıl amacı Badahşan tahtına oturmak değildi. Bu yüzden Sultan Şah'ın Takanabad'ta⁷² bulunan diğer oğlu Nasirullah Han'ı bu tahta oturtup Badahşan'ı kendine tâbi kılmak istemişti. Bunun için olası bir isyana karşı Badahşan'ın ileri gelen yöneticilerini tutuklamıştı ve Nasirullah Han'ı merkeze çağırılmıştı. Fakat onun niyetinin farkında olan Mir Sultan Şah'ın oğlu Mir Muhammed Şah, Nasirullah Han'ı muhasara etmiş ve öz kardeşini kendi elleriyle öldürmek zorunda kalmıştı. Bu olayın haberini alan Kubad Han, büyük bir askeri güçle Feyzabad üstüne yürümüşü. Feyzabad'ın kuzeyine gelen ordu aylar boyunca Feyzabad'ı muhasara etmiş ancak burayı zapt etmek mümkün olmamıştır.⁷³

Afganların himayesi altında bulunan Kubad Han 1768'de tekrar Mir Muhammed Şah üzerine harekete geçmişti. Olumlu hava şartlarını da hesaba katan Kubad Han, daha fazla asker toplamış ve gücünü arttırmıştı. Çarpışmalar sonrası karşı koyacak güçlerinin kalmadığını anlayan Badahşanlılar gruplar halinde Kubad Han'a tâbi olmayı kabul etmişlerdi. Fakat Kubad Han, itibarını yaptığı zulümler ve yağmalar dolayısıyla yitirmişti. Kayıtlara göre 12.000 yerleşik ailenin hemen hemen hepsi yağmaya maruz kalmış ve bunlardan sadece 4 veya 5 ev yağma ve esaretten kurtulmuştu. Bu seferde Mir Muhammed Şah ve mahiyetini ele geçirerek 1768 yılına kadar Kunduz'da hapis hayatı yaşatmıştı. Bu süre zarfında hiçbir şekilde Mir Muhammed Şah'a kötü davranmayan Kubad Han, her zaman onu teselli etmek için çaba harcamıştı. Kunduz'da her zaman

⁷² Çah-ı Ab'ın güneyinde bir köy. Bkz: **Gazetter of Afghanistan, Badakhshan I**, (5th. Edition) Simla 1914, s.125.

⁷³ Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.53.

onurlu ve saygılı şekilde davranılan Mir Muhammed Şah için av merasimleri düzenleyerek zaman geçirmesini sağlamışlardı.⁷⁴

1.1.1. Badahşan'ın Ahmed Şah Dürrani'ye İtaati

Kubad Han'ın hâkimiyetinden sonra huzursuzlukların ortaya çıktığı Belh ve Badahşan, Afganistan'da büyük bir devlet kurmayı başaran Ahmed Şah Dürrani'nin dikkatini çekmişti. 1768 yılının başında sükûneti sağlamak amacıyla Veziriazam Şah Veli Han'ı, 6.000 kişilik özenle seçilmiş süvari birlikleriyle Badahşan'a karşı görevlendiren Ahmed Şah'ın kendisi de büyük bir orduyla bu meselelere müdahil olan Buhara hâkimi Murad Bi'nin üzerine yürümüştü. Şah Veli Han Badahşan'da sükûneti sağlarken Ahmed Şah da Murad Bi ile barış masasına oturmuş ve Ceyhun nehri iki ülke arasında sınır olmak üzere anlaşmaya varılmıştır.⁷⁵ Ayrıca bu seferle birlikte Ahmed Şah Dürrani, o dönemde Badahşan'da bulunan İslam peygamberinin hırkasını Kandahar'a taşımıştır.⁷⁶

1.2. Mir Muhammed Şah'ın Badahşan Hâkimiyeti

Ahmed Şah Dürrani'nin ölümünden sonra Badahşan ahalisinden Türk ve Tacik grupları bağımsızlık arayışlarıyla ayaklanma başlatmışlardı. Ahmed Şah'ın oğlu Timur Şah Dürrani'nin⁷⁷ Afgan hükümdarlığının ilk dönemlerine gelen bu ayaklanma sonucunda Afgan ordusu Katagan ve Badahşan'a gönderilmişti.⁷⁸ Timur Şah'ın ordusu ilk saldırısında yenilgiye uğramış ancak Kubad Han'ın kötü tavırlarından cefa çeken Katagan ileri gelenleri ve Katagan Emiri Hüdayi Nazar Big, Afgan ordusuna yardım etmişti. Hüdayi Nazar Big, Katagan'daki Özbeklere mensup diğer aşiretlere de danışarak Kubad Han'ı ele geçirip Mir Muhammed Şah'a teslim etmeye karar vermişti. Zaten iktidarı tamamen ele almak isteyen Hudayi Nazar Big, Kubad Han'ın üzerine yürüdü. Kunduz kalesinde kuşatılan Kubad Han, çaresizlik içerisinde gece vakti kaleden ayrılmış ancak bir hendeğe düşüp yaralanmıştı. Sabah erkenden Kubad Han'ı yaralı halde bulan askerler, onu Hudayi Nazar Beg'in huzuruna getirmişlerdi. Bu olayla birlikte Kunduz'a da hâkim olan Afgan birlikleri burada hapis hayatı yaşayan

⁷⁴ *Rough Chronological*", s.435.

⁷⁵ Orhan Yazıcı, a.g.t. s.217. ; Mir Muhammed Sadık Ferheng, *Afganistan der Penç Karn-ı Ahir I-II*, Kâbil 1391, s.151.

⁷⁶ Henry Yule, "*Essay on the Geography...*", s.XXXVII. ; Burhaneddin Kûşkeki, a.g.e. s.159.

⁷⁷ Timur Şah ve dönemi hakkında bkz: Orhan Yazıcı, *Timur Şah Dürrâni*, Malatya 2017.

⁷⁸ Mir Muhammed Sadık Ferheng, a.g.e. s.172.

Badahşan'ın eski hükümdarı Sultan Şah'ın oğlu Mir Muhammed Şah'ı kurtarmışlardı. Mir Muhammed Şah ise onlardan babasının intikamının alınmasını istemiştir. Zaten Kubad Han'ı esir alan Hodayi Nazar Big, onu babasının intikamını alması için Mir Muhammed Şah'a teslim etmiştir. Böylelikle Kubad Han öldürülmüş ve Mir Muhammed Şah'ın babası Mir Sultan Şah'ın da intikamı alınmıştır.⁷⁹

Kubad Han gibi güçlü bir düşmanın ortadan kaldırılmasından sonra Badahşan'ın hâkimiyeti mevcut hanedana mensup Bahadır Karlıg'ın eline geçmişti. Kunduz'daki esaret hayatından kurtulan Mir Muhammed Şah ise Badahşan tahtının kendisinin hakkı olduğunu düşündüğünden Bahadır Karlıg ile mücadeleye girişmiş ve onu yenilgiye uğratarak Badahşan'ı terk etmesini sağlamıştı. Fakat Bahadır Karlıg, 1791 yılında Mir Muhammed Şah'a muhalif olan Şugnan hâkimi Bahadır Şah'ın yardımlarıyla Feyzabad'ta merkez tahtını tekrar ele geçirmiştir. Bu olaydan iki yıl sonra Şugnan hâkimi Bahadır Şah Bahadır Karlıg'ı öldürerek Feyzabad'ı hâkimiyeti altında aldı. Muhammed Şah tekrardan harekete geçse de Şugnan hâkimini alt edemedi geri çekilmişti. Fakat Şugnan hâkimi Bahadır Şah'ın, himayesi altındaki bir hizmetli tarafından öldürülmesini müteakip aldığı haberle 1793'te Feyzabad'a gelip müstakil hâkimiyetini tesis etmiştir. Mir Muhammed Şah, Badahşan tahtına sahip olur olmaz ilk işi, Bahadır Şah'ın ahaliyi eziyete mahkûm eden ve onları istismar eden Hayrullah Big adlı veziri ve onunla beraber hareket edip bu zulümlere göz yumanları darağacında cezalandırmak olmuştur. Bu süreçte kendisine yardımda bulunanları da ödüllendirmeyi ihmal etmemiştir.⁸⁰

1.2.1. Şugnan Hâkimi Celaleddin ibn Şah Vanci'nin İtaat Altına Alınması

Badahşan tahtındaki hâkimiyetini sağlamlaştıran Mir Muhammed Şah'ın diğer icraatı, 1796 yılında babası ile Badahşan'a yardım etmemesi ve Mir Muhammed Şah'ın hâkimiyeti konusunda muhalefet eden Şugnan hâkimi Celaleddin ibn Şah Vanci'yi cezalandırmasıdır.⁸¹ Mir Muhammed Şah bu iş için çok güvendiği, oğullarından genç ve

⁷⁹ Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.54.

⁸⁰ "Rough Chronological", s.435, ; Sahibnazar Muradi, **Badahşan der Tarih**, Kâbil 1390, s.832.

⁸¹ Şugnan hâkimleri bir rivayete göre 1581'de İsfahan'dan çıkıp Şugnan'a gelmiş olan derviş Seyit Şah Hamuş'un soyundandır. Şah Hamuş buraya gelip yerel hükümdarın kızı ile evlendikten sonra hâkimiyeti sürdürecektir kimse kalmadığı için hükümdarlık, onun soyundan devam etmiştir. Bkz: H.S. Pirumshoev-A.H. Dani, The Pamirs, "Badakhshan and The Trans-Pamir State", **History of Civilizations of Central Asia V**, UNESCO 2003, s.226.

tecrübeli olan Sultan Şah'ı görevlendirmiştir. Büyük bir askeri kuvvetle harekete geçen Sultan Şah öncü birliklerine hücum için emir vermiş ve yetmiş kişilik bir kuvveti dar bir boğaza yerleştirmişti. Nihayetinde Gül-i Bağ mevkiî karşısındaki kaleyi kuşatan Şah Vanci Han'ın faaliyetlerinin haberini alan Mir Muhammed Şah aynı gece saldırılarını gerçekleştirmişti. Köşeye sıkışan Şah Vanci Han arabulucular vasıtasıyla Mir Muhammed Şah ile barışı sağlamıştı. Mir Muhammed Şah'ı Kale-i Berpence⁸² adlı müstahkem mevkide kabul eden Şah Vanci Han, Şugnan'ı ona teslim ederken zengin bir hazineyi de Mir Muhammed Şah'ın tasarrufuna bırakmıştı.

1.2.2. Aksakalların Tayini

Aksakallılar adı verilen müessese Badahşan emirlerinin saygı duyduğu ve emirliğin içerisinde bulunan yüksek yönetici zümreyi temsil etmekteydi. Kimi zaman danışma kurulu olarak görev yapan bu yönetici kesim seçkin insanlardan oluşmaktaydı. Bunlar arasında genellikle hanedan üyeleri ve onların çocukları yer almaktaydı.

Mir Muhammed Şah'ın, Şugnan seferinden sonra çeşitli vasıfları haiz olan ve olmayan birçok insan esir edilmişti. Fakat merhametli bir insan olduğu belirtilen Mir Muhammed Şah bu insanları görüp onların özgür bırakılmasını emrederek kendi tahtına hizmet edebilecek özellikleri taşıyanları seçip himayesine almıştır. Bunlar arasında genelde aksakallar olarak bahsettiğimiz grup ile orduda komutan olmak üzere uygun özelliklere sahip olanlar Mir Muhammed Şah tarafından bu görevlere atanmışlardı. Bunlar arasında en bilinenler ve çok saygı görenler, Kul Muhammed ve Mirza Sadık idi. Bilhassa sır tutan özelliği, şefkatli ve iyi huylu tavırlarıyla ön plana çıkmış olan Mirza Sadık, aksakalların başına getirilmiştir. Bir diğer tayin ise Türk kökenli Ataoğlu ailesine mensup Mirza Şükür Big adlı Mir Muhammed Şah'ın en eski hizmetkârıdır. Doğru sözlü, namuslu, inançlı olarak betimlenen ve memleketin seçkin insanları arasında gösterilen Mirza Şükür, 1808-1809 yılındaki ölümüne kadar görev yapmıştır. Ardında bıraktığı saygın imajı onun ölümünden sonra oğlunun yönetici olarak görev yapmasına sebep olmuştur.⁸³

⁸² Kale hakkında bkz: **Gazetter of Afghanistan, Badakhshan I**, (5th. Edition) Simla 1914, s.23.

⁸³ Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.65-66.

1.2.3. Rag Bölgesinin Zaptı

1796 yılında Rag⁸⁴ hâkimi Şah Şuca'nın oğlu Şah Ebu'l Feyz, Mir Muhammed Şah'a karşı isyan ederek onun hâkimiyetini tanımadığını bildirmiş ve müstakil davranmaya başlamıştı. Kendisini Badahşan hükümdarı olarak görüp kendi adına müstahkem mevkiiler inşa ettirmiş, Mir Muhammed Şah'a olan itaatinin göstergesi olan vergiyi de vermemişti. Kaynaklarda kibirli davranışlarından oldukça söz edilen Şah Ebu'l Feyz, Mir Muhammed Şah'ın gönderdiği elçileri tehdit edip onların önerilerini ve Badahşan hâkimine itaat etmesi gerektiğini bildiren nasihatlerini dinlememişti. Bunun üzerine derhal harekete geçen Mir Muhammed Şah, kısa sürede ordusunu toplayıp Rag üzerine yürümüştü.⁸⁵ Birkaç gün içerisinde Rag kalesi karşısına gelen Mir Muhammed Şah o akşam ordusunu dinlendirmek üzere izin vermiş ve Feyzabad askerleri, güreş merasimi düzenleyip eğlenerek savaş öncesi moral toplamışlardı. Ordular ertesi gün sabah erkenden savaş davullarını çalarak hücumda bulunmuşlar ve çarpışmalar sonucunda Rag hâkimini güçsüz duruma düşürmüşlerdi. Yorgun düşen ve yapacak bir şeyi kalmayan Ebu'l Feyz Han, çareyi Darvaz'a kaçmakta bulmuştur. Böylelikle Mir Muhammed Şah, Rag topraklarını tamamen zapt etmiş ve muzaffer bir şekilde Feyzabad'a geri dönmüştür.⁸⁶

Mir Muhammed Şah, Rag bölgesinin hâkimiyet altına alınmasında büyük katkı gösteren asker ve komutanlarına hediyelerde bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi şüphesiz altından yapılan kılıç kını ve özel bir bıçaktır. Mertebe sırasına göre takdim edilen hediyelerde ilk sırayı en eski görevlilerden olan Aksakal Kul Muhammed Big almıştır. Sonra sırasıyla; Badahşan tahtının Türk asıllı eski hizmetkârlarından Mirza Şükür Big, aksakal Kul Muhammed'in kardeşi İsmail Big, Mir Muhammed'in veziri aksakal Kurban Can Karlıg, Yasavul Muhammed Yunus'un ismi verilmeyen yeğeni, Badahşan'ın ileri gelen topluluklarından Yeftallere mensup olup Taciklerin başında bulunan Ayam Big bu hediyelerle onurlandırılmıştı. Bu hediyelerin takdimi için düzenlenen merasime Çitral gibi çevre bölgelerden Badahşan'a bağlı yerlerin hâkimleri

⁸⁴ Rag bölgesi Darvaz'a komşu olup az nüfuslu köylerden oluşan bir vadidir. Ahalisi Sünni Taciklerden oluşan Rag vadisi ahalisinin, Badahşan bölgesi sakinleri içerisindeki en savaşçı insanlar arasında yer aldığı söylenmektedir. Geniş otlaklara sahip olan Rag, hayvancılık için uygun ve tercih edilen bir bölgedir. : **Gazetter of Afghanistan, Badakhshan I**, (5th. Edition) Simla 1914, s.95. Ayrıca bkz: Burhaneddin Kûşkeki, a.g.e. s.200vd.

⁸⁵ Sahibnazar Muradi, a.g.e s.829vd.

⁸⁶ “*Rough Chronological*”, s.435. ; Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl ‘Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.69.

de katılmıştır. Mir Muhammed Şah, Bu toplantıda hâkimiyeti altında bulunan bölgelerin hâkimlerinden Feyzabad'ın korunmasını ve kendi hâkimi oldukları bölgelerin emniyet içerisinde yönetilmesini talep etmişti. Ayrıca bu merasimde bunların Badahşan'a olan bağılıklarını tekrardan teyit etmiştir.⁸⁷

1.2.4. Mir Muhammed Şah'ın Badahşan'ı Oğulları Arasında Taksimi

Bu meselelerden sonra Mir Muhammed Şah, Badahşan'ın daha kolay ve iyi yönetilmesi amacıyla bölgeyi, hepsi tek bir anneden olan üç oğlu arasında taksim etmiştir. Üç ayrı idari taksimata ayrılan Badahşan'ın güneydoğu bölgesi; Teşkân, Kışm, Zerdyu, Baharek, Cirm, Varduc, Zeybak, İskaşem, Vahan ve yukarı Yeftal bölgelerinden müteşekkil olmuş ve büyük oğul olan Sultan Şah'ın idaresi altına verilmiştir. Badahşan'ın orta bölümündeki Rag, Argu ve Kökçe nehri sahiline kadar olan şehirleri içerisine alan Şehr-i Bozorg merkezli bölgeyi ise Süleyman Şah adındaki oğluna tahsis ederken; Çah-ı Ab, Rustak, Yengi Kal'a, Pasakoh ve çevresindeki meskûn araziye Mirza Kalan olarak da bilinen Mir Yar Bek adlı oğlunun idaresi altına bırakmıştır. Badahşan'ın merkezi olan Feyzabad'ı da Sultan Şah adlı oğluna bırakarak tahtını ona devreden Mir Muhammed Şah, bir köşeye çekilerek yönetimden uzaklaşmıştır. Mir Muhammed Şah ayrıca Saray-ı Bahadur adında yeni bir kale de inşa ettirmiştir.⁸⁸

1.3. Mir II. Sultan Şah ve Faaliyetleri

Merkezi yönetime hâkim olan II. Sultan Şah'ın döneminde siyasi faaliyetler hakkında sınırlı bilgiye sahibiz. Fakat bu dönemde Badahşan'da bölgesel bir refah ve zenginlik sağlandığını görmekteyiz. Ekonomik durumun düzelmesi, Badahşan'da meskûn ahalinin peşin ödediği vergiler ve 1814 yılında Çitral bölgesine yapılan akınlarda elde edilen tutsakların köle olarak Belh, Buhara, Fergana ve Hive'de satılmasıyla sağlanmıştır.⁸⁹

Bu dönemde Mir Sultan Şah, siyasi emellerinden kaynaklanan siyasi evlilikler yoluyla bölgedeki hâkimiyetini sağlamlaştırmayı hedeflemiştir. Şugnan hâkimi Yusuf

⁸⁷ Sahibnazar Muradi, a.g.e. 834.

⁸⁸: Sahibnazar Muradi, a.g.e. s.834. ; Bkz: Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.74.

⁸⁹ "Rough Chronological", s.435.

Ali Han'ın kızını oğlu Süleyman ile evlendirerek onunla akrabalık bağları kurmuştu. Büyük dedesi Mir Yar Bek gibi olmak isteyen Sultan Şah, hâkimiyeti altındaki bölgeleri aile ferdleri arasında taksim yoluna gitmiş ve veliahdını seçmişti. Buna göre Yusuf Ali'yi Cirm'e, Şah Zamanüddin'i Rustak'a ve oğlu Süleyman'ı kendi yerine Feyzabad tahtına seçmişti. Fakat Sultan Şah'ın 1815'te beklenmedik ölümü bu planın alt üst olmasına sebep olmuş ve bir kargaşa dönemi ortaya çıkmıştı.⁹⁰ Sultan Şah'ın öldüğü yıl Mir Yar Bek Feyzabad'a gelip tahtı ele geçirmişti. Fakat çok geçmeden Kunduz hâkimi Muhammed Murad Beg Badahşan için bir tehlike haline gelip Mir Yar Bek'in yerini almıştır.⁹¹

1.4. Kunduz Hâkimi Mir Muhammed Murad'ın Badahşan Hâkimiyeti

Katagan Özbeklerinin lideri olan Kılıç Ali Beg'in⁹² ölümü Katagan ve çevresinde yeni bir gücün doğmasına sebep olmuştur. Kılıç Ali Beg'in ölümünden sonra eniştesi Mir Muhammed Murad'ın desteğini alarak Katagan tahtına oturan Mir Vali, Katagan ahalisi tarafından kabul görmemişti. Badahşan'a bağlı bir şekilde Rustak'ta hüküm süren Darab Bi'nin oğlu olan ve Kılıç Ali Beg'in ordusunda komutanlık yapan Mir Muhammed Murad, Kunduz, Hanabad ve Talikan'ı fethinden sonra, Mir Vali'den memnun kalmayan ahali tarafından Katagan lideri olarak tanınmıştı. 1817'de askeri ve siyasi faaliyetlerine başlayan Mir Muhammed Murad, Hindukuş dağlarının kuzeyindeki toprakları kısa sürede ele geçirmişti. Hatta Ceyhun'un kuzeyindeki Kulab, Kurgan Tepe ve Kubadiyan onun hâkimiyet alanı içerisine girmişti.

Sıkça Buhara Emirliği'ne ait Belh ve Mezar-ı Şerif üzerine yağma akınları düzenleyen Mir Muhammed Murad, komşu bölgelerdeki Muhammed Ali Bey ve Rahmetullah Bey gibi Tacik beylerini de kendine tâbi kılmıştır. 1821'de babası Darab Bi gibi Roşan, Şugnan ve Vahan'ın uzak bölgelerine sefer düzenledi. Fakat Mir

⁹⁰ Sahibnazar Muradi, a.g.e. s.839-840

⁹¹ *Rough Chronological*", s.435.

⁹² Kılıç Ali Beg, 18. yüzyılın sonlarında Afganistan hükümdarının adına hutbe okutarak onun da desteğini alıp Taşkurgan ve çevresinde mahalli gücünü tesis etmişti. Meymene ve Kunduz şefleri ile siyaseten tesis ettiği akrabalık münasebetleriyle bölgedeki nüfuzunu arttıran Kılıç Ali Beg, askeri olarak Kunduz taraflarından büyük destek görmüştü ve emrinde 17 bin yaya asker mevcuttu. Kılıç Ali; Aybak, Gori, Saygan, Kahmard ve Dere-i Cüz gibi komşusu olan küçük beylikler üzerinde hâkimiyetini tesis ederken bu sırada Belh valisi Şah Şuca ile siyasi münasebetler kurup Belh havalisi üzerinde otoritesini tesis etmişti. Böylelikle kendinden sonra gelen oğullarına da bölgedeki siyasi otoritesini miras bırakmıştı. Bkz: Christine Noelle, **State and Tribes in Nineteenth-Century Afghanistan: The Reign of Amir Dost Muhammad Khan (1826-1863)**, New York 1997, s.77-78.

Muhammed Murad'ın bu toprakların yanında asıl odak noktası Kubad Han'dan bu yana müstakil olarak siyasi varlığını devam ettiren Feyzabad ve ona bağlı olan bölgeler olmuştur. Bütün Badahşan'ı ele geçirmek isteyen Mir Muhammed Murad'ın buraya yönelmesindeki en önemli sebep, Katagan'daki Özbek nüfusun kendi emirliğine yeterli ekonomik katkıyı sağlayamamasıydı. Lapis Lazuli ve yakut madenleri açısından oldukça zengin bir bölge olan Badahşan, mezkûr değerli madenlerin ekonomik getirisinden dolayı oldukça önemliydi. Bu sebeple Badahşan, Mir Muhammed Murad'ın hâkimiyet alanı içerisine dâhil etmek istediği öncelikli yerlerden olmuştur.⁹³ Aynı zamanda önemli kervan güzergâhları üzerinde bulunan Feyzabad'ın mali getirisi de göz önüne alınmış olmalıdır.

1.4.1. Mir Muhammed Murad'ın Badahşan Seferi

Mir Muhammed Murad yukarıdaki sebeplerle 1823'te II. Mir Yar Bek'in hâkimiyeti altındaki Badahşan'a bir sefer düzenledi. 10.000 atlıdan oluşan Kunduz kuvvetlerini bizzat Mir Muhammed Murad komuta etmişti ve çoğunluğu piyadelerden müteşekkil 9.000 kişiden oluşan Badahşan kuvvetlerini, muhtelif çarpışmalar sonucunda dağıtıp 300 kadar kişinin yaralanmasına ve bir kısmının da ölümüne sebep olarak Badahşan ordusuna ciddi kayıplar verdirmişti. Feyzabad'a geri çekilen Badahşan ordusu direnişe devam etmiş ve zafer heyecanına kapılan Kunduz kuvvetleri kesin bir sonuç elde edemedi. Feyzabad'tan geri çekilmek zorunda kalmışlardı.⁹⁴ Fakat çok geçmeden Mir Muhammed Murad tekrar bir saldırıda bulundu ve bu sefer Badahşan'a boyun eğdirerek hâkimiyet alanını genişletmeyi başardı. Bu saldırıda yenilgiye uğrayan Mir Yar Bek çareyi Şugnan'a kaçmakta bulmuştu. Fakat Mir Yar Bek'in oğulları ve aileden olan Şah Zamanüddin, Yusuf Ali Han, Nasır Ali Han, Kurban Han, Sultan Nizameddin, Sultan Abdul Han ve Süleyman Şah ile birlikte ailesi, Mir Muhammed

⁹³ Christine Noelle, a.g.e. , s.80vd. İngilizlerin keşif amaçlı görevlendirdiği Alexander Burnes, bu yakutların bilhassa Şugnan taraflarında Garan adı verilen mağara benzeri bir mekândan çıkarıldığını belirtirken Mir Muhammed Murad'ın buraları istilasından sonra madenlerin çalışmasına özen gösterdiğini de söyler. Fakat burada çalışan işçiler herhangi bir ücret almadan köle gibi çalıştırılmaktaydı. Bu yüzden çalışmak istemeyenler ölümle cezalandırılmıştır. Bkz: Alexander Burnes, **Travels into Bokhara Being The Account of A Journey From India to Cabool, Tartary and Persia Also Narrative of A Voyage on The Indus From The Sea to Lahore II**, New Delhi 1992, s.204-205.

⁹⁴ John Wood, **A Journey to The Source Of The River Oxus**, London 1872, s.159-160. Bu dönemde Badahşan hâkiminin kardeşi Mir Muhammed Rıza, Kunduz hâkiminin görevlileri arasında yer almıştı. Fakat onun bu hizmete ne zaman başladığı bilinmemektedir. Bkz: W.Moorcroft-G.Trebeck, **Travels in The Himalayan Provinces of Hindustan and The Panjab in Ladakh and Kashmir; in Peshawar, Kabul, Kunduz and Bokhara II**, London 1841, s.481-482.

Murad tarafından Kunduz kalesine hapsedilmek üzere esir edildi.⁹⁵ Bu sırada Feyzabad şehri büyük zarar görmüş ve yağma edilmişti. Hatta kaynaklar abartılı bir şekilde Feyzabad'ın tamamen ortadan kaldırıldığından bahseder.⁹⁶ Bu da durumun ciddiyetini anlamak açısından önemlidir. Ayrıca nüfusun büyük çoğunluğu Kunduz'a tehcir edilmiştir. 1829 yılına kadar Badahşan'ın diğer bölgelerine de seferler düzenleyen Mir Muhammed Murad, Roşan, Şugnan ve Vahan'da otoritesini sağlayıp hâkimiyet alanını genişletmişti. Daha önce Badahşan'da yönetici olarak görev yapmış olan Aksakal Bahadır'ın oğlu Kokan Beg'i ise buraların yönetimine tayin etmiştir.⁹⁷

1.4.2. Kokan Beg'in Badahşan Hâkimiyeti ve Faaliyetleri

1829 yılında Mir Muhammed Murad'tan yönetim izni alan Kokan Beg, dört erkek kardeşiyle birlikte Argu kalesini ele geçirmiş ve sürgün edilmiş Badahşan ahalisinin tekrar meskûn hale getirilmesini sağlamıştır. Bu sırada Feyzabad kalesini yeniden inşa ettiren Kokan Beg, burada merkezi hükümetini kurmuştu. Kokan Beg'in bu başarılı faaliyetlerinden rahatsız olan Mir Muhammed Murad, Badahşan'ın asıl varisi olan Mir Yar Bek'i davet edip emri altına bir ordu vermiş ve Badahşan tahtını vaat etmekle birlikte onu Kokan Beg'in üzerine göndermişti. Fakat Mir Yar Bek, Kokan Bek'e karşı başarılı olamayıp Dara A'im'e çekilmişti. Onun bu başarısızlığı sonucu harekete geçen Mir Muhammed Murad, Dara A'im'e gelip Mir Yar Bek'i ele geçirmiş ve Kunduz kalesine hapsedilmek üzere merkeze göndermişti. Mir Muhammed Murad buradan hareketle Feyzabad'a ilerlemişti.⁹⁸

Mir Muhammed Murad ile Kokan Beg mevcut anlaşmazlığa son vermiş ve Kokan Beg onun Kunduz'a dönüşünden sonra kardeşi Bahadır Han'ı yönetimi boş kalan Dara

⁹⁵ Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.76. Munshi Abdul Rahman, **Journey to Badakshan, With Report on Badakshan and Wakhan**, Simla 1886, s.42.; John Wood Kunduz hâkimi Murad'ın Talikan'da hâkim olan oğlu Atalık Han'ın yanına gittiğinde Mir Yar Bek'in oğlu Muhammed ile karşılaştığını yazar ve onun Şah ünvanını taşıyarak halen çok saygı gördüğünden bahsetmektedir. John Wood, a.g.e. 155.

⁹⁶ M.J. Pearse, **Soldier and Traveller: Memoirs of Alexander Gardner**, London 1898, s.108. Josiah Harlan ise verimli ve meşhur bir şehir olan bu şehrin virane bir hal aldığını gözler önüne sermektedir. Bkz : Josiah Harlan, **Central Asia: Personal Narrative of General Josiah Harlan 1823-1841**, (Ed. Frank E. Ross), London 1939, s.42.

⁹⁷ Christine Noelle, a.g.e. s.80. ; Roşan ve Şugnan hâkimleri, Mir Muhammed Murad'a vergi olarak 15 köle veriyorlardı fakat bunların vergi olmalarına rağmen karşılığında eşit değerde mal alıyorlardı. Badahşan'ın bölgelerinden sadece Darvaz, Kunduz'dan bağımsızdı. Mir Muhammed Murad Darvaz'ı da ele geçirmek istemiş fakat olumsuz hava koşulları ve bölgenin coğrafi yapısı buna izin vermemiş hatta Kunduz ordusunun bir kısmı çığ altında kalmıştı. Bkz: John Wood, a.g.e. s.249.

⁹⁸ *Rough Chronological*", s.437.

A'im'e vali olarak atamıştır. Bu sırada Kokan Beg, Mir Muhammed Murad'a tâbi olmayı kabul etmiş olan Cirm hâkimi Süleyman Şah'ın dostane davetine icabet ederek aralarındaki münasebeti kuvvetlendirmişti. Fakat kısa süre sonra Mir Muhammed Murad ile Süleyman Şah'ın kardeşi, Rustak hâkimi Ahmed Şah arasında çatışmalar ortaya çıkmıştı. Bu karışıklık sırasında isyan etmiş olan Zerdyu ve Sargalan hâkiminin üzerine giden isim Kokan Beg olmuş ve Zerdyu kalesi onun tarafından ele geçirilmiştir. Daha sonra elçileri ve hediyeleri reddeden Süleyman Şah'ın üstüne yürüyen Kokan Beg onu da tutuklayıp Kunduz'a göndermiştir.

Kokan Beg daha sonra bu karmaşa ortamı içerisinde Rustak hâkimi Ahmed Şah ile ittifak kurmaya çalışınca Mir Muhammed Murad'ın tepkisiyle karşılaşmıştı. Bu esnada ilgisini Ahmed Şah'ın üzerine yönelten Mir Muhammed Murad, ağır toplarla donatılmış ordusunu Rustak kalesine göndererek burayı ele geçirmiş ve Ahmed Şah'ın tutsak edilmesini sağlamıştı. Bununla birlikte Ahmed Şah da mahiyetiyle birlikte hapis hayatı yaşamak üzere Kunduz'un güneyinde bulunan Narin'e gönderilmiştir. Bu sırada Dara A'im, tekrar işgal edilmişti. Mir Muhammed Murad, Kunduz'a döndükten sonra Kokan Beg, zarar görmüş Cirm bölgesini tekrar inşa ettirip kardeşi Muhammed Ali Beg'i buraya ve diğer kardeşi Bahadır Han'ı tekrar Dara A'im kalesine atamıştır. Dara A'im kalesi de Mir Muhammed Murad tarafından 40 gün süren bir kuşatma yaşamış fakat buradakiler teslim olmayıp ona büyük kayıp yaşatmışlar ve onu Kokan Beg ile barışa zorlamışlardı.⁹⁹

1.4.3. Muhammed Rahim Beg ve Vahan'ın Durumu

Vahan, coğrafi olarak önemli ticaret ve ulaşım yolları üzerinde bulunan bir konuma sahipti. Mir Muhammed Murad Beg döneminin Vahan hâkimi, İskender'in soyundan olma iddiasını öne sürmüş olan Muhammed Rahim Beg idi.¹⁰⁰ Mir Muhammed Murad'ın Badahşan seferleri sonrası onun otoritesini tanımıştı.¹⁰¹

Tarımsal üretim açısından zayıf topraklara sahip olan Vahan'ın emiri Muhammed Rahim Beg'in bu dönemdeki gelirlerini, ticaret yolları üzerinden geçiş sağlayan,

⁹⁹ “*Rough Chronological*”, s.437.

¹⁰⁰ Bu isim Mir Abdürrahim Han olarak da geçmektedir. Bkz: “*Rough Chronological*”, s.437. İskender'in soyundan olma iddiaları Vahan'ın yanında Şugnan, Darvaz, Kulab ve Hissar'da da yaygındı. Bkz: Alexander Burnes, a.g.e. s.200.

¹⁰¹ M.Nazif Shahrani, *The Kirgiz and Wakhi of Afghanistan: Adaptation to Closed Frontiers and War*, Washington 2002, s.27-28.

bilhassa Yarkendli tüccar kabilelerinden aldığı geçiş ücretleri ve köleler oluşturunuyordu. Bu kabilelerden alınan ücret aynı zamanda onlara Vahan sınırlarından çıkana kadar güvenliklerini sağlamak için eşlik etmenin karşılığı olarak görülmekteydi. John Wood'un verdiği bilgiye göre Muhammed Rahim Han, bu kabilelerde bulunan her deve yükü başına Kunduz hâkimine 15 rupi vergi veriyordu. Bununla birlikte Vahan hâkiminin tâbiyetinin güvenilir olmadığından bahseden Wood, onun tamamen bağımsız hareket edebildiğinden de bahsetmektedir. Nitekim bu bölgelerde bu tür sembolik bağılıklar çok kez görülmektedir. Ayrıca Vahan bu dönemde Şiilik propagandalarının ve politikalarının yaygın bir şekilde kullanıldığı bir bölge olması açısından da önemlidir. Bölgenin diğer bir özelliği köle ticaretinde önemli noktalardan biri olmasıdır. Bilhassa Şii ve Kâfirler olarak adlandırılan pagan ahaliden oluşan köleler, Kunduz, Çitral ve diğer komşu bölgelerde satılmaktadır. Bunlar bazen herhangi bir eşyayla takas edilmektedir.¹⁰² Bu köleler yıllarca, gerek buradan gerekse Çitral'den Orta Asya, pazarına sürülmüşlerdi. Ayrıca vergi olarak da muhtelif yerlere gönderildiğini görmekteyiz.¹⁰³

1.4.4. Kokan Beg'in Vahan Seferi ve Ölümü

Kokan Beg'in hâkimiyeti döneminin önemli olaylarından birisi de Vahan hâkimi Muhammed Rahim Han'ın itaatinin göstergesi olan vergiyi vermemesiyle ortaya çıkan çatışmalı olaylardı. 1831 yılına denk gelen bu olaydan dolayı Kokan Beg, kardeşi Bahadır Han'ı elçi olarak Vahan'daki Muhammed Rahim Han'a gönderdi. Bahadır Han'a öfkeyle davranan Vahan hâkimi ve kardeşi Cihan Han onu öldürmüş ve bu da Kokan Beg'in öfkelenmesine sebep olmuştu. Kokan Beg'in bölgeye sefer düzenlemesinin başka bir sebebi daha vardı. Mastuj hâkimi Süleyman Şah, Çitral hâkimi Muhterem Şah Kator'un genişleme siyasetinin kurbanı olmuştu ve bölgesini korumak adına Kokan Beg'den yardım talep etmişti.

¹⁰² J.Wood, a.g.e., s.244.

¹⁰³ “Sünni İslâm'ın temsilcisi yöneticiler, İslamiyet'in Orta Asya'ya girmesinden bu yana kendi tebaalarını köle olarak satma uygulamalarına devam ediyorlar. Kendi ortaya koydukları kurallar bütünü olan Şeriat (Muhammed Yasası), Sünnilerin, aralarında Şiilerin de bulunduğu kâfirleri(inanmayanlar) köleleştirmesine izin verir. Onlar şii ve kâfirlerin yanı sıra Siyah Puş Kâfirlerini, ya da diğer zorla alıkonulan veya Kâfiristan, Gilgit gibi komşu şehirlerde alıkonulanları Badahşan, Kunduz, Türkistan, Belh, Buhara ve Afganistan gibi şehirlerdeki köle tüccarları, nakit veyahut eşya karşılığında alıyorlar.” Bkz: Munphool Pundit, “Relations Between Gilgit, Chitral and Kashmir”, **The Journal of The Ethnological Society of London(1869-1870)**, II/1, London 1870, s.35vd.

Bu yüzden Badahşan'dan Muhammed Rahim Han'ı cezalandırmak ve bölgeyi zapt etmek için yola çıkan Kokan Beg'in kuvvetleri Vahan'a ulaştığında Muhammed Rahim Han ve Cihan Han, önce Çitral taraflarına kaçmıştı. Yukarı Çitral olarak da adlandırılan Yasin bölgesi hâkimi Gevher Aman'ın¹⁰⁴ huzuruna ulaşan Muhammed Rahim Han, Kokan Beg tarafından takip edilmişti. Kokan Beg Yasin sınırları içerisine girdiği zaman Gevher Aman, bir itaat göstergesi olarak onu karşılamıştı. Bunu öğrenen Muhammed Rahim Han, yukarı Çitral bölgesini de terk edip Kaşkar¹⁰⁵ olarak da bilinen aşağı Çitral olarak adlandırılan merkeze gelip Çitral hâkimi Muhterem Şah Kator'dan yardım istemişti. Böylelikle bu iki hâkimin arasındaki sorunlardan faydalanmak istemiştir. Onu takiben yola çıkan Kokan Beg, kendi kuvvetlerine Gevher Aman'ın kuvvetlerini de katarak Muhterem Şah Kator'un davetiyle Aşağı Çitral'e doğru yola çıktı. Aşağı ve Yukarı Çitral arasında bulunan ve bir tarafı uçurum diğer tarafı ise nehir olan yola girdiğinde Muhterem Şah tarafından gönderilen Çitral askerleri, merkeze ulaşmak için tek yol olan bu geçidi harap etmişlerdi. Buradan kurtulma şansı arayan Kokan Beg ise Çitral kuvvetleri tarafından kuşatılmış ve ele geçirildikten sonra uçurumdan aşağı atılarak öldürülmüştü. Kokan Beg'in mahiyetinde bulunanların birçoğu esir edilirken bunların arasında kardeşi Muhammed Ali de bulunuyordu.¹⁰⁶

1.5. Kokan Beg'in Ölümünden Sonra Badahşan

Kokan Beg'in ölümü sırasında Mir Muhammed Murad Beg'in amcasının oğlu olan Hazret-i İmam şehri hâkimi Mahmud Beg isyan etmişti. Mir Muhammed Murad Beg bu hâkimin üzerine gitmiş ve yedi ay boyunca burayı muhasara etmişti. Bu sırada Badahşan'ın eski hâkimi Mir Sultan Şah'ın esir edilmiş oğlu Mir Yar Bek, Taşkurgan'da hapis hayatı yaşıyordu. Bu isyanın yaşandığı kargaşa sırasında Mir Yar Bek, Badahşan'daki hâkimiyetini tekrar tesis etmek amacıyla Taşkurgan valisi

¹⁰⁴ Yasin'deki hanedan hakkında kısa bir bilgi için bkz: G.W. Leitner, **Dardistan in 1866, 1886 and 1893**, New Delhi 1896, s.68. Yasin ve Çitral'de hüküm süren iki akraba ailenin soylarının Badahşan'dan geldiği iddiası mevcuttur. Bkz: Aurel Stein, **Innermost Asia, Detailed Report of Explorations In Central Asia, Kan-su, and Eastern Iran I**, Oxford 1928, s.38. Bu iddianın temelleri 17.yüzyılda yaşanan meselelere dayanmaktadır. 1615 yılında Timur'un torunlarından Baba Eyub'un Badahşan'da sürgün hayatı yaşayan torunlarından Muhterem Şah, Badahşan ordusunun desteğini sağlayıp Çitral'i ele geçirdikten sonra onun soyundan gelenler buralara hâkim olmuşlardı: A.S. Bazmee Ansari, "Chitral", **Encyclopaedia of Islam II**, Leiden 1991, s.29

¹⁰⁵ Kaşkar adı hakkında bkz: H.G. Raverty, "An Account of Upper Kash-kar and Chitral or Lower Kash-kar Together with the Independent Afghan State of Panj-korah Inculding Tal-ash", **Journal of the Asiatic Society XXXIII**, Calcutta 1865, s.125-150.

¹⁰⁶Bkz: John Wood, a.g.e. s.215. ; Bkz: Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e., s.76; *Rough Chronological*", s.437.

tarafından gizlice hapisten çıkarılmıştı. Tam bu sıralarda Sultan Şah'ın akrabaları, Mir Şah Zamanüddin, Yusuf Ali Han ve Nasıruallah Han Talikan'daki esaret hayatından kurtulup Kulab üzerinden Baharek'e gelmişler ve buradan hareket edip kuvvetleriyle Rustak kalesini ele geçirmişlerdi.

Badahşan'ın bazı kalelerini zapt edip sahip olan bu grup, Feyzabad'a hâkim bir hale gelmişti. Fakat bu sırada Taşkurgan'dan Gori ve Boğlan (Bağlan) yolunu takiben Kişm bölgesine gelen Mir Yar Bek, bu toprakları el geçirerek hâkimiyetini tesis etmişti. Mir Yar Bek ve akrabalarının bu faaliyetlerinden rahatsız olan ve Badahşan'a ayrı bir önemle yaklaşan Kunduz hâkimi Mir Muhammed Murad savaşmak için geldiği Badahşan'da Mir Yar Bek ile bir sulh anlaşması imzalamıştır. Bunun yanında 1840 yılında Mir Muhammed Murad'ın ölmesiyle Badahşan bölgesi derin bir nefes almıştır. Fakat onun yerine geçen Mir Atalık, Badahşan ile olan münasebetleri devam ettirmiştir. Mir Yar Bek, 5 yıl daha hüküm sürdükten sonra 1844'te bir av merasimi esnasında Süleyman Şah tarafından kışkırtılan amcası Süleyman'ın Argu kalesinde hâkim bulunan oğlu Ahmed Şah tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.¹⁰⁷

1.5.1. Mir Ahmed Şah'ın Badahşan Hâkimiyeti

Mir Yar Beg'in ölümünden sonra Ahmed Şah, Feyzabad'a gelip muharebeyle burayı ele geçirmek için mücadelede bulundu. Nihayetinde Feyzabad'ı hâkimiyeti altına alan Ahmed Şah, Mir Yar Bek'in ölümünden sonra sadece bir buçuk ay tahta sahip olmuş kardeşi Şah Süleyman'ı tahttan indirmiş ve onu Dara A'im'in yönetimine atamıştır.¹⁰⁸ Ahmed Şah tahtı ele geçirdikten hemen sonra Kunduz'da bulunan Mir Atalık'a mektup göndererek, Feyzabad tahtı üzerinde muhtemel bir tehlike olarak gördüğü akrabaları, Mir Şah Zamanüddin ve Yusuf Ali Han'ın Rustak'tan çıkarılması için ittifak teklifinde bulunmuştu. Fakat işleri istediği gibi gitmeyen Ahmed Şah, Mir

¹⁰⁷ Bir rivayete göre Süleyman Şah'ın Mir Yar Bek'in hanımına duyduğu ilgi ve tutku onun öldürülmesine sebep olmuştur. Hatta Süleyman Şah Mir Yar Bek'in ölümünden sonra onun karısı ile evlenmiştir. Mir Yar Bek'in öldürülmesinin Süleyman Şah'ın tutkuları ile alakalı olduğunu anlayan Ahmed Şah'ın, bu yüzden Feyzabad'a gelip Süleyman Şah'ı tahttan indirdiği belirtilmektedir. ; *Rough Chronological*", s.437

¹⁰⁸ Bkz: Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e., s.79

Şah Zamanüddin ve Şah Süleyman Beg giriştiği mücadelede Kunduz'a sürülerek sadece üç ay hâkim kaldığı Feyzabad tahtından bertaraf edilmiştir.¹⁰⁹

1.5.2. Mir Şah Zamanüddin'in Feyzabad Tahtını Ele Geçirmesi

1845'te Ahmed Şah'ın Feyzabad tahtından bertaraf edilmesi Mir Şah Zamanüddin'in bu taht üzerinde hak iddia etmesine sebep olmuştur. Bu sırada veliaht olarak kabul edilmiş ve Feyzabad'a hâkim olmayı başarmış Şah Süleyman, Feyzabad tahtından kendi kararları doğrultusunda vazgeçmişti. Fakat çok geçmeden bu kararından vazgeçen Şah Süleyman ile Zamanüddin'in arası bozulmuştu. Rustak'tan merkeze gelen Mir Şah Zamanüddin Feyzabad'ı ele geçirmişti. Bunun sonucunda Şah Süleyman, görünüşte tamamen iyi niyetli bir tutum sergilemesine rağmen etraftan gelen uyarılar, Mir Şah Zamanüddin'in onun hakkında şüphe duymasına sebep oldu. Sözde hac görevini yerine getirmek için hazırlanan Şah Süleyman'ın Çitral'e gidip burada bir ordu toplayarak Mir Şah Zamanüddin'e karşı geleceği rivayeti ortalıkta gezmekteydi. Gerçekten Şah Süleyman, Zeybak yolunu takiben Çitral'e kaçmıştı. Bu haberin ardından Mir Şah Zamanüddin'in daha önce onu öldürmesi için görevlendirdiği Nazar Muhammed adlı adamı da Çitral'e doğru yola koyuldu. Onun hemen ardından Çitral hâkimi Mehtar Muhterem Şah'a mektup gönderen Mir Şah Zamanüddin, ondan Şah Süleyman'ın öldürülmesini istemiştir. Fakat Çitral emiri bu isteği yerine getirmeyip, yalnızca Şah Süleyman'ın buradan ayrılıp Hindistan'a gitmesini engellemiştir. Kısa süre sonra Çitral'e gelen Badahşan kuvvetleri, bir namaz vakti Şah Süleyman'ı yakalamışlardı. Namaz kılmak için izin alan Şah Süleyman, ibadetinden sonra Nazar Muhammed tarafından öldürülmüş ve kafası kesilerek mahiyetiyle birlikte Mir Şah Zamanüddin'in huzuruna getirilmiştir.¹¹⁰

Şah Süleyman'ın öldürülmesinden sonra Mir Şah Zamanüddin onun dul kalan hanımıyla evlenmişti. Bu olaydan sonra Mir Şah Zamanüddin, Badahşan'a bağlı muhtelif yerlerin yönetimine akrabalarını tayin etmişti. Bu akrabalarından kardeşi Mir

¹⁰⁹ *Rough Chronological*", s.437, Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e., s.80

¹¹⁰ Süleyman Şah'ın öldürüldüğünü duyan Zeybak hâkimi Şah Abdul Rahim, ona olan minneti ve onun çocuklarına olan saygısından dolayı adamlarını göndererek cansız bedenine sahip çıkmış ve onu Şugnan'da gömdürmüştür. Bundan haberi olan Mir Şah Zamanüddin öfkelenip adamlarını göndererek Süleyman Şah'ı gömüldüğü yerden çıkarttırarak Feyzabad'taki hanedan mezarlığına defin ettirmiştir. Sahibnazar Muradi a.g.e., s.842-843

Yusuf Ali Han'ı Rustak'a, Nasırullah Han'ı ise Şehr-i Bozorg'a ve Kurban Han'ı İskaşim'e atadı.¹¹¹ Oğullarından Mir Şuca't'ı Şugnan'a tayin etmişti.¹¹²

1.5.3. Mir Şah Zamanüddin'in Yasin Hâkimi Gevher Aman ile İttifakı

1859 yılına gelindiğinde Yasin hâkimi Gevher Aman, kendi bölgesinde hem Sihler hem de diğer komşularıyla sorunlar yaşamıştı. Bu sebepten çıkan çatışmalarda güçsüz durumda bulunan Gevher Aman, Mir Şah Zamanüddin'den askeri yardım talebinde bulunmuştu. Bunun üzerine Hunza'dan Raca Gazanfer, Gevher Aman ve Badahşan'dan Mir Şah Zamanüddin'in oğlu Şah Şuca't'ın komutası altında bulunan ordular, Nagir hükümdarı Zahid Cafer ile karşı karşıya gelmişler ve burada başarı sağlamışlardı. Ayrıca Şah Şuca't, Mastuj hâkimi Süleyman Şah ile de karşılaşmış ve onu yenilgiye uğratarak buraları da Gevher Aman'nın hâkimiyetine bırakmıştır.¹¹³

¹¹¹ Munshi Abdul Rahim, a.g.e, s.43;.

¹¹² Burhaneddin Kuşkeki, a.g.e. s.111.

¹¹³ A.H. Dani, a.g.e. s.256.

İKİNCİ BÖLÜM

AFGAN DEVLETİ HÂKİMİYETİNDE BADAŞAN(1858-1873)

2.1. Katagan Hâkimi Mir Atalık'ın İsyanı ve Badahşan'a Etkisi

1850 yılının başından beri Afgan devletine bağlı bir şekilde Kunduz'da hüküm süren Mir Atalık, Mir Muhammed Murad'ın oğlu olup Murad Şah adıyla da bilinmektedir. Babası gibi kuzey bölgelerinin sıkça bahsi geçen şahıslarından olan Mir Atalık, Afgan hâkimiyetini tanıdığına dair yıllık belirli miktarda vergi verip hutbe okutarak bunu teyit etmekteydi. Bunu da Taşkurgan'da Afgan devletinin Türkistan valisi sıfatı ile görev yapan Dost Muhammed Han'ın oğlu Serdar Muhammed Afzal(Efdal) Han'a bağlı bir şekilde icra etmekteydi.¹¹⁴

Bir süre sonra Mir Atalık ile Serdar Muhammed Afzal Han'ın arası açılmaya başlamıştı. Yaşanan gerilimin çözülmesi amacıyla Serdar Muhammed Afzal, Mir Atalık'a itaatkâr olması için Emir-i Kebir(Dost Muhammed Han) adına hutbe okutmasını istediği bir ferman göndermişti. Bu isteği geri çeviren Mir Atalık, kendisini temsilen kardeşini onun huzuruna göndermiştir. Kaynaklara göre bu görüşmede, Mir Atalık'ın kardeşi, Serdar Muhammed Afzal Han'a bu hediyelerle yetinmesini ve Mir Atalık'a karşı olan bütün hırslarından vazgeçmesi gerektiğini söylerken sonuçlarının kötü olacağına dair de onu tehdit etmişti. Fakat Serdar Muhammed Afzal Han tamamen kibar bir şekilde Mir Atalık'ın kardeşini huzurunda ağırlayıp öğütler vererek onu kendi tarafına çekmiş ve abisinin yanlış davranışlarını düzeltme sorumluluğunu ona yüklemişti. Mir Atalık Katagan'a dönen kardeşine sert tepkilerle karşılık vermiş ve onun Taşkurgan'daki Muhammed Afzal Han'a kaçmasına sebep olmuştu. Mir Atalık ise kaçan kardeşinin ardından atlılarını göndermişti. Tehlikenin geldiğini haber alan Mir Atalık'ın kardeşi Serdar Muhammed Afzal Han'dan yardım birlikleri istemişti fakat bu sırada Mir Atalık'ın kuvvetleri tarafından yakalanıp Kunduz'daki Deşt-i Abdan mevkiinde öldürülmüştü. Fakat çok geçmeden Serdar Muhammed Afzal Han'ın gönderdiği adamlar Mir Atalık ile karşı karşıya geldiler. İki kuvvetin çarpışmalarının

¹¹⁴ 1855 kışında 14 at ve 21 deveden oluşan hediyeler ve vergi tutarları Muhammed Afzal Han'a sunulmuştu. Bkz : Christine Noelle, a.g.e., s.97. ; Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, **The Life of Abdur Rahman Amir of Afghanistan I**, London 1900,s.8.

neticesinde Mir Atalık'ın adamlarının bir kısmı öldürüldü ve kuvvetleri dağıtıldı. Serdar Muhammed Afzal Han'ın adamları ise Mir Atalık'ın kardeşinin cesedini alıp geri dönmüşlerdi.¹¹⁵

Mir Atalık'ın ortaya çıkarttığı bu meseleler geri dönülmez bir hal aldığına Serdar Muhammed Afzal Han, Afganistan tahtının mutlak sahibi Dost Muhammed Han'a mektup göndererek vaziyeti bildirmişti. Bu sırada Celalabad'a gitmekte olan Dost Muhammed Han, Serdar Muhammed Afzal Han'ın bu ayaklanmayı bastırması hususunda bir ferman yollamıştı. Kendisi Celalabad'a giden Dost Muhammed Han, Serdar Muhammed Azam Han'ı da Türkistan'a göndermişti. Serdar Muhammed Azam Han'ı karşılamak için de Abdurrahman Han, Taşkurgan'dan Aybak'a kadar gelmiş ve buradan beraber Talikan'ın güneyinde yer alan Tahtapul'a geçmişlerdi. Fakat kışın yaklaşması bu seferin ertelenmesine sebep olmuştur.¹¹⁶

Bu sırada Afganlardan aldığı sert tepkilerin ve darbelerin hırsıyla hareket eden Mir Atalık, çareyi Buhara hanı Emir Muzaffer'in huzuruna gitmekte bulmuş ve bu durumu ona bildirerek Afganlara karşı bir müttefik kazanmak istemişti. Bu isteği ise Buhara emirinin ona hâkimiyet alameti olan çetr vermesiyle gerçekleştirilmişti. Böylece alenen Afganlara karşı Buhara hâkimiyetini tanıdığını göstererek meydan okumuştı. Afganların, Buhara emirinden çekinip bir savaşa girişemeyeceğini düşünen Mir Atalık bu konuda yanılmıştı.¹¹⁷

Nitekim 1859 baharında Celalabad'tan Kâbil'e dönen Emir Dost Muhammed Han, Serdar Muhammed Aslam Han komutasında modern silahlarla donatılmış ordularını Çarikâr yolu üzerinden Katagan'a gitmek üzere sevk etmişti. Serdar Muhammed Afzal Han ise Taşkurgan'dan hazırladığı kuvvetlerinin başına oğlu Serdar Abdurrahman'ı tayin ederek Kâbil'den gelen orduyla birleşmesini sağladı. Serdar Abdurrahman'ın komutası altındaki ordular kısa süre sonra Mir Atalık'ı Gori kalesi karşısında karşıladılar. 40.000 kişilik bir kuvvetle Afgan orduları karşısına çıkan Mir Atalık kısa sürede kuşatılmıştı ve Gori kalesinden, Badahşan'ın Rustak emiri Yusuf Ali

¹¹⁵ Feyz Muhammed Kâtib Hazara, **Sirâcü't Tevarih I**, (Nşr. M.İ. Şeriatî), Tahran 1372, s.47vd.

¹¹⁶ Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.9

¹¹⁷ Feyz Muhammed Kâtib Hazara, a.g.e. s. 47vd ; Christine Noelle, a.g.e., s.99

Han'a sığınmak üzere ayrılmıştı. Böylelikle kale Afgan kuvvetlerinin eline geçerken Kunduz ve Bağlan işgal edilmiş oluyordu.¹¹⁸

2.1.1. Badahşan-Katagan İttifakının Afganlar ile Mücadelesi

Badahşan hükümdarı Mir Şah Zamanüddin'in kardeşi olan Rustak bölgesinin hâkimi Mir Yusuf Ali Han'ın, Mir Atalık ile olan münasebetleri Afgan serdarlarının dikkatini çekmişti. Nitekim Mir Yusuf Ali Han, Mir Atalık ile dostane münasebetlerini geliştirip Andarab ve Host ahalisini isyana teşvik ederek desteklemişti. Mezkûr memleketlerin ahalisi, bölge valisine ve Serdar Abdurrahman tarafından gönderilen 4.000 kişilik kuvvete saldırmış ve isyanı başlatmışlardı. Çok geçmeden Dost Muhammed Han tarafından gönderilen ordular bu isyanı da bastırmayı başarmıştır. Bu isyandan sonra ordunun bir kısmı Kâbil'e diğer kısmı da Hanabad'a dönerken 500 kişilik bir kuvveti valinin emri altına bırakmışlardı.

Bu isyanın bastırılmasından sonra Talikan kalesinin düştüğünü öğrenen Mir Atalık, Talikan'ın kuzeyinde bulunan Rustak'tan ayrılıp diğer bir müttefiki ve akrabası olan Kulab Emir'i Sarabeg'in (Sohrab Beg) yanına gitmişti. Burada ondan destek alan Mir Atalık, Badahşan'dan da 10.000 asker alarak elindeki asker sayısını 22.000 kişiye çıkarmıştı. Badahşan, Kulab ve Mir Atalık'ın askerlerinden müteşekkil olan bu kuvvet, Afgan ordusunun karargâhına yakın bölgeler ve Talikan ile Hazret-i İmam kalelerine ortak saldırı düzenleyip kervanlar üzerine de yağma faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Serdar Abdurrahman'ın ordusunda öncü kuvvet olarak görev yapan askerler bu yağmacı kuvvetlerin büyük zayıat vermelerine sebep olmuşlardı. Nihayetinde 15.000 kişi öldürülmüştür. Ancak bu müttefik güçler durmaksızın saldırılarına devam etmişlerdi.¹¹⁹

İsyanı bastırma çabalarının üzerinden bir yıl geçerken olaylar ciddi boyutlara ulaşmıştı. Sürekli müttefiklerin saldırılarına maruz kalan Serdar Muhammed Zaman Han, Kâbil'e bir mektup göndererek Badahşan'dan 50.000 kişilik bir kuvvetle uğraştığını, elindeki gücün bunlara karşı koymak için yetersiz olduğunu ve yardım gönderilmesi gerektiğini yazmıştı. Bunun yanında yardım gönderilmezse buralardan geri çekilmeyi uygun gördüğünü yazmıştı. Nitekim geri çekilmesine izin verilirse de Talikan'dan ayrılarak Hanabad'a gelmiştir. Bu sebeple Serdar Muhammed Azam Han,

¹¹⁸ Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.11vd.

¹¹⁹ Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.14vd.

yeğeni Serdar Abdurrahman'ı çağırarak Talikan meselesini tartışıp buraya gönderilecek güç hakkında karar vermişti. Amcasının güvenini kazanan Serdar Abdurrahman, Badahşan'ın ele geçirilmesi ve isyancıların Talikan'dan kovulması görevini üstlenmişti.¹²⁰

2.1.2. Badahşanlıların Saldırıları ve Afganların Karşı Tepkisi

Henüz genç ve tecrübesiz olmasına rağmen bu göreve tayin edilen Serdar Abdurrahman, katırlar tarafından taşınan 6 top ve 5.000 süvariyle yola çıkıp Talikan'a vardığında ordu tarafından sevinçle karşılanmıştı. Burada ise geri çekilen amcası Serdar Zaman Han'ı korkaklıkla itham ederek onun yerini almıştır.

Serdar Abdurrahman'ın Talikan'a gelişinden iki gün sonra Badahşan hâkimi Mir Şah Zamanüddin ve kardeşi Rustak hâkimi Mir Yusuf Ali Han, 2-3.000 kişilik birliklerini Talikan çevresini ve Serdar'ın ordusuna iâşe sağlayan kuvvetleri yağmalamak üzere görevlendirdi. Çok geçmeden erzak getiren at ve develerden müteşekkil bir kafiyei yağmalamak isteyen Badahşan asileri, 200 asker tarafından korunan bu kervanı yağmalayamamış ve hatta yenilgiye uğramışlardı. Bunu haber alan Serdar Abdurrahman hemen 700 kişilik bir kuvveti, erzakları getirmesi için göndermişti. Bundan birkaç gün sonra ise Badahşanlılar, Serdar Abdurrahman'a tâbi olan bölgelerde yağma faaliyetlerine devam etmişlerdi. Bunun üzerine bu bölgelere önemli sayıda kuvvet gönderen Serdar Abdurrahman, Badahşan ordusundan 10 kişiyi esir alırken, 200 atı da ele geçirmişti.

Badahşan'a ait kuvvetler ve Serdar Abdurrahman'ın kuvvetleri, birbirleriyle üç ay boyunca bu şekilde mücadele etmişti. Fakat bir gün Mir Atalık'ın dini liderlerinden bir seyit olan İşhan, Serdar Abdurrahman'ı kendi evine yemeğe davet etti. Daha önceden Badahşanlı düşmanlar tarafından kararlaştırılmış bir suikast girişiminin planı olarak düşünülen bu olayda Serdar Abdurrahman'ın önlemleri kötü sonuçlarla karşılaşmanın önüne geçmiştir. Karargâhın yakınında bulunan İşhan'ın davetine icabet eden Serdar Abdurrahman, bu işten şüphelenerek yanında götürdüğü kuvvetlerin bir kısmını güvenliği sağlamaları için etrafa yerleştirmişti.¹²¹ Muhabbet faslının sonunda ziyafet için hazırlanan ev ahalisi ve Serdar Abdurrahman Han, büyük bir kuvvetin üzerlerine

¹²⁰ Feyz Muhammed Kâtib Hazara, a.g.e. s.52.vd; Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.15.

¹²¹ Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.15

geldiğini haber aldılar. Bunun üzerine hemen ev sahibini ve oğullarını esir alan Serdar Abdurrahman, ordugâha haber göndererek destek kuvvetlerinin gönderilmesini talep etti. Badahşan ordusu 10.000 kişilik kuvvetten oluşmasına rağmen ordugâhtan kısa sürede yardım gelmişti. Ordusunu belirli bir düzene sokan Serdar Abdurrahman olayı şöyle nakletmektedir:

“İsyancı ordusunun sayısı 10.000 civarındaydı ve bize doğru yürüyordu, küçük ordumu sekiz tümene böldüm, her bir birliği diğerinden biraz uzakta konumlandırıdım ve en büyük tümeni kendimle tuttum. Bunlardan ilkinde ateş etme emri verdim ve beklediğim gibi etrafı sarıldığında, ikinci bölüm ateş açacaktı ve etraflarını çevrelediklerinde üçüncüsü bir saldırı yapacaktı ve böyle devam etti. Kılıçlarımızı çekip düşmanla çatışmak için en büyük bölüm benimle kaldı. Bu sırada ordugâhtan takviye birlikler geldi ve genel bir saldırı yaptım. Ordumun bu kadar çok tümeniyle çarpışmak zorunda kalıp tükenen ve bölünen isyancılar o kadar büyük bir yenilgiye uğradılar ki yaralılarını elimizde bırakarak kaçtılar, benim askerimden ise sadece 100’ü öldü.”¹²²

Gece geç saatte ordugâha dönen Serdar Abdurrahman, bu zaferde en az 10 Rustaklı esiri ele geçirmişti. İşhan Han’ı da Hanabad’ta rapor gönderdiği amcasına esir olarak yolladı. Yaralı esirlerin bir kısmını hekimlerin kontrolüne bırakan Serdar Abdurrahman, diğer esirlere de çeşitli telkinlerde bulunarak yol masraflarını karşılamış ve geri döndüklerinde bir daha yağmacılık yapmamaları konusunda ahaliyi ikna etmeleri gerektiğini söylemiştir. Bunları gönderirken kendi askerlerinden esir düşenlerin de serbest bırakılması gerektiğini belirtmiş ve eğer adamlarını serbest bırakmazsalar geride kalan esirlerin ölüme mahkûm edeceğini de yazmıştı.¹²³ Badahşan emirlerine de bir mektup gönderen Serdar Abdurrahman, savaşa girmek istiyorlarsa bunu ihanet yoluyla değil açıkça belli ederek yapmalarını ve Badahşan’ı fethetmek istese bunu kısa sürede yapabileceğini belirtmişti.¹²⁴

2.1.3. İkinci İsyanın Ortaya Çıkışı ve Badahşan’da Afgan Otoritesinin Sağlanması

Serdar Abdurrahman Han’ın girişimleriyle Badahşan ahalisinden din adamları ve seyitlerin önderliğinde 2.000 hane, Afgan hükümetinin otoritesini kabul etti. Fakat

¹²² Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.17vd.

¹²³ Feyz Muhammed Kâtib Hazara, a.g.e., s.52vd

¹²⁴ Mir Munshi Sultan Mahomed Khan a.g.e. .s 18.

Rustak hâkimi Mir Yusuf Ali Han itaat etmeyi reddederek Feyzabad hâkimi Mir Şah, Kulab Emir'i Mir Sohrab Beg ve Mir Atalık'a Afganlar karşısında kesin zafere ulaşmak için güçlerini birleştirmeleri gerektiğini söyleyerek onları yeni bir isyana teşvik etmekteydi. Nitekim bu üç lideri de kendi faaliyetlerine uyması konusunda ikna eden Mir Yusuf Ali Han'ın amacı, Afgan garnizonu olan Talikan ve onun güneyinde bulunan Çal bölgesine saldırılar yapmaktı. Bu sırada o bölgede Serdar Muhammed Alam Han görev yapmaktaydı ve emrinde 400 piyade, 400 milis, 500 süvari ve 2 adet katırlarla taşınan ateşli silah vardı. Buna ilaveten Serdar Abdurrahman Han'ın desteğine sahipti.

125

Mir Yusuf Ali Han ve diğerleri Talikan'a saldırmak için bir saldırı planı tertipletiler. Buna göre ufak bir kuvvet buradaki Afgan birliklerin üzerine sahte bir saldırı düzenleyerek dikkat çekeceklerdi. Bu sırada 30.000 kişilik süvari birliği Talikan'daki ağaçlık alanlarda saklanarak hücum edeceklerdi. Diğer bir ordu da Çal bölgesinden eş zamanlı saldırı düzenleyecekti. Nitekim ertesi sabah tecavüz birlikleri saldırıya başladılar, bunlar üzerine kuvvet yollandı. Ancak Serdar Abdurrahman Han, bu durumun farkına vararak ordusuna hazırlanma emrini verdi. Bu sırada yağmacı birlikleri püskürtmeye giden askerlerden bir kısmı 30.000 kişilik ana kuvvetlerle karşılaştı ve geri çekilerek yerinde kaldı.

Serdar Abdurrahman Han ordunun hazırlanmasıyla Ortabuz adı verilen mevkiye ateşli silahlarla donatılmış 200 kadar piyade yerleştirirken emirleriyle birlikte ateş etmelerini söylemişti. Diğer taraftan müttefik ordularının sağına 1.000 kişi, soluna da 500 piyade yerleştirdikten sonra geri kalan askerlerle de düşmanı karşılamıştı. Ateşli silahların yoğun olarak kullanıldığı, dokuz saat süren bu savaşın nihayetinde isyancılar 3.000 kişiyi kaybederken, 5.000 at ile 600 kişiyi de esir vermişti. Serdar Abdurrahman esirleri öldürüp kafalarından bir kule yapılması için emir vererek düşmanlarına korku salmaya çalışmıştır.

Badahşan emirleri komutasındaki isyancıların saldırdığı Çal bölgesinde ise durumlar çok farklı değildi. 12.000 kişilik bir kuvvetle saldıran isyancı kuvvetleri Badahşanlı Mir Baba Beg ve Mir Atalık'ın oğlu Mir Sultan Murad tarafından komuta edilmekteydi. Bu kuvvetlerle Afgan kuvvetlerinin çarpışması çok uzun sürmemiş ve

¹²⁵ Feyz Muhammed Kâtib Hazara, a.g.e. s. 69.

isyancılar kaçmaya zorlanmıştır. Hatta Mir Baba Beg de attan düşerek yaralanmış ve askerler tarafından kurtararak kaçırılmıştı. Nitekim her türlü uygulamaya ve saldırıya rağmen bu müttefik isyancılar, düzensiz ve acemice saldırılarıyla Afganları bu bölgeden uzaklaştırmak adına hiçbir şey başaramamışlardı.¹²⁶

2.1.4. Buhara Han'ı Emir Muzaffer'in Afgan Sınırına Gelişi ve Badahşan Münasebetlerine Etkisi

İsyancı güçlerin bastırıldığı sıralarda Buhara hâkimi Muzaffer Han, Ceyhun nehrini geçerek, büyük bir orduyla Afgan topraklarında durdu. Buhara hâkiminin asıl amacı kendi ulusundan olan Kataganlı Özbekler ile onların müttefiki ve kendisinin sınır komşusu olan Badahşanlılar için Afganların ne tür politikalar uygulamaya çalıştığını anlamaktı.¹²⁷ Nitekim onun bu davranışlarından ve henüz yeni ele geçirilmiş toprakların zarar görmesinden çekinen Serdar Muhammed Afzal Han, derhal merkezden kuvvet yardımı talep etmiş ve olası bir savaşa karşılık ordusunu hazırlamıştır. Bu orduyu da savaş meydanlarında önemli başarılar elde eden Serdar Abdurrahman Han'ın emri altına vermekten çekinmemiştir. Fakat sınır güvenliği, Serdar Muhammed Afzal Han'ın ileri gelen askerlerinden Gulam Ali Han tarafından sağlanmış ve Mir Muzaffer Han'ın kuvvetleri geri püskürtülmüştü. Böylelikle hem Badahşanlılar ve Katagan Özbekleri ile yaşanan meselelerin Buhara hâkiminin lehine gelişmesi engellenmiş hem de Özbeklerin, Muzaffer Han'ın teşvikleriyle isyana kalkışmalarının önüne geçilmişti.

Bu meseleden sonra Badahşan ile olan münasebetler Afganların lehinde daha olumlu bir hal almaya başlamıştır. Büyük yenilgilere uğrayan ve artık çaresiz kalan Badahşan yöneticileri çareyi boyun eğmekte bulmuşlardı. Bu sebeple dostane münasebetlerin tesisini sağlamak isteyen Badahşan emiri Mir Şah Zamanüddin, amcasının kızını Serdar Muhammed Azam Han ile nişanlayarak önemli bir adım atmıştı. Bunun yanında Rustak hâkimi Mir Yusuf Ali Han muhtelif hediyelerle Serdar Muhammed Azam Han'a gönderilerek sadakat sözü verilmişti.

Sadece Serdar Muhammed Azam Han'a hürmet göstermekle kalmayan Badahşan emiri, 1862'de Talikan'a dönen Serdar Abdurrahman için de altı köle, gümüş koşum takımları ve eyerlerle donatılmış dokuz at, dokuz torba bal, beş şahin ve iki av tazısını

¹²⁶ Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.20vd.

¹²⁷ Feyz Muhammed Kâtib Hazara, a.g.e. s.58vd

hediye olarak göndermişti. Bunun yanında Badahşan'daki lapis lazuli, malahit ve topuz gibi değerli taşların madenlerinin işletmesini üzerine almak isteyen Serdar Abdurrahman, Badahşan emirine mektup göndererek bunları da elde etmiştir. Ayrıca Mir Şah Zamanüddin'in hila'tını ve hediyelerini de Serdar Abdurrahman göndermiştir. Böylelikle Badahşan, 1768'den sonra ilk defa kesin hükümlerle Afgan otoritesini tanıyıp bundan sonra onun hâkimiyeti altında siyasi varlığını sürdürmüştür.¹²⁸

2.1.5. Mir Şah Zamanüddin Döneminin Sonu

Badahşan'da Afgan hâkimiyetini tanıyıp vergi vermeyi kabul eden Mir Şah Zamanüddin'in ölmeden önceki diğer faaliyeti ise Vahan emiri Fettah Ali Şah'ı Hunza taraflarına sürmesidir. Onun yerine ise hanımının akrabası olan Şah Mir Beg'i buraların valisi olarak atadı. Bu sırada Kanjut (Handut) hâkimi Gazanfer Han'ın kızıyla evlenerek Vahan'ın komşularıyla ittifak kurmuştu.¹²⁹

Mir Şah Zamanüddin'in 1862'de Çah-ı Ab'da hüküm süren oğlu Şah Şuca't, babasına bir mektup yazarak Rustak bölgesine Mir Yusuf Ali Han'ın hâkim olmasını istemediğini ve Süleyman Şah'ın oğlu Mir Âlem'in buranın yönetimine tayin edilmesini önermişti. Bundaki amacı ise Mir Yusuf Ali Han'ın aile içerisindeki meselelerden faydalanmasını engellemektir. Fakat onun bu önerisi babası tarafından reddedilmişti. Bunun üzerine öfkelenen Şah Şuca't, ordusunu toplayarak Rustak'a geldi. Sabah erkenden Rustak kalesine giren Şah Şuca't, Mir Yusuf Ali Han'a sert sözler sarf ederek onu Mir Cihandar Şah'ın, Şugnan'da bulunan Mir Âlem'in ve kendisinin hakkını çiğnemekle suçlamıştı. Feyzabad'tan sürülmesinin sebebinin de Mir Yusuf Ali Han'ın faaliyetlerine bağlı olduğunu düşünen Mir Şuca't, onu öldürdü ve Mir Şah Zamanüddin'e mektup yazarak onun, kardeşine ve Rustak tahtının asıl sahibi olan yeğeni Mir Âlem'e ihanet ettiğini belirtti. Bununla birlikte amcasının ölümünün sorumlusu olarak babası Mir Şah Zamanüddin'i cezaya çarptıracağını söyledi.

Mir Yusuf Ali Han'ın ölümü üzerine Rustak'a sahip olan Mir Şuca't, askerlerin bir kısmını cephaneliğe göndermiş bu sırada cephaneliğin patlaması sonucunda orada

¹²⁸ Christine Noelle, a.g.e. s.101.; Bu madenlerden lapis lazuli ve yakutlar bizzat Badahşan emirinin tasarrufunda iken diğer madenler aksakalların tasarrufunda ve yönetimindeydi. Uzun süredir gerek kâr edilmemesi gerekse çok uğraştırıcı bir iş olduğundan çalıştırılmayan yakut madenleri 1866'da tekrar işler hale getirilmişti. Bkz: H.Yule- Munphool Pundit- Faiz Buksh, "Papers Connected with the Upper Oxus Region" *The Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol.42(1872), s.443-444.

¹²⁹ Munshi Abdul Rahim, a.g.e. s.43.

bulunan askerlerin hepsi ölmüştü. Bu olay üzerine yakın adamlarından biri Mir Şuca't'ı olayın sorumlusu olarak tutuklayıp zindana attı. Bunun üzerine Mir Şah Zamanüddin'e haber gönderilip Mir Şuca't hakkındaki hükmünün gelmesi beklenmiştir. Mir Şah Zamanüddin ise oğlu Mir Cihandar Şah'ı 400 kadar süvariyle buraya gönderip Mir Şuca't ve onun destekçisi olanları idam etmesini söylemişti. Nitekim bu kararından pişman olup Rustak'a hareket ederek Cihandar Şah'a yetişmek istese de geç kalmıştı. Mir Cihandar Şah kardeşi Şuca't'ı idam etmişti. Kendisi de burada Mir Yusuf Ali Han'ı defin etmiş ve Mir Şuca't'ın cenazesini de Çah-ı Ab'a göndermiştir.¹³⁰ Bu ölümler üzerine Rustak'a giden Mir Şah Zamanüddin, Mir Yusuf Ali Han'ın oğulları arasında toprak paylaşımı yaparak olası bir iç karışıklığın önüne geçmiş oldu.

Mir Şah Zamanüddin, 1864'de Dara A'im'de bir av merasiminden sonra Feyzabad'a dönmüş ve burada ölmüştür.¹³¹ Kaynaklarda iyi bir yönetici olduğu belirtilen Mir Şah Zamanüddin'in yüksek sesle konuşulmasından hoşlanmadığı belirtilirken, birbirlerine karşı bu şekilde davranan iki aksakalın cezalandırılması emrini vermiştir. Saltanatı devresinde hiç isyan yaşanmayan Badahşan'da huzurlu bir ortam hâkimdi. Hatta bu dönemde Feyzabad'ın eskisinden daha ünlü bir hale geldiği de belirtilmektedir. Mir Şah Zamanüddin öldüğü sırada oğullarından Süleyman Şah Meşhed'te, Abdullah Han Tarhar'da, Mir Cihandar Şah ise Feyzabad'ta bulunuyordu.¹³²

2.2. Mir Cihandar Şah'ın Badahşan Tahtına Çıkışı ve Feyzabad'ın Durumu

Mir Şah Zamanüddin'in vefat etmesi üzerine onun yerine Badahşan Hazarası Meri Şah adlı eşinden doğan ve diğer ismi Gulam olan Mir Cihandar Şah, Badahşan tahtına oturmuştur.¹³³ Bu sırada Feyzabad merkez olmak üzere feodal bir şekilde Badahşan'a bağlı 19 yönetim birimi mevcut idi. Genel anlamda mesafe olarak merkezden çok uzak olmayan bu birimler, gerektiğinde asker ve para yardımı yapıyorlardı ve bu bölgelerin yöneticilerine de mir veya şah adı verilmekteydi. Bunlardan bir kısmı da Feyzabad emiri ile akraba olan kişilerdi. Dört ana bölge olan; Feyzabad, Cirm, Rustak ve Kişm

¹³⁰ Sahibnazar Muradi, a.g.e. s.844-845

¹³¹ *Rough Chronological...* s.441-442

¹³² Munshi Abdul Rahim, a.g.e. s.43.

¹³³ Münşi Abdulrahim'e göre bunlar Kâbil'den Yeftal'e yerleşmiş olan Hazaraların Şeyh Ali koluna mensup insanlardır. Bölge içerisinde bilhassa Badahşan emirlerinin hanımlarının çoğu bu kabiledendir. Bkz: Munshi Abdul Rahim, a.g.e. s.28. Badahşan bölgesinde yaşayan Hazaralar hakkında kısa bilgi için bkz: *Gazetter of Afghanistan, Badakhshan I*, (5th. Edition) Simla 1914, s.109

toprakları içerisindeki bölünmeler de mevcuttu. Mir Cihandar Şah'ın yönetiminde olan Feyzabad, bünyesinde Yeftal, Argu ve Şiva bölgelerini barındırırken, Cirm bölgesi, Kaş, Zardyu Sargalan, Varduc, Kuran, Encüme ve Paryan bölgelerini içerisine almaktaydı. Mir İsmail Han'ın yönetiminde olan Rustak, Çah-ı Ab ve Yengi Kale'den sorumluyken, Kişm bölgesi Meşhed, Varsaç, Teşkan ve Karlıg'dan oluşmaktaydı.¹³⁴

2.2.1. Alt Yönetim Birimleriyle Mücadele ve Değişim

Badahşan üzerinde hâkim şahsiyetlerin ölümü ve bu siyasi değişimler bölgede yeni sorunların çıkmasına sebep olmuştu. Nitekim 1864'te Rag bölgesinde sürgünde bulunan kardeşleri ona karşı ayaklanmaya kalkıp tahtı ele geçirmek istediklerinde Mir Cihandar onları bozguna uğratarak Badahşan üzerindeki hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. Aynı yıl, babası tarafından Çah-ı Ab bölgesine tayin edilen, Mir Yusuf Ali Han'ın oğulları Ekber Han ve İsmail Han'ı buradan uzaklaştırarak bunların kardeşi Ömer Han'ı buranın yönetimine atamıştı. Bu olaydan hemen sonra Rustak üzerine yürüyen Mir Cihandar Şah, Rustak kalesini ele geçirip daha önce entrikalarından şikâyetçi olduğu Zamarrud Şah ve Mir Şah'ı Kunduz'a sürgün etmişti.¹³⁵ Bundan başka Kişm hâkimi Mir Baba Beg'in, merhum Mir Şah Zamanüddin'in dul eşine talip olması, Mir Cihandar Şah'ı kızdırmış ve onun Kişm'e saldırmaya sebep olmuştu. Bunun sonucunda Mir Baba Beg esir alınmıştı ve Cihandar Şah da üvey annesiyle evlendiğini duyurmuştur.¹³⁶

Cihandar Şah, daha önce babası tarafından görevden azledilmiş olan Vahan emiri Fettah Ali Şah'ı Kanjut'tan çağırıp Vahan yönetimini devralmasını istedi. 1865'te Yarkend'ten Muhammed Yakub Han, Yarkendli Çinlilere ve Dunganlara karşı bir harekât düzenlemek niyetindeyken Mir Cihandar Şah'tan yardım talep etmişti. Bu talebi karşılıksız bırakmayan Mir Cihandar, Mir Hak Nazar adlı aksakalı ve Fettah Ali Şah'ı yardıma gönderdi. Bu askeri yardım sayesinde Muhammed Yakub Beg başarılı olmuş ve teşekkür amacıyla Mir Cihandar Şah'a değerli hediyelerle birlikte bir de mektup göndermişti. Buna göre Mir Cihandar Şah, Yarkend sınırları içerisinde yaşayan Çitral, Gilgit, Kanjut, Şugnan ve Vahan ahalisini emri altına alırken, bunlardan vergi gelirleri

¹³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: H.Yule- Munphool Pundit- Faiz Buksh, a.g.m. s.441-447.

¹³⁵ *Rough Chronological...* s.442

¹³⁶ Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.29

elde etmek için de buraya bir aksakal tayin edebilirdi. Bu yüzden merkezden gönderilen bir aksakal, bazı zamanlarda buralara seyahat ederek vergileri toplamıştır.¹³⁷

2.2.2. Serdar Abdurrahman ve Mir Cihandar Şah Münasebetleri

Afganistan Emiri Dost Muhammed Han'ın 1863'te vefat etmesi, Katagan ve çevresindeki bölgelerde isyan çıkmasına sebep olmuştu.¹³⁸ Çok geçmeden bu isyanları bastıran Serdar Abdurrahman, Badahşan emirlerinin de yardımlarıyla Kataganlılar ile sadık kalacakları konusundaki anlaşmalar yapmıştı. Nitekim bu sorunun halledilmesini müteakip Badahşanlı bir kısım tüccarın sorunlarıyla meşgul olmak zorunda kalmıştır. Öyle ki bu tüccarlar haftanın belirli günlerinde Katagan-Badahşan yolu üzerinden ticaret yapmaktaydılar. Alışlagelmiş ve belirli ticaret günlerinde, bu yol menzili boyunca bir kısım insanların öldürüldüğü haberleri alınmıştı. Bu haberler haliyle devlet için önemli gelir kaynağı haline gelmiş ticaret gibi bir faaliyetin aksamasına sebep olmaktaydı. Serdar Abdurrahman Han, bu sebeple cinayetlerin çözülmesi için askerlerin gizlice yolu gözetlemesi talimatıyla görevlendirmede bulundu ve sivil bir tüccar gibi davranan bir grup süvari ise bu yol üzerinde hareket etmekteydi. Bu plan istenilen sonucu vermiş ve bu olayların faileri burada yakalanmıştı. Burada 10.000 rupi elde edilip devlet hazinesine eklenmiş ve yakalanan soyguncuların bir kısmı da idam edilmiştir.¹³⁹

Bu sırada Mir Cihandar Şah, öldürülen ve bozguna uğrayanların soyguncu olduğundan ve idam edildiğinden haberi olmadan, bu soygunları tertip eden Ebul Gazi Han'ı Serdar Abdurrahman'a göndererek Badahşan ahalisinden olan bu insanların serbest bırakılmasını istemişti. Eğer bu istenilen yapılmazsa Serdar Abdurrahman'ı Badahşan ahalisini Afganlara karşı kışkırtmak için uğraşacağını belirterek tehdit etmişti. Tehditkâr tavırlarla Serdar Abdurrahman'ı ikna etmeye çalışan bu yağmacı lider, soyguncuların öldürüldüğü alana götürülüp saç sakalı yolunarak Mir Cihandar Şah'ın

¹³⁷ Munshi Abdul Rahim, a.g.e. s.44. ; G.W. Hayward, "Journey from Leh to Yarkand and Kasghar and Exploration of the Sources of the Yarkand River" **The Journal of the Royal Geographical Society of London**, Vol.40(1870), s.107.

¹³⁸ Dost Muhammed Han'ın ölümüyle sadece ona tâbi bölgelerde sorun çıkmamıştır. Onun ölümüyle oğulları arasında hâkimiyet mücadelesi başlamıştı. Şir Ali Han'ın Kâbil tahtına oturması kabul görmemiş ve vali olarak çeşitli bölgelere atanan diğer varisler kendi bölgelerinde hâkim unsur olarak yönetime devam etmişlerdi. Bunun yanında zaman zaman Kâbil tahtını ele geçirmek için mücadelelerde bulunmuşlardı. Mir Gulam Muhammed Gubar, **Afganistan Der Mesir-i Tarih**, Kâbil 1375. s.946vd.

¹³⁹ Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.34

huzuruna gönderilmişti. Bunun yanında Muhammed Zaman Han ve İskender Han komutasında bulunan, 5.000 kişilik bir kuvvet ile 12 adet makineli silah Talikan'a gönderildi. Bu ordunun geldiğini haber alan Cihandar Şah, meselenin aslını da öğrenmişti. Nitekim Mir Cihandar Şah etrafındaki büyüklerin tavsiyelerine uyarak derhal Serdar Abdurrahman'a, kendi kardeşiyle birlikte yirmi şef, kırk kız köle, kırk erkek köle gönderdi. Bunlarla birlikte hediye olarak Çin ipeği ve halı gönderilmişti. Ayrıca Mir Cihandar Şah, aileden bir kızı Serdar Abdurrahman ile evlendirmek niyetindeydi. Böylelikle geçmişte olduğu gibi şimdi de akrabalık bağlarıyla barış tesis etme yoluna gitmek istemişti. Nihayetinde Serdar Abdurrahman'ın karşısına çıkan elçi, ona Cihandar Şah'ın özrünü iletip hediyelerini takdim etti. Serdar Abdurrahman ise bu hediyeleri kabul ederken, Mir Cihandar Şah'ın yeğeniyle evlenmeyi reddetti ve Badahşan emirine hil'at göndererek 1864 yılındaki bu sorunlara bir son vermiştir.¹⁴⁰

2.2.3. Mir Cihandar Şah'ın Kunduz Seferi

1865'te Dost Muhammed Han'ın oğlu Feyz Muhammed Han'ın, Serdar Muhammed Afzal Han'ın kuvvetlerine karşı istediği yardımı reddeden Mir Cihandar Şah, 1866'da gözünü siyasi ve askeri gücü son derece zayıflamış olan Kunduz'a çevirdi. Feyz Muhammed'in en büyük destekçilerinden olan Mir Atalık'ın oğlu Mir Sultan Murad Han, Kunduz'un hâkimiyetini elinde tutuyordu. Ancak Mir Cihandar Şah, bölgede kendi destekçilerinin varlığının devamını isteyen Muhammed Afzal Han ve Serdar Muhammed Azam Han'ın desteklerini de alarak önemli bir kuvvetle onun üzerine yürüdü.¹⁴¹ Bu desteği alması onun sadakatinden ve Mir Sultan Murad Han'ın Feyz Muhammed Han taraftarı olmasından kaynaklanmaktaydı. Ağır bir çatışma sonrası Mir Cihandar Şah'ın kuvvetine dayanamayan Sultan Murad Han, çareyi Gori taraflarına kaçmakta bulmuştu. Mir Cihandar Şah ise bu sırada Sultan Murad Han'ın Kunduz kalesinde bulunan amcasının oğlu Ali Berdi Han'ı buranın yönetimine atadı. Talikan ise Sultan Murad Han'ın amcası, Muhammed Kerim Han'ın elinde kalmıştı.¹⁴²

¹⁴⁰ Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.35vd.

¹⁴¹ Christina Noelle, a.g.e. s.101.

¹⁴² Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.80

2.2.4. Mir Cihandar Şah'ın Feyzabad Tahtını Kaybetmesi

1867 yılına gelindiğinde daha önce Mir Cihandar Şah'ın saldırılarıyla kaçıp Gori'ye sığınan Katagan emiri Mir Sultan Murad Han, tekrar tahtını ele geçirmek için harekete geçmişti. Nitekim Belh valisi Feyz Muhammed Han'ın huzuruna gidip ondan kendisine yardımcı olmasını istemişti. Feyz Muhammed Han daha önce yardım talebini geri çeviren Cihandar Şah'ı cezalandırmak için iyi bir fırsat yakalamıştı. Şir Ali Han tarafından da desteklenen Feyz Muhammed Han, Sultan Murad Han'ın bu isteğini yerine getirerek Badahşan seferi için onun emrine düzenli bir ordu vermişti. Bu orduyla birlikte hareket eden Mir Sultan Murad, Talikan ve Kunduz'u tamamen zapt etti ve onu tahtından etmiş olan Mir Cihandar Şah'ı ele geçirmek için Badahşan üzerine yürüdüler. Mir Cihandar Şah, bu ordunun geldiğini haber alınca karşı savunmaya geçti fakat böyle büyük ve düzenli bir orduyla mücadele etmek hiç kolay değildi. Bu yüzden çok geçmeden takatsiz kalıp yenilgiyi kabul ederek Argu yolu üzerinden Çitral'e kaçarak buranın hâkimi ve kayınpederi olan Amanü'l-mülk'e sığındı.¹⁴³ Eşi ve çocuklarını da kardeşi Şehzade Hüseyin ile birlikte Şugnan'a gönderdi.¹⁴⁴

Mir Cihandar Şah'ın tahtan indirilmesiyle yerine amcası Süleyman Şah'ın oğlu Mir Mızrab Şah, Mir Sultan Murad tarafından Badahşan tahtına oturtulmuştur. Mızrab Şah ilk icraatında; Rustak'a Mühr Han'ı, Kişm'e amcası Süleyman Beg'in oğlu Mir Âlem'i, Çah-ı Ab'a, İsmail Han'ı, Cirm bölgesine Muhammed Şah'ı ve Pasakoh'a İbrahim Şah'ı atamıştır. Bu dönemde Feyz Muhammed Han, bu yöneticilerden 40.000 rupi vergi toplamıştı.¹⁴⁵

2.3. Mir Cihandar Şah'ın Badahşan'da İkinci Hâkimiyet Devresi

Çitral'den Asmar-Celalabad yolunu takiben Kâbil'e giden Mir Cihandar Şah, Feyz Muhammed Han ve Muhammed Azam Han arasındaki taht mücadelesinden yararlanmak istedi ve Feyz Muhammed'i Şir Ali Han'a şikâyet ederek tahtını

¹⁴³ Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.80-81; G.W. Leitner, **Dardistan in 1866, 1886 and 1893**, New Delhi 1896, s.68. Amanü'l-mülk, Şah Muhterem Kator'un ölümünden sonra 1857'de rakiplerini acımasız bir şekilde sahneden silerek Çitral tahtına oturmuş ve 1892 senesine kadar hâkimiyeti elinde bulundurmıştır. Badahşan ve komşu bölgelerinin ünlü simalarından olan Amanü'l-mülk bilhassa İngilizler ile olan münasebetleri ve kendi hâkimiyet alanı içerisindeki faaliyetleri dolayısıyla bu şöhreti kazanmıştır. Bkz: H.C.Thomson, **The Chitral Campaign**, London 1895, s.1vd; Ahmed Hasan Dani a.g.e. s.268. ; R.C.F. Schomberg, **Kafirs and Glaciers**, London 1938, s.262.

¹⁴⁴ Munshi Abdul Rahim, a.g.e. s.45.

¹⁴⁵ *Rough Chronological...* s.442

kurtarmayı amaçlamıştı. Fakat Muhammed Azam Han'ın ona yardım edecek yeterli ordusu yoktu. Bu yüzden Cihandar Şah çaresiz bir biçimde Serdar Abdurrahman'ın görevi münasebetiyle onunla birlikte Belh'e gitti. Mir Cihandar Şah, Gori'ye ulaştıklarında kendi kızını Serdar Abdurrahman ile evlendirmek istemiştir. Bir ittifak arayışı içinde olan Mir Cihandar Şah'ın bu isteği önce reddedildi fakat daha sonra Serdar Abdurrahman bunu kabul etti. Nitekim gerek bu hareketiyle gerekse Şir Ali Han'ın muhaliflerine olan yakınlığıyla bilinen Mir Cihandar Şah, Serdar Abdurrahman'ın, Şahüddin Han'ın komutasında verdiği iki yüz kişilik süvari ordusu ve etrafına topladığı Badahşanlılar ile Feyzabad'a saldırmıştı. Bu saldırıda güçsüz kalan Mir Mızrab Şah, Kulab tarafına kaçmış ve ölümü de burada eceliyle olmuştur. Feyzabad tahtını yeniden ele geçiren Mir Cihandar Şah, kısa süre sonra zulüm ve zorbalıkla yönettiği Badahşan ahalisinin tepkisiyle karşılaşmıştı.¹⁴⁶ Fakat onun askeri birliklerini İngiliz tarzında eğitmesi de askerlerin hoşuna gitmemişti. Bu da ona karşı isyanın başka bir sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁷

2.4. Mir Mahmud Şah'ın Badahşan Hâkimiyeti

Mir Cihandar Şah'a karşı harekete geçen Badahşanlılar, ona karşı birleşip daha önce Kulab'a kaçmış olan Mahmud Şah ile görüşüp onu Badahşan tahtına oturması için ikna etmişlerdi. Nihayetinde Mir Mahmud Şah, Kunduz hâkimi tarafından desteklenen bir orduyla mücadele edip Badahşan ahalisi tarafından tahta çıkarıldı ve Mir Cihandar Şah ise önce Vahan'a geçmek istedi fakat Mahmud Şah ile anlaşılan Fettah Ali Şah onun buradan geçip Çitral'e gitmesine izin vermedi. Mir Fettah Ali Şah'ın aldığı duyumlara göre Mir Cihandar Şah buranın ahalisini kıskırtıp önce Mir Mahmud Şah'a karşı bir isyan tertip etmeyi planlıyordu. Sonra da Vahan kalesini ele geçirmek istiyordu. Nihayetinde Şugnan ve Vahan arasındaki dağlık bölgeden gizlice geçen Mir Cihandar Şah, Darkot üzerinden yukarı Çitral olarak bilinen ve Çitral hâkimine tâbi bulunan Yasin'e geldi. Burada bir kış geçirdikten sonra Çitral'e geçti fakat ailesi Yasin'de kalmaya devam etti.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.85.

¹⁴⁷ Munshi Abdul Rahim, a.g.e. s.45.

¹⁴⁸ Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.82.

2.4.1. Mir Cihandar Şah- Amanü'l-mülk İttifakı ve Mir Mahmud Şah ile Muharebeleri

Çitral'de kayınbabası Amanü'l-mülk'ün yanına gelen Mir Cihandar Şah'a Badahşan'dan bir haber gelmiş ve bu haberde ordusunu toplayıp Mir Mahmud Şah'ı tahttan indirebileceği söylenmişti. Bunun üzerine Mehtar Amanü'l-mülk, Mir Cihandar Şah'a kardeşi Muhammed Ali Beg, komutasında bir ordu verdikten sonra Yasin hükümdarı Gevher Aman'ın oğlu Pehlivan Bahadır da onlara katıldı. Böylelikle Badahşan üzerine sefere çıkan ordu, Zeybak'a gelip burayı tamamen ele geçirdi. Buradan da Şehzade Hüseyin ve Muhammed Ali Beg, Varduc tarafına gidip savaşımadan burayı da teslim aldılar. Sonrasında Cihandar Şah'a mektup yollayıp Badahşan'a girmek için doğru zamanın geldiğini belirtse de Mir Cihandar Şah onlara Badahşan'ı ele geçirmeyeceğini ve dönmelerini söylemişti. Onlar da mezkûr bölgelerdeki ordularını geri çekerek büyük ganimetle Zeybak'a gelmişlerdi. Bu sırada Badahşan ordusu Hayrabad'ta konumlanmıştı. Fakat Çitral ordusu onların üzerine gitmekte çekindi. Nihayetinde birçok yeri talan ve yağma eden Çitral ordusu Mir Cihandar Şah ile birlikte Amanü'l-mülk'ün ordusuna katılarak Çitral'e girmişti.¹⁴⁹

Mir Mahmud Şah bu saldırıların altında kalmayarak Emir Şir Ali Han tarafından desteklenmiş 12.000 kişilik bir kuvvetle 1868 baharında Amanü'l-mülk ve Mir Cihandar Şah'a karşı yürümüştü. Bu yürüyüşün istihbaratını alan Amanü'l-mülk geçitleri güçlendirerek önlem almıştı. Mir Mahmud Şah ordunun bir kısmını Zeybak'ta bırakarak arkasını güvene almış ve yanındaki kuvvetlerle Vahan tarafından kuzeydeki Barogil geçidine ulaşmıştı. Buradan geçen Mir Mahmud Şah, geriden gelen orduyla da birleştikten sonra bir kısmını tekrardan etrafa dağıtırken diğerleriyle ilerlemeye koyulmuştu. Bu sırada Amanü'l-mülk tarafından daha önceden görevlendirilmiş olan Pehlivan Bahadır'ın adamları geçidin muhtelif yerlerine gizlenmişlerdi ve Badahşan ordusunu görüp gerek ateşli silahlarla gerekse tepelerden yuvarladıkları büyük kaya parçaları ile saldırarak 200 kadar Badahşan askerini öldürmüşlerdi. Büyük hezimetle uğrayan Mir Mahmud Şah, bir saat içerisinde 1.000 askerini kaybederek geri çekilmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Munshi Abdul Rahim, a.g.e. s.45.

¹⁵⁰ A.S. Bazmee Ansari, "Chitral", *Encyclopaedia of Islam II*, Leiden 1991, s.30. ; Munshi Abdul Rahim, a.g.e. s.45.

Mir Mahmud Şah muharebenin beşinci günü Çitral ve Vahan arasındaki vadilerde yiyecek ihtiyacını karşılamak için uğraşırken Çitral ordusunun geldiğini haber almıştı. Bu haberden sonra aynı gece oradan uzaklaşmaya başlamıştı. Pehlivan Bahadır ise hesabı kapatmanın derdiyle onu takibe almış ve Dobargar adı verilen ormanlık bir alanda onu yakalamıştı. Karşılıklı çarpışmalar sonucunda Mir Mahmud Şah yaralanmış ve bir kısım askeriyle birçok süvari atı Çitral ordusunun eline geçmişti. Bu olaydan sonra Badahşan emiri geri çekilerek Zeybak üzerinden Badahşan'a gitmek üzere yola düşmüştü. Bu ciddi başarısızlıklar onun yanında bulunan askerleri rahatsız etmiş ve bu yüzden Mir Cihandar Şah'a haber göndererek, Zeybak'a varmadan isyan bayrağını açmışlardı. Bu haberi alan Cihandar Şah, Şehzade Hüseyin ile birlikte Zeybak'a doğru yola çıkmışlardı. Fakat bu sırada Mahmud Şah isyancıları teskin edecek sözlerle karşılarına çıkınca isyan durdurulmuş ve tekrar Cihandar Şah'a karşı cephe almışlardı. Zeybak'a ulaşan Cihandar Şah durumun kendi aleyhine döndüğünü görünce Şiva bölgesine çekilmiş ve on gün kadar burada kaldıktan sonra, Mir Mahmud Şah'a Belh ve Kunduz'dan asker yardımı geldiğini duyunca bu sefer Hokand taraflarına kaçmışlardı. Mir Cihandar Şah bundan sonraki hayatını sürgün bir vaziyette geçirip ömrünün sonuna kadar Badahşan tahtı üzerinde hak iddia edememiştir.¹⁵¹

2.5. Türkistan Valisi Naib Âlem Han'ın Badahşan Seferi

Mir Mahmud Şah, Cihandar Şah ile olan mücadelesinden sonra Badahşan üzerinde mutlak hâkimiyetini tesis etmişti. Bu başarının arkasında ise Afganistan Emiri Şir Ali Han ile olan dostane münasebetleri etkili olmuştu. Bu olaydan sonra beş yıl

¹⁵¹ Tarih-i Badahşan'a göre Semerkant, Buhara, Taşkent, Fergana ve Hokand gibi yerlerde sürgün hayatı yaşayan Cihandar Şah, bir süre Afganistan'daki taht savaşları sonucunda Türkistan'a çekilen Abdurrahman Han'ın yanında bulunduğu belirtilmektedir. Hatta Semerkant'ta kızını Emir Muzaffer ile evlendirmek isteyen Cihandar Şah, Abdurrahman Han'ın engellemesiyle kızını onunla evlendirmiştir. Daha sonra bu evlilikten de Emir Habibullah ve Emir Nasırullah dünyaya gelmişti. [Bkz: Sahibnazar Muradi, a.g.e. s.847.] Bununla birlikte bu sürgün sırasında Türkistan Valisi Kauffman ile de görüştüğü yazmaktadır. Nitekim muhtelif devlet adamlarının ve hükümdarların huzurunda bulunması onun bu şansı yakalamış olmasına ihtimal vermektedir. Yine aynı kaynağa göre Cihandar Şah 1878 yılında Semerkant'ta ölmüştür. [Bkz: Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.83.] onun ölümü ise Hayatlarını kısıtladığı, oğulları tarafından olmuştur. Babalarını öldüren bu üç oğul Ruslar tarafından hapse atılmışlar ve daha sonra Abdurrahman Han'ın teminatları sayesinde dışarı çıkarılmışlardı. [Bkz: Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.163] Badahşan tahtında bulunduğu zamanlarda cömertliği ile ön plana çıkan Cihandar Şah, Badahşan'da şarap kültürünün gelişmesine zemin hazırlayan düzenlemelerde bulunmuştur. Şaraba olan merakı onu bu içkinin yapımında da faal kılmıştı. Hatta huzuruna gelenler zorla şarap içirdiği de iddialar arasında yer almaktadır. Ayrıca Çitral'de yaygın olarak oynanan Polo adlı atlı oyuna olan sevgisinden dolayı, bunu Badahşan'da oynanmasını sağlamıştı. Munshi Abdul Rahim, a.g.e. s.44vd.; Polo oyunun tarihçesi hakkında bkz: <https://www.britannica.com/sports/polo> [Erişim tarihi 25.11.2020, 21.18]

Badahşan tahtında kalan Mir Mahmud Şah'ın hâkimiyetinin altıncı senesinin başında Şir Ali Han buranın zapt edilmesini istedi. Bunun temel sebebi kaynaklarda belirtilmesi de bu dönem Badahşan'ın jeopolitik öneminin anlaşıldığı bir devreye denk gelmektedir. Ayrıca Mir Mahmud Şah'ın başına buyruk davranışlar sergilemiş olması muhtemeldir. Nitekim 1873'te ekonomik ve politik anlamda el altında tutulması gereken Badahşan, Afgan devletinin Türkistan Valisi Naib Âlem Han'ın nizami orduları tarafından tamamen ele geçirilmiştir. Bu olaydan sonra Mir Mahmud Şah tutsak olarak Taşkurgan'a götürülürken Badahşan tahtının boş kalmaması adına Şah Süleyman Beg'in oğlu Mir Âlem Şah başa geçirilmiştir. Bu olaydan sonra Badahşan Şir Ali Han'ın emri üzerine bizzat Naib Âlem Han tarafından yönetilmiştir.¹⁵²

Şir Ali Han'ın destekleriyle Badahşan tahtına oturmuş olan Mahmud Şah, daha önceden Türkistan valisi Serdar Naib Âlem Han'a bağlıydı. Şir Ali Han'ın hükûmetine bağlılığının göstergesi olan vergileri ise Cihandar Şah zamanında 40.000 rupi olmasına karşılık 1869-70 yıllarında 50.000 rupi ve 500 attan oluşmaktaydı. Bu miktarın 800 rupisi Vahan'da hâkim Fettah Ali Şah'tan tahsil edilirken, verimli arazileri ve ticari emtiaların daha çok bulunduğu Rustak'tan 10.000 rupi alınmaktaydı. 1870'de vergi tutarının 50.000 rupi olmasının yanında 15-16.000 rupi de bağlı bulundukları Türkistan valisine ayrıyeten verilmekteydi. Böylelikle vergilerin toplam miktarı Badahşan emiri tarafından Afgan devletine ödenmekteydi. İhtiyaç halinde Afgan ordusuna asker göndermekle yükümlü olan Badahşan'ın bu sorumlulukları *nazrana* olarak adlandırılmaktadır.¹⁵³ Yine bu dönemde Şugnan'dan alınan vergiler, ekonomik anlamda zayıf bir yapıya sahip olması nedeniyle bir takım değerli eşyalardan oluşmaktaydı.¹⁵⁴

2.6. 1873 İngiliz-Rus Sınır Anlaşması ve Badahşan Meselesi

1856 yılında Kırım savaşı ile batıda ilerlemesi durdurulmuş olan Ruslar, yönünü 1552'de Kazan'ın işgaliyle topraklarına katmaya başladığı doğu memleketlerine çevirmişti. Ruslar, gerek ticari gerekse siyasi münasebetler kurdukları Türkistan ahalisinin kendi aralarındaki politik meselelerin farkına varmıştı. Buhara, Hokand ve Hive gibi hanlıklar arasında siyasi birlikteliğin olmaması Rusların sıcak denizlere inme

¹⁵² Mirza Sang Muhammed Badahşi- Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.83; Christine Noelle, a.g.e. s.101-320.

¹⁵³ H.Yule- Munphool Pundit- Faiz Buksh, a.g.m. s.472.; T.W. Beale- H.G.Keene, **An Oriental Biographical Dictionary**, London 1894, s.272. . Christine Noelle, a.g.e. s.101.

¹⁵⁴ Burhaneddin Kûşkeki, a.g.e. s.217.

hayallerini gerçekleştirmesi sürecinde bir araç olarak görülmekteydi.¹⁵⁵ Bu sebeple 1864'te Çimkent, ertesi yıl Taşkent işgal edilerek Hokand Hanlığı'nı kendi nüfuzlarına almışlardı. 1866'da Buhara Hanlığını da ele geçiren Ruslar işgal edilen memleketleri ilhak ettiklerini belirtmişler ve 1867'de Türkistan Genel Valiliği kurarak General Kaufman'ı da vali olarak atamışlardı.¹⁵⁶

Rusların bu hızlı ilerleyişi, onların amacının farkında olan İngilizleri tedirgin etmişti. Hindistan Genel Valisi John Lawrence 25 Kasım 1868'de verdiği bir nota ile herhangi bir devletin Afganistan'a veya İngiliz hâkimiyetinin sınır bölgelerine müdahalesine izin vermeyeceklerini ve Hindistan'a doğru olası bir ilerlemenin savaş sebebi olacağını belirtmişti. Aynı zamanda İngiliz dışişleri Afgan Türkistan'ı ve Badahşan'ın, Kâbil hükümetine olan tâbiyetinin sorgulanmasını ve buralar üzerinde Buhara'nın hak iddia etmesini istemiyorlardı. Buraların Buhara toprağı olduğunun kabul edilmesi Rusların da varis olarak bu bölge üzerinde hak iddia etmesine sebep olacaktı. Bu yüzden İngilizler 1869'da Petersburg'a gönderdikleri Douglas Forsyth'in çabalarıyla Badahşan'ın Dost Muhammed Han'dan veraset yoluyla Şir Ali Han'a intikal ettiğini belirterek Rusları ikna etmeye çalışmışlardı.¹⁵⁷ 1870'de ise aynı kanıtları sunup tarihi vakalara değinerek görüşlerini yinelediler.¹⁵⁸ Böylelikle Badahşan uluslararası siyasi arenada ilk kez bir meselenin konusu olmuştu.

Douglas Forsyth'in çabaları başarılı olarak görünse de işin aslı böyle değildi. Hive sorununu çözmeden anlaşma yapmak istemeyen Ruslar, Ceyhun nehrini Afganistan'ın kuzey sınırı olarak kabul etmemişlerdi ve Badahşan'ı Hokand, Hive ile Buhara hanlıklarının korunması için Afganistan'dan bağımsız tampon bir bölge olarak görmüşlerdi.¹⁵⁹ Bununla birlikte Rusların bir diğer düşüncesi, Vahan üzerinden geçen

¹⁵⁵ Orhan Yazıcı, "Rusların Sıcak Denizlere İnme Çabaları I; Afganistan'ın Uluslararası Politik Alanda Yerini Alış" **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları I/1**, Ocak-Haziran, Malatya 2001, s.95vd.

¹⁵⁶ Baymirza Hayit, **Türkistan-Rusya ile Çin Arasında**, İstanbul 1975, s.80vd.

¹⁵⁷ Bir bilgiye göre Kaufman Ekim 1869'da Hokand'ın emirinin Babür'ün torunları olması dolayısıyla ve bununla birlikte buraların daha önce Özbek hanlığına bağlı olduğu düşüncesiyle Buhara'nın Badahşan üzerinde hak iddia ettiğini bildiriyordu. Bkz: *Rough Chronological...* s.445. ; G.J. Alder, **British India's Northern Frontier 1865-1895**, London 1963, s.165-166. ; Thomas Douglas Forsyth, **Autobiography and Reminiscences of Sir Douglas Forsyth**, (Ed. Ethel Forsyth), London 1887, s.49-50. ; A.P. Thornton, "Afghanistan in Anglo Russian Diplomacy, 1869-1873", **The Cambridge Historical Journal** **XI/2(1954)**, s.209.

¹⁵⁸ Augustus Loftus, **The Diplomatic Reminiscences of Lord Augustus Loftus II**, London-Paris-Melbourne 1894, s.280.

¹⁵⁹ Seymour Becker, **Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva 1865-1924**, New York 2005, s.48-49.

Türkistan ticaret yolunun kullanım hakkını elinde tutmak idi.¹⁶⁰ Her şeye rağmen Venikof'un 1875'te Badahşan için sarf ettiği sözler, Rusların burayı Afgan toprağı olarak kabul etmemesi üzerindeki birçok emeli kanıtlar nitelikteydi. Ona göre Ruslar için Badahşan politik açıdan eşsiz bir öneme sahipti. Gerçekten burayı ele geçirerek Mastuj ve Citral üzerinden Kunar vadisine kolaylıkla geçiş sağlayabilirlerdi. Bu yüzden Ruslar 1871'de Şir Ali Han'ın bu topraklar üzerindeki hâkimiyetini kesin bir şekilde reddederek İngilizlerin karşısına çıktılar.¹⁶¹

Lord Clarendon'un yerine Dışişleri Bakanlığı'na atanan Lord Granville, bu sınır meseleleri hakkında kesin bir çözüm elde etmek istiyordu. Bu sebeple St. Petersburg elçisi Augustus Loftus'a bir bildiri göndererek, Rusya'nın Orta Asya'daki meşguliyetlerinden faydalanıp anlaşma yapmaya zorlamasını istemişti. Nitekim bu sırada General Kauffman başkente gelmiş ve bir muhtıra yayımlayarak Badahşan ve Vahan üzerindeki görüşünü değiştirmemişti. Lord Loftus 1872 sonbaharında yaptığı muhtelif görüşmelerden sonra yapıcı ve ısrarlı bir şekilde Rus dışişlerini mezkûr sınır sorunun halledilmesi üzerine ikna etmişti.¹⁶²

Afganistan'ın kuzey sınırının belirlenmesinin iki ülkenin çıkarlarına uygun olduğunu dile getiren Lord Loftus, Ruslardan karşı bir tepki olarak tarafsız bölge isteklerini yinelediklerini görmüştü. Fakat Orta Asya'daki emellerini gerçekleştirmek ve olumlu bir imaja sahip olmak isteyen Ruslar, bu anlaşmaya sıcak bakıp kabul etmişlerdi. Nitekim Granville'in kaidelerinden oluşan anlaşmanın kabulü, Gortchakoff tarafından 31 Ocak 1873 tarihli bir mektubuyla Kont Brunnow'a bildirilmiştir.¹⁶³ Bu anlaşmayı Şir Ali Han'ın da kabul ettiğini ve bu bölgelerde işgal ile karşılaşma durumunda İngiliz hükümetinin müdahale hakkının doğacağı da önceden belirtilmişti. Bununla birlikte Şir Ali Han'ın bu sınırı ihlali söz konusu olursa her iki devlet de tepki göstermekten geri kalmayacaktı.

Anlaşmaya göre Şir Ali Han, Hoca Salih'e (Cüzcan) kadar Ceyhun'un güneyindeki tüm toprakların hâkimiyetini sağlamıştı. Badahşan'ın kuzey sınırı ise Zorkul'dan Kökçe Nehir'in kesiştiği yere kadar olan bölgeyle Vahan bölgesinin

¹⁶⁰ Henry Rawlinson, **England and Russia in East: A Series of Papers on the Political and Geographical Condition of Central Asia**, London 1875, 308-309.

¹⁶¹ G.J. Alder, a.g.e. s.171-172.

¹⁶² A.P. Thornton, a.g.m. s.211.

¹⁶³ Augustus Loftus, a.g.e. s.42-45

sınırlarıydı. Aynı zamanda bugünkü haline yakın bir şekil alan Badahşan'ın kuzey sınırı Roşan ve Şugnan'ı da iki parçaya ayırmıştı. Bununla birlikte aynı anlaşmada Afgan Türkistanı'nın ve Afganistan'ın kuzeybatı sınırları da belirtilmişti. Böylelikle İngilizler, şimdilik Hindistan'a kuzeyden gelecek bir tehlikenin önüne geçmişlerdi ve bu yapbozun bir parçasını da üzerinde önemli geçitler bulunduran Badahşan topraklarını tampon bölge haline getirerek tamamlamışlardı. Nitekim bu anlaşma tarihe onu gerçekleştiren iki diplomatın adına nispeten Granville-Gortchakoff Sözleşmesi olarak geçmiştir.¹⁶⁴

¹⁶⁴ “*Granville-Gortchakoff Convention of 1873*”, **The Imperial and Asiatic Quarterly Review VII**, (January-April), Woking 1894, s.295. ;Augustus Loftus, a.g.e. s.285vd.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMİR ABDURRAHMAN HAN DÖNEMİNDE BADAHAŞAN(1880-1895)

3.1. Afgan Komutan Seyid Ahmed Han'ın Yönetiminde Badahşan

1873'te Mir Mahmud Şah'ın yerine Badahşan tahtına oturan Mir Âlem Şah, bir sene boyunca Şir Ali Han'ın emirlerini yerine getirerek görevini sürdürmüştü. Nihayetinde Afgan devletine karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmeyip bağımsızlığını kazanmak için harekete geçmişti. Başına buyruk hareketlerinden sonra isyana kalkışan Mir Âlem Şah, ikinci defa Badahşan'a yürüyen Naib Âlem Han'ın müdahalesiyle karşılaştı. Naib Âlem Han kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılan Mir Âlem Şah, Darvaz'ın merkezi olan Kale-i Hum'a kaçıp buranın hâkimi Muhammed Siracüddin'in yanında bir kış geçirdikten sonra Buhara hâkimi Emir Muzaffer Han'ın yanına gitmişti. Mir Âlem Şah, Şir Ali Han'ın 1878'de ölümüne kadar burada kalmıştı.¹⁶⁵ 1873 Eylül ayında Badahşan, Afgan valilerin emrine girdiğinde Vahan hâkimi Mir Fettah Ali Şah, Feyzabad'a gelerek, eski emirlerin sert yönetiminden ziyade Afgan hâkimiyetini kabul ettiğini belirtmiştir. Bunun göstergesi olarak da iki deve, on iki at, on iki inek ve on iki top kumaştan oluşan haracı Afganların vali yardımcısı Hafizullah Han'a teslim etmiştir. Ayrıca bu bölgenin nakit açısından gelirinin olmadığını belirterek ticari eşyaların haraç olarak önemini göstermiştir.¹⁶⁶

Bu sırada Badahşan büyük zorbalıklarıyla meşhur olmuş Afgan komutan Seyid Ahmed Han tarafından yönetilmişti. Bu dönemde insanların evlerine, besledikleri küçükbaş hayvanlara ve topraklarına muhtelif vergiler konulmuştu. Gerçekten bu vergiler 1877 yılında hemen hemen iki katına yükselmiş ve sadece Feyzabad ile Rustak'tan elde edilen vergi gelirleri 300.000 rupi olmuştu.¹⁶⁷ Ahalinin büyük sıkıntı çektiği bu vergileri ödemek için kızlarını köle alarak sattıkları iddiası da mevcuttur. Bunun yanında vergi tahsildarlarının kendi kârları için alması gerekenden fazla vergi temin etmeleri halkı iyice zor duruma düşürmüştü. Ayrıca mezhepsel anlamda farklılıkların ortaya çıkması Badahşan'daki durumu kötü etkilemişti. Ahaliden bazı

¹⁶⁵ Mirza Sang Muhammed Badahşi-Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.83.

¹⁶⁶ T.E. Gordon, **Roof of The World: Being The Narrative of A Journey Over The High Plaeau of Tibet to The Russian Frontier and The Oxus Sources on Pamir**, Edinburgh 1876, s.133-134.

¹⁶⁷ Christine Noelle, a.g.e. s.101.

insanların köleler gibi ücretsiz çalıştırıldığı Badahşan'da Seyid Ahmed Han her istediğini zorbalıkla elde eden bir konuma gelmişti. Feyzabad'ın verimli bahçelerinin boş alanlara dönüştürüldüğü bir ortamda bu zulümlere dayanamayan Badahşan ahalisi bilhassa Şugnan taraflarına kaçımaya başlamıştı.¹⁶⁸

3.1.1 Rag, Rustak ve Feyzabad İsyanları ile Afganların Badahşan'dan Çıkarılması

Şir Ali Han'ın ölümünden sonra Darvaz şahlarının soyundan olup Badahşan'ın o sıralarda Rag bölgesinde hâkimiyetini sürdüren Abdül Feyyaz Han, yanına akrabası Emir Abdullah Han'ı da alıp Badahşan hâkimiyetini sağlamak için mücadeleye girişmişti. 1879'da bunun için önce Rustak ve Rag bölgesinde bir isyan tertip edildi. Rag'da bulunan Afgan yöneticisi, Seyid Ahmed Han'a bir mektup yazarak buna karşı bir önlem alması gerektiğini belirtti. Bu ufak isyan kıvılcımlarını önemsiz gören Seyid Ahmed Han, ikinci mektubu aldığı anda Sünnilerin, Şiilere karşı mücadelesinin devam etmesi gerektiğini belirtip gerektiğinde onlara askeri yardım yapacağını yazmıştı. Fakat kısa süre sonra Rag bölgesine gelen gayretli ve hırslı kişiliğiyle anılan Abdül Feyyaz Han, topladığı kuvvetlerle birlikte burayı ele geçirmiş ve oradan Rustak'a hareket etmişti. Rustak'ta isyan tertip edildiği sırada Feyzabad'ta da bir isyan patlak vermişti. Afgan orduları kısa sürede Rustak ve Rag bölgesindeki halk tarafından yenilgiye uğratılmıştır.¹⁶⁹

Badahşan'da bu olayların yaşandığı sırada hanedan soyundan olup Mezar-ı Şerif'te tutuklu bulunan Ahmed Şah'ın oğlu Mir İbrahim ve Mir Baba Han, hapis hayatından kurtulup Badahşan'a gelmiş ve bu isyancı kuvvetlerin başına geçmişlerdi. Rag ve Rustak ordularıyla birlikte Feyzabad üzerine yürüyen Badahşan'ın müttefik kuvvetleri, dört bir yandan, saldırarak Afgan kuvvetlerini dağıtıp Kunduz'a sürmüşlerdi. Öncelikli olarak Badahşan tahtı Abdül Feyyaz Han'a geçmiş fakat onun yönetimi halk üzerinde hoşnutsuzluk yarattığından birkaç gün içerisinde Mir İbrahim Badahşan tahtına geçmişti. Fakat onun yaşlı olması buna engel olmuş ve çok geçmeden daha genç ve dinamik Mir Baba Han tahta oturmuştu. Böylelikle Badahşan'ın yönetimini ele geçiren

¹⁶⁸ Munshi Abdul Rahim, a.g.e. s.47

¹⁶⁹ Munshi Abdul Rahim, a.g.e. s.48

bu dört emirden Mir Baba Han ahali tarafından mir-i miran olarak seçildi. Diğer müttefikler onun hâkimiyetine bağlı kalmak kaidesiyle muhtelif yerlere atandılar.¹⁷⁰

3.1.2. Şehzade Hasan'ın Badahşan'a Gelişi ve Hâkimiyetini Tesisi

Mir Baba Han, emirliği ele geçirdikten kısa süre sonra halka karşı tutumları ve yönetimde yaşadığı sorunlar sebebiyle Badahşan ahalisinin desteğini kaybetmişti. Bu sırada Buhara topraklarında bulunan Mir Şah Zamanüddin'in oğlu Şehzade Hasan ve Rustak eski hâkimi Yusuf Ali Han'ın oğlu Muhammed Ömer Han, Badahşan'ın Afganların elinden çıktığını ve aynı zamanda yönetimle ilgili problemler yaşadığını haber alıp Fergana'dan ata topraklarına geldiler. Şugnan'a vardıklarında Şehzade Hasan'ın amacını öğrenen Mir Baba Han, eğer isterse tahtı ona devredebileceğine dair bir mektup göndermişti. Bu sırada Badahşan ahalisi de Şehzade Hasan'ın tarafına geçmişti. Bunu duyan Mir Baba Han, kaçmaya çalışırken yakalanıp Feyzabad'a getirilmiş ve daha sonra esir olarak Şugnan'a gönderilmiştir. Bu olayla birlikte Şehzade Hasan da Badahşan tahtına oturmuştur. Muhammed Ömer Han ise Rustak hâkimi olarak atanmıştır.¹⁷¹

Şehzade Hasan'ın tahta geçtiğini duyan Buhara Emiri Muzaffer, Mir Âlem Şah'ın bu tahta oturmasını istiyordu. Nitekim atalarından miras kalan topraklara gönderilen Mir Âlem'in amacı hem buralara hâkim olmak hem de muhtelif fikirleriyle Buhara topraklarına zarar verebilecek konuma sahip bulunan Abdül Feyyaz Han'ı yakalamaktı. Mir Âlem'in bu faaliyetinden haberdar olan Şehzade Hasan, tahtını korumak amacıyla Abdül Feyyaz Han'ı tutuklatıp Kulab'a göndermişti.¹⁷² Bu sırada Emir Muzaffer, Kulab Emiri Hüdayi Nazar Atalık ile yazışarak Badahşan'ın durumu hakkında bilgi alıp Mir Âlem'i Feyzabad'a gönderme konusunda kararsız kalmıştı. Nitekim bu sırada Muhammed Ömer Han ile Şehzade Hasan'ın arası bozulmaya başlamıştı. 1880 yılının başlarına denk gelen bu olay Şehzade Hasan'ın anneden kardeşi Mir Âlem'e

¹⁷⁰ Mirza Sang Muhammed Badahşi-Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.83.

¹⁷¹ Munshi Abdul Rahim, a.g.e. s.48

¹⁷² Abdül Feyyaz Han ise kısa süre Şehzade Hasan'ın huzurunda yönetici olarak görev yapmaya devam etmişti. Fakat kaynaklara göre Abdül Feyyaz Han'ın düşüncesi Badahşan ile Kulab'ı tek elden yönetmekti. Bu birleştirme fikri onun geleceği için çok iyi sonuçlar doğurmamıştır. Bundan rahatsız olan Buhara Emiri Muzaffer, onun faaliyetlerine devam edeceğini düşündüğünden kuvvetlerini dolaylı Feyzabad'a gönderdi ve Badahşan'a büyük iyilikler yapmış olan Abdül Feyyaz Han, Şehzade Hasan tarafından tutuklanıp Kulab'a gönderilmiştir. Bkz: Sahibnazar Muradi, a.g.e. s.855.

başvurmasıyla farklı bir boyuta ulaşmıştı. Mir Âlem ile arasını düzelten Şehzade Hasan onun emrine kuvvet vererek, Mir Baba Han tarafından Kişm'e atanmış Sultan Şah'ın üzerine gönderdi. Burada galip gelen Mir Âlem, Kişm kalesine sahip oldu ve Sultan Şah da Rustak'taki Muhammed Ömer Han'ın yanına kaçarak canını kurtardı.

3.1.3. Rustak İsyanının Bastırılması

Muhammed Ömer Han ve Şehzade Hasan arasındaki mücadele bu olayla daha da ileriye taşındı. İki kardeşin Rustak'ta bir araya gelmesiyle sinirlenen Şehzade Hasan, Mir Âlem ile birlikte Rustak üzerine yürüdü. Bunu haber alan Muhammed Ömer Han, topladığı kuvvetleriyle Feyzabad ordusunun üstüne gitse de bundan bir sonuç alamayacağını görüp bu işi barış yoluyla halletmeye karar vermişti. Bu sırada Rustak kalesini muhasara eden Mir Âlem Şah'a haber gönderen Şehzade Hasan, amcazadesiyle anlaşmasını bildirip muhasarayı kaldırmasını emretti. Her iki tarafta yönetim merkezlerine döndükten sonra tekrar huzursuzluk baş gösterdi ve Muhammed Ömer Han tekrar isyana kalkıştı. Bu sırada Mir Baba Han Şugnan'daki hapis hayatından kurtulmuştu. Onun özgürlüğü en çok Şehzade Hasan'ın işine yaramıştı. Muhammed Ömer Han'ı Rustak'tan çıkartıp yerine Mir Baba Han'ı getirmek isteyen Şehzade Hasan, Şugnan'dan Feyzabad'a gelen Mir Baba Han ile birlikte oluşturduğu kuvvetlerle 10 Ocak 1880'de Muhammed Ömer Han'a saldırdılar ve 20 Ocak'ta onu mağlubiyete uğratarak Kulab'a kaçmasına sebep oldular. Böylelikle Mir Baba Han, Rustak kalesine hâkim olurken Şehzade Hasan da Feyzabad'a doğru yola koyulmuştu.¹⁷³

3.1.4. Serdar Abdurrahman Han ve Mir Şehzade Hasan Münasebetleri

1879 yılının sonlarına doğru Şehzade Hasan, Badahşan'daki hâkimiyetini güvence altına almak için Gilgit'teki İngiliz temsilciliğine bağlılık teklifinde bulunmuştu. Bununla birlikte Yasin ve Çitral gibi bölgelerde kendisine müttelikler edinmeye çalışmıştı. Şehzade Hasan'ın Gilgit temsilciliğine yaptığı teklif İngilizler tarafından değerlendirilmeye alınmıştı.¹⁷⁴ Nitekim artık karşılarına alacakları bir Kâbil hükümeti kalmadığından ve kuzeyden olası bir Rus saldırısına karşın Şehzade Hasan'ı

¹⁷³ Mirza Sang Muhammed Badahşi-Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.83.

¹⁷⁴ İngilizler 1877'de kuzey sınırlarını korumak adına Gilgit'te bu temsilciği kurmuşlardı. 1878'de ise Çitral hâkimi Amanü'l-mülk ile anlaşma yaparak buraları kontrol altına almışlardı. Bkz: Amar Singh Chohan, **Gilgit Agency 1877-1935**, New Delhi 1995, s.22-57.

desteklemeye karar verdiler. Hatta buraya bir İngiliz subay gönderip yönetimi ele almayı düşündüler fakat bu mümkün olmadı.¹⁷⁵

1879'da Kâbil'deki gelişmeler birlikte tahtın boş kalması, Serdar Abdurrahman'ın harekete geçmesine sebep oldu.¹⁷⁶ 1880 yılının ilk haftalarında Abdurrahman Han'ın Semerkand'tan Afgan topraklarına dönüşü bu konu hakkındaki kararları da etkilemişti. Zorlu bir yolculuğun ardından Ceyhun'un kuzeyinde Rustak sınırına gelen Serdar Abdurrahman, Badahşan hâkimi Şehzade Hasan'a bir mektup yazarak öncelikle Mir Cihandar Şah'ın damadı olduğunu belirtip Badahşan'a girmek istediğini belirtmişti. Şehzade Hasan ise bu isteği kesin bir suretle reddederek Serdar Abdurrahman'ın elçisini de esir almıştı. Ona yardım etmemesinin gerekçesi olarak ise Gilgit'ten gelen İngiliz hükümeti elçisi Muhammed Aşur Şugnani ile bir ittifak anlaşması yaptığını ve İngiliz hükümetiyle yapılacak herhangi bir savaş için ona yardım edemeyeceğini göstermişti.¹⁷⁷ Gerek Semerkand'ta gerekse babasının Türkistan valiliği döneminde Badahşan emirlerine fayda sağlayan Serdar Abdurrahman, Şehzade Hasan'a karşı cevabında bu rahatsızlığını belirtmiştir;

*“Ey aptal, ey nankör korkak, seni ve kardeşlerini yıllarca destekledim ve korkak ailenle ile akraba oldum, zorunluluk anında benim için bir hizmet yapacağına inandım. Şimdi hatamı anladım ve asıl karakterinizi öğrendim. Bu zamana kadar ölümden korkmuş olsaydım, buraya gelemezdim. Hangimizin daha güçlü olduğuna gelecek karar verecek, ey korkak!”*¹⁷⁸

Şir Ali Han döneminde Afgan yönetiminden muzdarip olan Badahşan emiri olası bir askeri harekete engel olmak adına 10 Şubat gecesini Rustak hâkimi Mir Baba Han komutasındaki 12.000 kişilik bir kuvveti nehrin geçidine sevk etmişti. Bu sayı abartılı olmasına rağmen bundan daha az sayıda kuvvete sahip olan Serdar Abdurrahman, her şeye rağmen bunlarla mücadeleye girişmek için hazırды. Ertesi sabah olaylar beklenilenin dışında gelişmişti. Aynı sabah Mir Baba Han, Serdar Abdurrahman'a tâbi olmayı kabul etti. Bu sırada daha önce Şehzade Hasan tarafından tahtından edilmiş olan Muhammed Ömer Han da bu fırsatı değerlendirerek Serdar Abdurrahman'ın yanında

¹⁷⁵ G.J. Alder, a.g.e. s.193.

¹⁷⁶ Orhan Yazıcı, **Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922**, Malatya 2011, s. 95.

¹⁷⁷ M.Hasan Kakar, **Afghanistan: A Study in International Political Developments 1880-1896**, Kâbil 1971, s 23.

¹⁷⁸ Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.171.

yer almıştı.¹⁷⁹ Böylelikle Rustak’a girip kaleye yerleşen Serdar Abdurrahman ona tâbi olan emirlere İngilizlere karşı beraber “gaza” yapacaklarına dair teminat verdi. Muhtelif hediyeler alan Abdurrahman, onlara hilat vererek bağlılıklarını kabul etti.¹⁸⁰

Serdar Abdurrahman daha sonra Mir Baba Han’ı bir mektupla Feyzabad’a göndererek Şehzade Hasan ve Feyzabad ahalisine bu amacının bildirilmesini istemişti. Yazdığı mektupta Badahşan’ın da aralarında bulunduğu memleket topraklarını İngilizlerin elinden kurtarmaya geldiğini belirtip onları gazaya davet etmişti. Badahşan emirinin buna izin vermemesi gerektiğini belirttikten sonra eğer onunla birlikte olmazsa ona karşı da savaşıacağını söylemişti. Bunun üzerine ahali ve ileri gelenler onun bu önerilerini kabul ettiler fakat Şehzade Hasan, İngilizler ile yaptığı anlaşmadan dolayı bunu kabul etmemiş ve Muhammed Aşur Şugnani ile birlikte Gilgit’e kaçarak hayatının sonuna kadar burada kalmıştır.¹⁸¹ Bu olayla birlikte Feyzabad’ın yönetimi Serdar Abdurrahman’a bağlı bir tâbi olarak Mir Baba Han’a geçerken, Rustak da Muhammed Ömer Han’ın hâkimiyetine kalmıştı.¹⁸²

3.2. Serdar Abdurrahman’ın Feyzabad’taki Durumu ve Mir Baba Han Meselesi

Badahşan ahalisini kendisine tâbi kılmayı başaran Serdar Abdurrahman bu sefer yönünü Mir Atalık’ın oğlu Mir Sultan Murad’ın hüküm sürdüğü Katagan’a çevirmişti. Sultan Murad’a kendisine tâbi olmasını istediği bir mektup gönderen Serdar Abdurrahman onun reddi ile karşılaşmıştı. Çünkü Sultan Murad, İngilizlerle dostane münasebetler geliştirdiği için Kâbil’deki İngiliz hükümetini karşısına almak niyetinde değildi. Bu sırada Belh valisi Gulam Haydar, Türkistan’da Serdar Abdurrahman gibi muhtelif faaliyetlere girişen ve serdarın kuzenlerinden olan Muhammed Server Han’ı öldürdü.¹⁸³ Bu sırada Serdar Abdurrahman, Katagan Emiri üzerine yürümek için Rustak’tan Feyzabad’taki Mir Baba Han’a haber göndererek orduyu hazırlamasını istemişti. Fakat Mir Baba Han onun Feyzabad’a gelip ahaliyle temasa geçtikten sonra sefere çıkıp Mir Sultan Murad’ın cezasını keseceklerini belirtti. Eğer Serdar

¹⁷⁹ Mirza Sang Muhammed Badahşi-Mirza Fazl ‘Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.89-90; M.Hassan Kakar, **A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901**, Boston/Leiden 2006, s.38-39.

¹⁸⁰ Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.172

¹⁸¹ Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.174; M.Hasan Kakar, *Afghanistan: A Study ...* s.24.

¹⁸² Mirza Sang Muhammed Badahşi-Mirza Fazl ‘Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.89-90

¹⁸³ Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.175.

Abdurrahman Feyzabad'a gelirse buradakiler onu görüp bir savaşa girişmek için cesaretlenecekti.¹⁸⁴

Muhammed Ömer Han ve 2.000 kişilik bir süvari birliğiyle Feyzabad'a doğru yola çıkan Serdar Abdurrahman, dinlenme sırasında Afgan bir tüccardan aldığı bir mektupta Mir Baba Han'ın onu tutuklatıp İngilizlere teslim etmeyi düşündüğünü öğrendi. Bu meseleyi Rustak hâkimi Muhammed Ömer Han ve diğer liderlere açıp onlarla müzakerede bulundu. Mir Baba Han'a düşman olan Muhammed Ömer Han, onun huzuruna gitmeyi reddedip Rustak'a dönme kararı aldı. Serdar Abdurrahman da Rustak'ın güvenliğini sağlaması için ona geri dönme iznini tanımıştı.¹⁸⁵

Serdar Abdurrahman, ertesi gün Feyzabad yakınlarına geldiğinde Mir Baba Han tarafından 6.000 süvariyle karşılanmıştı. Karşılama sırasında Mir Baba Han'ın davranışlarında ona ihanet edeceğine dair herhangi bir belirti yoktu. Fakat Feyzabad'a girişinin dördüncü gününde Gulam Haydar'dan Mir Baba Han'a bir mektup geldi. Bu mektubun yanında Buhara emirinden de bir mektup gelmişti. İkisinin de ortak amacı Abdurrahman Han'ı, Mir Baba Han'a tutuklatıp teslim almaktı. Servet ve koltuk sevdasıyla bu iki taraflı baskı arasında sıkışıp kalan Mir Baba Han, Feyzabad ahalisini Serdar Abdurrahman'a karşı kışkırtmaya çalışmaktaydı.¹⁸⁶ Bundan başka birçok entrika ile Serdar Abdurrahman'ı tuzağa düşürmeye çalışan Mir Baba Han, onun kuvvetli istihbaratı ve mücadelecî tavrının gölgesinde ezilmekten başka bir şey yapamamıştı.¹⁸⁷ Serdar Abdurrahman, bütün entrikalarına rağmen her seferinde bağışladığı Mir Baba Han'ı, Rustak hâkimi Muhammed Ömer Han ile barıştırıp olası bir sorun çıkmasının da önüne geçmişti.

¹⁸⁴ Feyz Muhammed Kâtib Hazara, a.g.e. s.240.

¹⁸⁵ Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.178-179.

¹⁸⁶ Feyz Muhammed Kâtib Hazara, a.g.e. 241.

¹⁸⁷ Örneğin Mir Baba, Serdar Abdurrahman tarafından kendisini bir av esnasında tuzağa düşüreceğine dair iddiası mevcuttur. "...Bunu duyunca, otuz askerime benimle birlikte Mir Baba'nın davet ettiği ava gelmelerini emrettim ve onlara Mir Baba'yı izlemelerini ve her an ateş açmaya hazır olmalarını, ancak tüfegimi Mir'e doğrultana kadar böyle bir harekette bulunmamalarını emrettim. Bu talimatları verdikten sonra Mir Baba'ya katıldım ve dağlara doğru yola çıktık. Avlağa vardığımda bize 500 silahlı süvarinin de katıldığını öğrendim. Mir'in hizmetlileri de olası bir savaş için silahlıydılar. Avlanacak keklik kalmadığını anlayınca solumdaki Mir Baba'ya, Badahşan'dan ayrılırken beni esir almayı ve bir hizmetin göstergesi olarak beni İngilizlere göndermeyi planladığını duyduğumu söyledim. Daha sonra tüfegimi onun göğsüne çevirdim ve yirmi hizmetkârım da Mir Baba'nın askerlerine tüfek doğrulttular. Onlar bundan korktular ve bana yalvardılar: "Bizi öldürmeyin. Mir'imize aldırıyoruz, onu bize sen tayin ettin." Onların Mir Baba'ya karşı olan tavırlarından memnun kaldım, daha fazla bir şey yapmadım..." bkz: Mir Munshi Sultan Mahomed Khan, a.g.e. s.179-180.

Serdar Abdurrahman, Badahşan işlerini hallettikten sonra bu bölgedeki askerleri emri altına alıp Katagan emiri Mir Sultan Murad'ı cezalandırmak istiyordu. Bunun için Mir Baba Han ve Muhammed Ömer Han'dan asker talep etti. Bu sırada Mir Sultan Murad, Gulam Haydar'ın isteklerini reddettiği için Mezar-ı Şerif'ten gönderilen bir ordu tarafından yenilgiye uğratıldı. Mağlup askerleriyle birlikte Belh ordusunun önünden kaçıp Badahşan'ın Kişm bölgesinde Serdar Abdurrahman'a sığınan Mir Sultan Murad, ona tâbi olmayı kabul etti. Abdurrahman ise iktidara geldiğinde Katagan tahtını ona tekrar vereceğine dair söz vermişti. Bu konuda anlaşmaya vardıklarında Gulam Haydar'ın onun üzerine gönderdiği ordu Serdar Abdurrahman'ı hâkim olarak tanımıştı. Bu sırada Serdar Muhammed İshak'ın da gelip, Serdar Abdurrahman'a biat etmesi, onun Türkistan'daki hızlı yükselişini göstermekteydi. Nitekim Meymene hariç bütün kuzey Afganistan'da hâkim bir hale gelmişti.¹⁸⁸ Bu süreç zarfında Mir Baba Han'ın yaptıklarını unutmayan Serdar Abdurrahman, Talikan'a vardığında onu huzuruna istemiş ve Hanabad'ta tutuklayıp hapse atmıştı. Bundan sonra ise kendisine sadakatle hizmet etmiş olan Rustak hâkimi Muhammed Ömer Han'ı, Abdullah Han Tokay'ın Hanabad valiliği nazarında Feyzabad tahtına oturtmuştur.¹⁸⁹ Böylelikle Kuzey Afganistan işlerinde önemli başarılarla ulaşan Serdar Abdurrahman, yönünü Kâbil'e dönerek İngiliz müstemlekesi haline gelmiş olan Afganistan'ı kurtarma girişimlerine başlamıştır.¹⁹⁰

3.3. Serdar Abdurrahman Han'ın İktidara Gelişi

İngilizlerin Kâbil hükümetini değiştirerek Afganistan'dan çekilmek istemeleri üzerine taht adayı olarak ortaya çıkan Abdurrahman Han, İngilizlerin odak noktalarından biri haline gelmişti. Emir Şir Ali Han'ın oğullarının tahta çıkarılmasını istemeyen Lord Lytton, Lepel H. Griffin'i taht adaylarıyla olan müzakerelerin başına getirmişti. Ancak onun İngiliz hükümeti karşıtlarıyla görüşmesi sonucu Lord Lytton Yakub Han veya Serdar Eyyub Han'ın tahta çıkarmak istemişti. Bu haberi alan Serdar

¹⁸⁸ M.Hasan Kakar, *Afghanistan: A Study ...* s.24-25.

¹⁸⁹ Mirza Sang Muhammed Badahşi-Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.92. Abdullah Han Tokay, Serdar Abdurrahman'ın emrinde uzun yıllar görev yapmış bir komutandır. Gerek sürgün döneminde gerekse Kâbil hâkimiyeti döneminde güvenilir bir hizmetkâr olarak onun yanında bulunmuştur. : Stephen Wheeler, **The Ameer Abdur Rahman**, London 1895, s.153.; N.Elias, "Report on a Mission to Chinese Turkestan and Badakhshan in 1885-86" **Britain and Russia in Central Asia, 1880-1907 V**, (Ed. Martin Ewans), London 2008, s.67

¹⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Orhan Yazıcı, "Emir Abdurrahman Han'ın Afganistan'da Merkezi Otoriteyi Tesis Etme Çabaları", **Ortadoğu Araştırmaları Dergisi IV/1**, Elazığ 2009, s.95-118.

Abdurrahman Han, bölünmüş Afganistan planını kabul ederek 20 Temmuz 1880'de Çarikar'a gelmiş ve bir hükümdar gibi karşılanmıştı. İngilizler ile anlaşma yoluyla Kuzey Afganistan tahtına çıkan Abdurrahman Han, Gandamak anlaşmasından çok da farklı olmayan bir anlaşmaya imza atmıştı. Bundan sonraki süreçte İngilizler, Kâbil'den geri çekilmek üzere hazırlıklara başlamıştı.¹⁹¹

3.4. Mir Âlem Şah'ın Badahşan'a Gelişi ve Muhammed Ömer Han'ın Mukavemeti

Şehzade Hasan dönemindeki iç mücadeleler sonucunda Kulab taraflarına kaçan Mir Âlem Şah, himayesi altındaki az sayıdaki kuvvetleri toplayarak daha önce hâkim olduğu Feyzabad'ı tekrar ele geçirmek niyetindeydi. Bunun için Buhara kuvvetlerinin de yardımını almıştı.¹⁹² Serdar Abdurrahman'ın Kâbil'e inişi de ona bu konuda cesaret vermişti. Temmuz 1880'de Feyzabad'a girmek üzere Ceyhun nehrini geçip Rag bölgesine ulaşan Mir Âlem Şah, Rag hâkimi ve Afgan yetkililerinin muhalefetiyle karşılaştı. Burada ufak çarpışmalar sonucunda geri çekilen Mir Âlem Şah, buradan hareketle Baharek bölgesine geldi. Bu sırada bu olayların haberi Feyzabad emiri Muhammed Ömer Han'a ulaşmıştı.¹⁹³ Muhammed Ömer Han hızlı bir şekilde Feyzabad kuvvetlerini toplayıp Baharek'e geldi. Gün doğumuyla birlikte Muhammed Ömer Han, kardeşi Sultan Şah ve seçilmiş 400 kişiyle Mir Âlem Şahı ele geçirmek amacıyla harekete geçti. Kuvvetlerinin önemli kısmını Hayrabad'taki garnizonda bırakan Muhammed Ömer Han kuvvetleriyle Mir Âlem'in üstüne yürümüş ve muazzam bir direnişle karşılaşmıştı. Hatta bir rivayete göre Mir Âlem'in taraftarlarından Tugî Murad'a; *"Gazilik yahut şehitlik, bunların yeri buradır. Onları bulmak için bundan daha iyi bir meydan bulunamaz"* diyerek cesaretini ortaya koymuştu. Muhtelif çarpışmalar sonucunda yaralanan Muhammed Ömer Han çareyi kaçmakta bulmuştu. Onun bu geri çekilişi askerlerinin Mir Âlem Şah'a biat etmesine sebep olmuştu. Feyzabad, Mir Âlem Şah'ın eline geçerken Muhammed Ömer Han da tüm mahiyetiyle birlikte Kişm taraflarına kaçmış ve daha sonra Rustak'a sığınmıştı.¹⁹⁴

¹⁹¹ Orhan Yazıcı, Modern Afganistan... s.97v d

¹⁹² G.J. Alder, a.g.e. s.194.

¹⁹³ Mirza Sang Muhammed Badahşi-Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.92.

¹⁹⁴ Sahibnazar Muradi, a.g.e. s.849.

3.4.1. Vali Abdullah Han Tokay'ın Badahşan'a Müdahalesi

Mir Âlem Şah tamamen ele geçirdiği Badahşan tahtında sadece yedi ay müstakil bir hâkimiyet tesis etmişti. Rustak'ta gücünü toplayıp tekrar harekete geçen Muhammed Ömer Han, emri altındaki kuvvetlerle Mir Âlem Şah'ın üzerine yürüdü. Feyzabad'ın güneyinde yapılan savaşta Muhammed Ömer Han tekrar geri çekilip Rustak'a döndü. Bunu haber alan Badahşan'dan sorumlu Afgan vali Serdar Abdullah Han Tokay, Hanabad'tan bir kısım müfrezeyle birlikte Badahşan'a geldi. Meşhed mevkiinde Mir Âlem Şah ile karşılaşan Abdullah Han Tokay, onu Şugnan'a kaçmaya mecbur bıraktı. Daha sonra Abdullah Han Tokay, nizami kuvvetlerini Feyzabad'a yerleştirip bir süre burada kalmıştır.¹⁹⁵ Böylelikle Badahşan, 1881'de tekrar doğrudan Afgan devleti tarafından yönetilmişti. Bu dönemde Badahşan'ın başına getirilen vali ise Kalat-ı Gılca'ydan¹⁹⁶ Vali Muhammed Han idi.¹⁹⁷

3.5. Mir Muhammed Ömer Han ve Şugnan Hâkimi Yusuf Ali Şah'ın Badahşan'da İsyân Teşebbüsü

1882 yılının sonlarına gelindiğinde Emir Abdurrahman Han, Afganistan'da merkezi otoritenin tesisi için büyük bir mücadeleye girişmişti. Afgan Türkistanı'nın tamamen itaat altına alınmasını planlayan Abdurrahman Han, bu işe Dilaver Han'ın elinde bulunan Meymene'yi ele geçirmekle başlamıştı.¹⁹⁸ Bunun için gönderdiği Serdar Muhammed İshak Han, muhtelif görüşmelerden sonra burayı ele geçirmek için ordularını hazırlamıştı. Ayrıca Badahşan'dan Abdullah Han Tokay emrindeki kuvvetler de ona katılmak için hazırlanmışlardı. Fakat bu sırada daha önce tahtından edilmiş olan Badahşan emirlerinden Rustak hâkimi Mir Muhammed Ömer, Afganların sefer için boşalttığı Feyzabad tahtını tekrara ele geçirmek adına, kardeşi Mir Sultan Şah ve Sultan İbrahim'i yanına alarak harekete geçti. Kardeşlerinin yanında Feyzabad eski emiri Mir

¹⁹⁵ Üç ay boyunca Şugnan Hâkimi Mir Yusuf Ali han'ın huzurunda kalan Mir Âlem Şah, daha sonra Buhara topraklarına kaçıp hayatının sonuna kadar burada kalmıştır. Bkz: Mirza Sang Muhammed Badahşi-Mirza Fazl 'Ali Sorh Afsal, a.g.e. s.93. Bir rivayete göre bu savaşın asıl nedeni Mir Âlem Şah'ın Abdurrahman Han'a gönderdiği mektup idi. Buna göre mezkûr mektupta Abdurrahman Han, Mir Cihandar Şah'ın asıl katili olduğu söyleniyordu. Onun türlü hilelerle Mir Cihandar Şah'ın kızı ile evlenip sadece siyaseten beraber olduğu belirtilmişti. Ayrıca onun Badahşan'daki otoritesi de bu mektupla reddedilmekteydi. Bkz: Sahibnazar Muradi, a.g.e. s.850.

¹⁹⁶ Kalat-ı Gılca'y, Gazne-Kandahar arasında yer alan bir bölgedir. Ayrıca Gılcaylar hakkında bkz: Orhan Yazıcı, "Gılcayların Menşei", *Ortadoğu Araştırmaları Dergisi IV/I, Elazığ* 2006, s31-50. ; N.Elias, "Report on a Mission to Chinese ...s.57.

¹⁹⁷ N.Elias, "Report on a Mission to Chinese ...s.57.

¹⁹⁸ Orhan Yazıcı, Modern Afganistan... s.120vd.

Baba Han ile Şugnan hâkimi Yusuf Ali Şah'ı müttefik olarak kazanan Mir Muhammed Ömer Han bunlarla birlikte bir isyan tertip etmişti.

Serdar Abdullah Han Tokay bu isyancılar üzerine ordu sevk ederek isyancıların dağılmasına sebep oldu. Fakat bunlardan bir kısmı Ceyhun nehrinin karşı tarafına geçmiş ve Buhara hanlığına sığınarak kurtulmuşlardı. Bunların Ceyhun'un güneyinde kalanlarından Mir Baba Han, Yusuf Ali Şah ve Mir Sultan Şah, Serdar Abdullah Han Tokat tarafından yakalanmış ve Kâbil'e gönderilmişlerdi. Bunlardan Mir Baba Han ve Mir Sultan Şah, aileleriyle birlikte Abdurrahman Han tarafından Kalat'a sürgüne gönderilmişlerdi. Buhara'ya kaçan isyancılar için ise Abdurrahman Han, Buhara emirine yazdığı bir mektubuyla birlikte Mir Musa Han adlı elçiyi Kerki'ye gönderdi. Mir Musa Han, Afgan topraklarının her köşesinden Buhara'ya kaçan bu isyancıların verilmesini talep etti ancak Buhara emiri bunların iadesini reddederek bundan sonraki durumlarda da onları ülkesine kabul edeceğini ve Afgan devletine sorun çıkartmamaları adına onlara göz kulak olacağını belirtti. Buna göre bu sığınmacıların gerçekleştireceği bir isyana engel olacaktı.¹⁹⁹

3.5.1 Abdurrahman Han'ın Şugnan Hâkimiyetini Tesisi

İsyancılardan Yusuf Ali Şah'ın durumu diğerlerinden farklı idi. 1882 yılının başlarında Rus kâşif Albert Regel ile Şugnan'da münasebet kurup Abdurrahman Han'ın dikkatini çekmişti. Yusuf Ali Şah 1874'te zaten nehrin iki yakasına ayrılmış olan Şugnan'ın, güney kısmının Afganistan'da, kuzeyin ise Rusların himayesine girerek kendi hâkimiyetinde kalmasını istemişti.²⁰⁰ Bunun yanında Türkistan hanlıklarıyla akrabalık tesis eden Yusuf Ali Şah, bir denge politikası izlemeye çalışırken suçlu duruma düşmüştür. İddiaya göre hem Buhara ve Hokand hanının Şugnan üzerindeki hâkimiyetini kabul ederken bir yandan da Abdurrahman Han'ın tebaası olmayı kabul eden bildiriler yayınlamıştı.²⁰¹ Bu yüzden Abdurrahman Han, 1883'te onu Şugnan tahtından ederek yerine Kandahar'ın yerlilerinden olan Gulzar Han'ı vali olarak Şugnan'a tayin etmiştir. Bu sıralarda Yusuf Ali Şah'a bağlı olan Vahan emiri Ali Merdan Şah'ın yerine de Kırgızlardan Gaffar Han'ı buranın yönetimine atamıştır. Gaffar Han'ın emri altındaki Vahan dört alt bölüme ayrılarak buraların yönetimine yerel

¹⁹⁹ Feyz Muhammed Kâtib Hazara, *Siracü't Tevarih II*, s.33vd.

²⁰⁰ Stephen Wheeler, *The Ameer Abdur Rahman*, London 1895, s.93-102.

²⁰¹ N.Elias, *Report on a Mission to Chinese Turkestan...* s.45

yöneticiler tayin edilmişti. Bunlar Gafar Han'ın nezdinde Badahşan valisine bağlıydı.²⁰² Şugnan'ın ele geçirilmesi sosyal anlamda da bazı yeniliklere yol açtı. Uzun yıllardır köle ticaretinin ana merkezlerinden biri olan Şugnan'da köle ticaretinin önüne geçilmişti. Bu tür insanlık dışı faaliyetler yüzünden evlerini terk eden Şugnan sakinleri, bölgelerine geri dönmüşlerdi.²⁰³

3.6. Şugnan'da Sınır İhlali Meselesi

1883 yılında M. İvanoff önderliğinde bir Rus keşif seferini önleyen Gaffar Han ve Gülizar Han, aslında 1873 anlaşmasının esaslarını yok saymıştı. Bu esaslara göre Ceyhun nehrinin sağ yakasına müdahale etmek bir sorun oluşturmuştu. Afgan devletinin bu hareketine cevap çok gecikmedi. Ruslar, Buhara emirinin tasarrufu altında bulunan bu bölgenin işgali için İngiliz hükümetine başvurarak gerekenin yapılmasını istedi. Henry Rawlinson bu olaylardan istediklerini almak amacıyla öncelikle Abdurrahman Han'ın bu bölgelerde tarihsel süreçten gelen bir hakkının mevcut olduğunu belirtti. Abdurrahman Han ise Şugnan'a bağlı olan Roşan'dan geri çekilmenin Badahşan'daki Afgan otoritesinden feragat etmesi anlamına geldiğini belirterek bu bölge üzerindeki görüşlerini ortaya koymuştu. Fakat Lord Ripon ona bu bölgeyle ilgili görüşlerini sorduğunda Vahan ve Şugnan üzerinde iddia ettiği hakkı, henüz Roşan için belirtmemişti. Ancak 12 Ocak 1884'te Afgan kuvvetlerini Roşan'a doğru sevk ederek tavrını ortaya koymuştu. Buna karşılık İngiliz hükümeti Abdurrahman Han'ı uyararak 1873 anlaşmasına uyması gerektiğini bildirdi ve ona herhangi bir yardım yapamayacaklarını belirttiler. İngilizler barışın tesisini sağlamak adına çabalarken bir yandan da buraları Rusların önüne sahipsiz bir bölge olarak bırakmak istemiyorlardı. Bu yüzden onlara topografya konusunda araştırma yapabilecek bir İngiliz-Rus ortak komisyonu kurmayı teklif ettiler. Fakat mevcut durumun korunmasını isteyen Ruslar ise 1873 anlaşmasının kuralları dışındaki teklif edilen bütün önerileri reddederek sınır konusunda istikrarlı bir tutum sergilemişlerdi. Bütün bu müzakereler ve direniş sonucunda Abdurrahman Han, 1884'ün ortasında kuvvetlerini Roşan'dan geri çekmeyi kabul etmişti.²⁰⁴

²⁰² W.S.A. Lockhart,-R.G. Woodthorpe, **The Gilgit Mission 1885-86**, London 1889, s.96.

²⁰³ Stephen Wheeler, a.g.e. s.103.

²⁰⁴ G.J. Alder, a.g.e. s.196vd.

3.7. Serdar Muhammed İshak Han'ın İsyanı ve Badahşan Ahalisinin İştiraki

1888 yılının Ağustos ayına gelindiğinde Afgan devletinin Türkistan valisi İshak Han, ahali tarafından Emir ilan edilmişti.²⁰⁵ Bu olaydan üç ay sonra Kâbil tahtını ele geçirmek üzere yola çıkan İshak Han, kuvvetleriyle birlikte 22 Kasım'da Gori mevkiine vardığında Badahşan ve Katagan ahalisine haber göndererek kendi hâkimiyetini tanıyıp ona katılmalarını istedi. Bu sırada Kâbil'de bulunan Vali Abdullah Han Tokay'ın yokluğundan faydalanan Feyzabad ahali bunu kabul etti. 24 Kasım'da Feyzabad hâkimi Mir Ahmed Şah Han, İshak Han'ın yanına gelip bunu onayladı. Bundan sonra bin kişilik bir piyade alayı, yüz süvari ve iki ağır silahlı katır ile Albay Ferhad Han, Feyzabad'ın yönetimini üzerine aldı. Böylelikle Feyzabad, Abdurrahman Han'ın emri altından çıkıp İshak Han'ın hâkimiyetine girmişti.²⁰⁶

3.7.1. Rag, Şehr-i Bozorg, Pasakoh ve Çevre İllerin İsyanları

İshak Han'ın faaliyetlerinden yararlanmak isteyen Badahşan eski hanedanından olan Mir Şuca't'ın adı verilmeyen oğulları ve bölgenin ileri gelenleri, daha önce kaçtıkları Buhara topraklarından Katagan eski emiri Mir Sultan Murad'ın teşvikleriyle dönmüşlerdi. Mirzadeler olarak adlandırılan bu grup, Rag, Şehr-i Bozorg ve Pasakoh ahalisini isyana teşvikiyle 5.000 kişilik bir kuvvet toplayıp Badahşan'ın en önemli bölgelerinden Rustak'a saldırdılar. Rustak saldırısını karşılayan Abdul Gaffar Han, düzenli piyade birlikleri ve topçu birlikleriyle mukavemet gösterse de şiddetli bir çarpışma sonucu 250 kadar isyancı öldürülmüştü. Bu sırada Şehr-i Bozorg liderlerinden Muhammed Salih Han ve Çah-ı Ab'dan Muhammed Şerif Han, Afgan ordularına destek verip emirlerindeki kuvvetlerle isyancılara saldırmışlardı. Mir Bahadur adlı köyde mezkûr kuvvetlerin baskınına uğrayan isyancılar nihayetinde bozguna uğramışlar ve tekrardan bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardı. Çok geçmeden çevre köy ve kasabalardan tekrar isyan bayrağı dalgalanmaya başlamıştı. Bu yüzden Rustak hâkimi Aziz Muhammed Han, Ferhad Han'a yazarak Dunak köyüne saldırmak için izin istemişti. Abdurrahman Han'ın, Ferhad Han'a verdiği talimatla Rustak'ta bulunan birliklerin Şehr-i Bozorg ve Dunak bölgesinde mirzadelere yardım ve yataklık yapanlara karşı yürümesi istendi. Ayrıca bir ferman da Feyzabad'a gönderilerek bu

²⁰⁵ İshak Han'ın Türkistan üzerindeki amaçları ve Emir ilan edilene kadar olan süreç hakkında bkz: Orhan Yazıcı, Modern Afganistan... s.130vd.

²⁰⁶ Feyz Muhammed Kâtib Hazara, a.g.e. s.451.

bölgeye yürümleri ve Badahşan ser defterdarı Mirza Muhammed İbrahim Han'ın talimatlarıyla buradaki insanların hak ettikleri cezayı çekmeleri emredildi. Ayrıca yüz süvari ve iki yüz piyadeden oluşan kuvvetler Ferhad Han'ın emrinde olup bunlara destek için beklemekteydi. Bu emirlerin ulaşmasından sonra Rustak'ta konuşlanmış bir alay asker ve kumandan Abdullah Han hızlı bir şekilde Dunak bölgesine vardılar ve isyancılarla çatışmaya girdiler. Nihayetinde isyancılar ciddi kayıplar vermek suretiyle bastırıldılar. Bunun yanında Mirzadelerin yakın çevresinden kişilerin de aralarında bulunduğu otuzdan fazla isyancı tutuklanmıştı. Ayrıca daha önce vergi tahsilatları için görevlendirilen iki Türk süvari isyancılar tarafından atlarına, silahlarına ve diğer eşyalarına el konularak esir alınmıştı. İsyanın bastırılmasıyla birlikte bu süvariler Badahşan ser defterdarı Mirza Muhammed İbrahim Han tarafından kurtarılmış ve onları alıkoyan asilere gasp ettikleri eşyaların maliyetinin üç katı kadar ceza kesilmişti.²⁰⁷

3.7.2. Mirzadelerin İkinci İsyan Hareketi

1889 yılına gelindiğinde daha önce Buhara'ya kaçmış bulunan Mirzadeler, Kulab emirinin yardımcılarıyla kuzey bölgesindeki iç karışıklıklardan faydalanmak amacıyla gönderdikleri adamlarla Badahşan topraklarında sorunlar ortaya çıkarmaya başladılar. Kendilerine taraftar arayan Mirzadeler, Ceyhun nehri kenarında yerleşen kabilelerden bir kısmının isyana katılımını sağlayarak güç kazanmışlardı. Bundan hemen sonra Afgan hükümetinin Rustak valisi Muhammed Yusuf Han'ın bunlara karşı gelmesi için gönderdiği Onbaşı Gulam Han'ı da yenilgiye uğrattılar. Çevre bölgelere adamlarını göndererek insanları isyana teşvik eden Mirzadeler, intikam ateşiyle birlikte Çah-ı Ab'a saldırarak çok sayıda insanı öldürmüşlerdi. Daha önce onlara karşı mukavemet gösteren Muhammed Şerif Han da bu bozgunun kaçarak çevre illerdeki hükümet güçlerine sığınarak canını kurtarmıştı. Bu sırada isyancıların sayısı da çoğalmaya başlamıştı. Deh-i Dang(Daung) ve Par Darya gibi köylerden Afganlara karşı kışkırtılan ve isyana teşvik edilen ahali Yengi Kale ile Hoca Bahaddin mevkileri üzerine yürümüşlerdi. Olayların ciddi boyutlara ulaştığını öğrenen Albay Ferhad Han, Alaaddin Han'ı Ceyhun nehri kıyısını savunmak amacıyla yüz kişilik bir süvari birliğiyle gönderirken, Nur Muhammed Han adlı komutanı Çah-ı Ab taraflarına göndererek burada olası bir kalkışmanın önüne geçmeye çalışmıştır. Rustak'tan Muhammed Yusuf Han tarafından

²⁰⁷ Feyz Muhammed Kâtib Hazara, a.g.e. 457vd.

gönderilen birlikler de bunlara katıldıktan sonra asayişî sağlayabilecek ciddi bir güç elde edilmişti. Bu sıralarda Vahan valisi Hak Dad Han'ın ve Şugnanlı Sahib Nazar'ın bunlara yardım yataklık yaptığı anlaşılınca hükümet görevlileri kesin bir çözüm almak için girişimlere başladılar. İsyan merkezinin Şugnan'a kaymasından sonra Emir Abdurrahman Han'a haber gönderen görevliler, Feyzabad'ta bulunan dört sancak piyade ile bunların üzerine yürüme emri aldılar. Onlara o sıra Zeybak valisi olan Feth Muhammed Han katılırken hükümetin atadığı Feyzabad hâkimi Mir Ahmed Şah'ın kardeşi Mir Muhammed Hüseyin Han, bir takım mühimmatla birlikte Badahşan ileri gelenlerini Feth Muhammed Han'a göndererek Şugnan'da ona yardım etmelerini istedi. Bu sırada geriden gelecek bir tehlikeye karşılık Vahan bölgesine yeni vali tayin edilerek bölgedeki devlet otoritesinin güçlendirilmesine dair önemli bir adım atılmıştır. Bunun için Mezar-ı Şerif'ten General Seyyid Şah Han, yeni atanan Vahan valisi Muhammed Aşur Han'a Feyzabad'a kadar eşlik etmekle görevlendirildi. Aynı zamanda Badahşan sorunlarının çözümü için çalışması emredilmişti.

Badahşan'daki bu karışıklığın Rus devletinin eliyle ortaya çıktığını düşünen Kâbil hükümeti kuzeydeki yönetim birimlerinin hepsinden Badahşan'a ordu sevk etmesini istemişti. Bir iç meselenin dışarıda yankı uyandırmasını istemeyen Abdurrahman Han, bu meseleyi kökten çözmeye niyetliydi. Abdurrahman Han'ın emirlerini alan Muhammed Hüseyin Han, topladığı güçlerle isyancılar üzerine yürüdü. Kısa süreli çarpışmalarda önemli başarılar sağladıktan sonra asileri Baharek mevkiinden Şugnan'a sürdü. Şugnan'a ulaşana kadar büyük kayıplar veren isyancılar, bu sırada Zeybak valisi Feth Muhammed Han'ı İskaşem'de bir entrika ile esir almıştı. Badahşan'ın birkaç bölgesinde ortaya çıkan bu isyan girişimleri kısa süreli de olsa çarpışmalarda başarılı olmalarını sağladı. Nitekim birçok Afgan komutan esir edilmişti. İsyancıların bu ufak çaplı başarıları General Seyyid Şah Han'ın, Badahşan'a gelişiyle son bulmuştur. 18 Temmuz 1889'da Şugnan'a ulaşan General Seyyid Şah Han, isyancıların Roşan'a kaçmalarına sebep oldu. Bu ricat ile Roşan köylerinden birinde bekleyen isyancılar, General Seyyid Şah Han'ın dört yüz askerinin saldırısı ve top atışlarıyla birlikte dağılıp Darvaz taraflarına kaçmışlardı. Bu çarpışmada birçok adam öldüren ve esir alan General Seyyid Şah Han, Şah Dara, Roşan ile çevre bölgelerdeki sükûneti sağlayıp onların tâbiyetini kazanmıştı. Bununla kalmayan General Seyyid Şah Han, Roşan'daki garnizona süvari ve piyadelerden oluşan bir kısım kuvvet bırakarak Feyzabad'a geri

dönmüştür.²⁰⁸ Roşan'daki bu askeri zaferler birkaç sene içerisinde Afganların aleyhine dönmüştür.

3.8. Rusya'nın Pamir Seferi ve Sınır Meseleleri

1873 anlaşmasında Roşan ve Şugnan'ın durumu hakkında belirli bir hüküm bulunmuyordu. Ayrıca Ruslar buraların daha önce Hokand hanlığının toprağı olduğunu iddia ederek, tasfiye ettikleri bu hanlığın mirasının kendilerine intikal ettiğini düşünüyorlardı. Bunun için İshak Han'ın isyanı sırasında ayaklanan Şugnan ahalisine de destek vererek bölgedeki nüfuzunu arttırmak niyetindelerdi. Bu yüzden 1891'de daha önce de keşif seferleri yapan Albay M. Yanof tekrar bölgeye gönderilmişti.²⁰⁹ Öte yandan kuzey sınırlarına yakın yerlerdeki bu hareketlilikten rahatsızlık duyan İngilizler, çoktan bölgedeki yerlerini almışlardı ve sınırların yeniden çizilmesi adına muhtelif çalışmalara başlamışlardı. Fakat bu süreçte Rusların olumsuz tepkileriyle karşılaşmışlardı.²¹⁰ 1892'de Somataş'ta Afgan ileri karakolundaki güçlerin Albay Yanof tarafından bozguna uğratılması yeni bir kriz daha doğurmuştu. Albay Yanof aynı yıl Pamir karakolunu kurarak Pamirlerde Rus hâkimiyetinin tesisi için önemli bir adım atmıştı. Murgab'tan İngiliz hükümetinin kuzey sınırlarına kadar dayanan Ruslar aynı zamanda 1873 anlaşmasını ihlal etmişlerdi. Bu dönemde Vahan'ın güneyinde bulunan beyliklerden Hunza ve Çitral'de muhtelif sorunların ortaya çıkması İngilizleri anlaşma yoluna itmiştir. Nitekim 1893'te açık bir şekilde İngiliz hükümeti bir sınır görüşmesinin temelini atmışlardı.²¹¹

3.8.1. 1893 Müzakerelerinde Roşan ve Şugnan Sorunu

1893'te Kâbil'de Abdurrahman Han ile yapılan müzakerelerin başına görevlendirilen Mortimer Durand, Afganistan'ın kuzeydoğu sınırları ile ilgili olan bölümlerde 1873 sözleşmesine bağlı kalınması konusunda ısrarcı olduklarını belirtmişti. Bu şartların yerine getirilmesi için öncelikle Abdurrahman Han'ın Roşan ve Şugnan'dan çekilmesi gerekiyordu. Olası bir Şugnan ve Roşan işgalinin de kendileri

²⁰⁸ Feyz Muhammed Kâtib Hazara, a.g.e., s.480vd.

²⁰⁹ Baymirza Hayıt, a.g.e. s. 116.

²¹⁰ Albay Yanof aldığı mektup ile İngiliz temsilcisine onu Pamirlerden uzaklaştırması gerektiğini bildirmişti ve ilk safhada meselelerin çözümüne dair hiçbir yol alınamamıştı. Frank E. Younghusband, **The Heart of a Continent: A Narrative Travels in Manchuria, Across the Gobi Desert, Through the Himalayas, The Pamirs, and Chitral, 1884-1894**, London 1896, s.330. ; Baymirza Hayıt, a.g.e. s.117.

²¹¹ G.J. Alder, a.g.e. s.226

tarafından desteklenmeyeceğini bildiren Mortimer Durand, Abdurrahman Han'ı ikna etmek için görüşmeler sırasında General Vannofski komutasında bir Rus birliğinin Türkistan valisinin talimatlarıyla Roşan'a girerek miras olarak gördükleri bu toprakları kılıç zoruyla alacaklarını belirtmişti. Somataş hezimetinin etkisini hissettiren bu hareket Abdurrahman Han'ın bölge üzerindeki görüşlerini değiştirmesinde önemli yer edinmişti. Fakat Abdurrahman Vahan üzerindeki hâkimiyetinden de vazgeçme taraftarıydı. Abdurrahman Han için bir kol gibi uzanan Vahan bölgesi, ulaşılması güç ve askeri açıdan müdahalesi zor bir bölgeydi. Bunun yanında verimsiz kıraç arazilerden müteşekkil bu bölge onun için hiçbir anlam ifade etmiyordu. Fakat İngilizler bilhassa Hindukuş silsilesinin güneyini korumak adına buralarda bir tampon bölge kurulması taraftarıydı. Bu yüzden Abdurrahman Han, İngilizlerle ittifakının göstergesi olarak Vahan bölgesinin kendisinin hâkimiyeti altına girmesi için yapılan teklifi kabul ederek bölge üzerinde yapılan uygulamalar adına önemli bir adım atmıştır.²¹²

3.8.2. 1895 Rus-İngiliz Sınır Anlaşması ve Vahan Bölgesinin Teşekkülü

İngilizler 1893'te Kâbil'de Abdurrahman Han ile anlaşırken Ruslar da Badahşan sınırında, Pamir bölesindeki keşif faaliyetlerine devam etmekteydi. Ruslar, bunun yanında Roşan, Şugnan ve Darvaz gibi bölgeler üzerinde iddia ettiği haktan vazgeçme taraftarı değillerdi. Bilhassa ahali ile sıkı ilişkiler kuran Rus temsilciler, onları kendilerine tâbi kılmayı başarmış görünüyordular. Bunun gibi muhtelif faaliyetler gösteren ve İngiliz önerilerinin hiçbirini dikkate almayıp anlaşmazlıklar çıkaran Ruslar, İngiliz dış işlerinin karşı tepkisiyle karşılaşmıştı. Nitekim bu olaylar, kesin bir şekilde 1873 anlaşmasından memnun olmayan İngiliz dışişleri bakanı Rosebery'yi savaş konseyini toplamaya itmiştir. Fakat 14 Temmuz 1893'te, Roşan ve Şugnan'ın savaşıma değer olmadığına karar vermişti. Bu yüzden Ruslar ile anlaşma yoluna giden İngilizler, iki yıl süren müzakereler sonunda müşterek bir karara varmışlardı.²¹³ 1895'te imzalanan bu anlaşmaya göre:

1- Victoria (Zorkul) gölünün doğusundaki Büyük Britanya ve Rusya'nın nüfuz alanları, aynı gölün en doğusunda bulunan bir noktadan başlayıp gölün güney

²¹² Percy Sykes, **The Right Honourable: Sir Mortimer Durand**, London 1926, s.211vd.

²¹³ Süreç hakkında ayrıntılı bir tetkik için bkz: G.J. Alder, a.g.e. s.263vd.

enleminden Bendersky ve Orta Bel geçitlerine kadar olan sıradağların tepelerini takip eden bir çizgiyle bölünecektir.

Mezkûr noktadan itibaren söz konusu çizgi, gölün enleminin güneyinde kalırken aynı menzil boyunca devam edecektir. Bu enleme ulaştığında, Eğer bu bölge Victoria Gölü'nün enleminin kuzeyinde değilse, Aksu Nehri üzerindeki Kızıl Rabat'a doğru bir menzilden aşağıya inecek ve Çin sınırına ulaşmak için doğu yönünde uzatılacaktır.

Kızıl Rabat'ın, Victoria Gölü'nün enleminin kuzeyinde yer aldığı tespit edilirse, sınır çizgisi, enlemin güneyindeki Aksu Nehri üzerindeki en yakın müsait noktaya çekilecek ve yukarıda belirtildiği gibi uzatılacaktır.

- 2- *Bu hat işaretlenmesi ve kesin yapılandırması, tamamen teknik niteliklere sahip bir Müşterek Komisyon tarafından, esaslarına uygun bir şekilde korunması için kesinlikle gerekli olan kuralların dışına çıkmayan bir askeri refakatçi ile belirlenecektir.*

Komisyon, gerekli teknik yardımın sağlanmasıyla birlikte İngiliz ve Rus delegelerden oluşacaktır.

Britanya Majestelerinin hükümeti, ekselanslarının (Abdurrahman Han'ın) bu komisyonda nasıl temsil edileceğini Afganistan emirinin kendisi ile kararlaştıracaktır.

- 3- *Ayrıca bu komisyon, iki hükümetin Çin hükümetiyle hattın çevresindeki Çin topraklarının sınırları konusunda anlaşmaları sağlamak amacıyla, Çin sınırının durumuyla ilgili olarak tespit edilebilecek her türlü durumu en uygun şekilde bildirmekle de görevlendirilecektir.*

- 4- *Britanya Majestelerinin Hükümeti ve Rusya İmparatoru Majesteleri hükümetlerinden ilki, yukarıda belirtilen sınır çizgisinin kuzeyinde, ikincisi ise bu hattın güneyindeki topraklarda herhangi bir siyasi nüfuz veya kontrol uygulamaktan kaçınacağına dair söz vermelidir.*

- 5- *Hindukuş ile Victoria Gölü'nün doğu ucundan Çin sınırına uzanan hat arasındaki İngiliz nüfuz alanı içinde yer alan bölge, Afganistan emirinin topraklarının bir parçasını oluşturacak ancak Britanya Majestelerinin*

Hükümeti bu toprakların Büyük Britanya'ya ilhak edilmeyeceğini ve içinde hiçbir askeri karakol veya kale kurulmayacağını teminatını verecekti.

Bu Anlaşmanın uygulanması, Afganistan emirinin şu anda Panjah'ın sağ kıyısındaki majesteleri (Abdurrahman Han) tarafından işgal edilen tüm bölgelerin tahliyesine ve Ceyhun'un güneyine kadar uzanan Darvaz'ın kıyı şeridinde bulunan kısmının Buhara emiri tarafından tahliye edilmesine bağlıdır. Britanya Majesteleri Hükümeti ve Rusya İmparatoru Majesteleri Hükümeti, iki emirin de nüfuzlarını ayrı ayrı kullanmalarını kabul ettiler.²¹⁴

Bu anlaşmayla İngilizler ve Ruslar, Vahan'ın güney ve kuzey sınırlarını çizerek bir tampon bölge (*Buffer Zone*) haline getirmişlerdi. Bu bölge Abdurrahman Han'ın hâkimiyeti altında Badahşan vilayetine bağlanarak yönetilmiştir. Aynı zamanda Şugnan ve Roşan bölgeleri son hallerini almış bulunuyordu. Bilhassa iki parçaya bölünmüş Şugnan bölgesinin Rusların hâkimiyet alanında kalan tarafı, özellikle Afgan hâkimiyetinden memnun olmayan Tacikler tarafından mesken olarak seçilmişti.²¹⁵ Bu anlaşma sadece İngiliz-Rus sınırlarının belirtmekle kalmayıp modern Badahşan'ın oluşumunu sağlamıştı.

²¹⁴ G.J. Alder, a.g.e. s. 334.

²¹⁵ Robert Middleston, **The Russian in The Great Game**, Bishkek 2019, s.48. M.K. Kakar, **Government and Society in Afghanistan: The Reign of Amir 'Abd al-Rahman Khan**, London 1979, s.87.

SONUÇ

Asya’da birçok sınırın kesişme noktalarından biri olan Badahşan, muhtelif dönemlerde farklı siyasi unsurların hâkimiyeti altına girmiş bir bölgedir. Bunun yanında farklı bölge isimlendirmeleri içerisinde yer alan Badahşan, çeşitli milletler tarafından farklı isimlerle adlandırılmıştır. Bilinen ilk kayıtlarda milattan önceki asırlarda Makedonyalı İskender ile başlayan hâkimiyet süreci onun devletinin bakiyeleri tarafından devam etmiştir. Hatta günümüze kadar gelen süreçte bu bölge insanların bir kısmı kendilerini İskender’in torunu olarak tanıtmışlardı. İlk Çağ’da Badahşan’ın meskûn coğrafyasının şekillenmesinde önemli katkıları olan Türkler, Orta Çağ’ın başlarında da bu özelliklerini korumuşlardı. Bilhassa Yüe-çilerden sonra bölgede hâkim olmuş Kuşan ve Eftalit devletlerinin dönemi bu açıdan önemlidir. Badahşan sonraki dönemlerde ise Karlukların önemli merkezlerinden biri olmuştu ve isimleri bugün halen bölgede varlığını korumaktadır.

İslam’ın Asya’da yayılmasından sonra Badahşan, tıpkı diğer bölgeler gibi farklı görüşlerin barındığı noktalardan biri olmuştur. Bilhassa XI. yüzyılda Nasır-ı Hüsrev’in buraya sığınması, bu bölgede bugüne kadar gelen süreçte önemli bir felsefi gelişimin temellerini atmıştır. Bu sırada Afganistan’ın kuzeyinde muazzam bir hızla büyüyen genişleyen Gazneli devletinin yıkılmasından sonra Gurluların himayesi altına giren Badahşan ve çevresi, Bamiyan kolunun toprağı haline gelmişti. Boyun eğdirme olarak da adlandırdığımız bu faaliyetler bütünü, kendilerini Büyük İskender’in soyuna dayandıran Badahşan yöneticilerinin üzerinde bir otorite olarak görülmektedir. Bu dönemde Badahşan’ın asıl sahipleri olarak karşımıza çıkan bu grup, Marco Polo, Badahşan ve çevresini ziyaret ettiğinde Moğol hâkimiyeti altında idi. Cengiz Han’ın ölümünden sonra Çağatay Han’ın hâkimiyet alanı içerisinde kalan bu bölgenin, kendi beylerinin emri altında sosyo-politik varlığını sürdürmeye devam ettiğini görmekteyiz. Bu dönemde Badahşan hâkimleri siyasi nüfuzlarını bugünkü Vahan ve onun güneyindeki topraklar üzerinde kullanmışlardı. Zaten bu bölgelerde İsmaili mezhebinin yayılması da bu sayede gerçekleşmişti. Bu dönem Badahşan’da çıkarılan değerli madenlerin de ticari emtia olarak yükselişe geçtiği bir devredir.

Badahşan hâkimleri XIV. yüzyılın sonlarında Timur’a bağlılık sözü vererek gerektiğinde asker temin etme şartıyla onun hâkimiyeti altına girmişti. Timur ile

başlayan bu süreç onun ölümünden sonra torunlarının yerel yönetici zümre ile akrabalık tesis etmesiyle devam ettirilmişti. 1467’de Şah Sultan Muhammed Badahşi’nin idamı ile bir tâbi olarak karşımıza çıkan Badahşan, Timurluların bölgedeki son temsilcisi olan Nasır Mirza zamanında Özbeklerin işgaline uğramıştı. Bu sırada mevcut durum esnasında başarılı olan yerel beylerin bölge içerisindeki siyasi yükselişleri Timurlu hâkimiyetinin de sonunu getirmiştir.

XVI. yüzyılda Badahşan, Timurlu soyu için bir sığınak haline gelmişti. Sarp arazilerden oluşan coğrafi yapısı onun bu konudaki önemini arttırmıştı. Bu ilticanın kısa süre sonra siyasi hâkimiyet mücadelesine dönüştüğünü görmekteyiz. Timur’un soyundan olan bu mirzalar Badahşan’ın kendilerine miras kaldığını düşünerek mücadeleye girişmişlerdi. Bu mücadelelerin sonunda Babürlüler’in eline geçen Badahşan, Özbeklerin kuzeyden başlattığı tehditlere karşı bir üs bölgesi olarak kullanılmış ve merkezden atanan mirzalar tarafından yönetilmiştir. Babürlüler döneminde stratejik önemi haiz olan Badahşan bölgesi, XVI. yüzyılın sonlarından XVII. yüzyılın ortalarına kadar Badahşan bu özelliğinden dolayı Babürlü ve Özbek çekişmesinin ana merkezlerinden biri olmuştur.

1657 yılında Badahşan, Semerkant’tan bu bölgeye göç eden Mir Yar Bek adlı yerel bir lidere ev sahipliği yapmaya başlamıştı. Badahşan ahalisini etkisi altına alan Mir Yar Bek yıllarca Badahşan’a hâkim olan bir soyun da atası sayılmaktadır. Onun bu dönemdeki siyasi faaliyetlerinin arkasında Belh valiliğine olan bağlılığı yatmaktaydı. Nitekim dini unsurları etkili bir biçimde kullanan Mir Yar Bek bölge için oldukça önemli bir hanedanın temelini attıktan sonra vefat etmiştir. Bunu takiben oğulları onun mirasını devralıp çevre bölgelerle olan siyasi münasebetleri geliştirmeye başlamışlardı. Zaman zaman Katagan’daki komşuları olan Özbek emirleri ile ihtilafın içine düşen Badahşan emirlerinin genişleme siyasetine başladığını görmekteyiz. XVII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Badahşan sınırlarını Feyzabad’ın etrafında şekillendirmiş ve oldukça genişletmişti. Bu sırada daha önce de belirttiğimiz gibi mültecilerin sığınak noktası olan Badahşan, 1756 yılında Kaşgar’dan gelen sığınmacıların korunmasını üstlenmiş ve bu hareketiyle kısa süreli de olsa Çinlilerin hâkimiyetini kabul etmek durumunda kalmıştır. Fakat bunlar da ulaşılması güç olan bu bölge üzerinde kontrol sağlayamamışlardı.

1757 yılında Mir Sultan Şah'ın hüküm sürdüğü Badahşan, bölgedeki siyasi çatışmalardan dolayı Afganların Belh valiliği ile karşı karşıya gelmiş ve bunun sonucunda Ahmed Şah Dürrani'nin genişlemekte olan hâkimiyet sahaları içerisine dâhil olmuştu. Ahmet Şah Dürrani'nin Katagan ve çevresinde Türk ve Tacik gruplarını cezalandırması Badahşan'ın da kaderine etki etmişti. Bu sırada Ahmed Şah Dürrani'nin sayesinde hapis hayatından kurtulan Mir Muhammed Şah, modern bir Badahşan'ın şekillenmesinde önemli bir yer almıştı. Mir Yar Bek'in soyundan olan bu emir, Şugnan, Rag ve çevresindeki bölgelere yaptığı seferlerle Feyzabad merkezli Badahşan emirliğinin yönetim organizasyonlarının da temelini atmıştır. Merkezi otoritenin tesisini sağlayan Mir Muhammed Şah, elini yönetimden çekip Badahşan'ı oğulları arasında taksim etmişti.

Mir Muhammed Şah ve oğullarının büyük çabalar sonucunda ortaya koyduğu düzen, XIX. yüzyılda kuzey bölgelerinin en belirgin şahsiyetlerinden biri olan Katagan emiri Mir Muhammed Murad Han tarafından bertaraf edilmişti. Büyük bir ivme ile büyüyen komşularının topraklarını ele geçiren Mir Muhammed Murad, büyük uğraşlar sonucu 1823'te Feyzabad'ı, 1829'da da bütün Badahşan'ı ele geçirmiş ve burayı kendi tayin ettiği valiler tarafından yönetmiştir. Mir Muhammed Murad'ın Badahşan hâkimiyeti vali Kokan Beg tarafından Feyzabad'ta temsil edilmekteydi. Müstakil bir hükümdar gibi davranan Kokan Beg döneminde Vahan bölgesinin bu dönem meseleleri içinde ilk kez belirgin şekilde ön plana çıktığını görmekteyiz. Aslında Mir Muhammed Şah'ın başlattığı genişleme siyaseti Kokan Beg ile devam etmiş ve Badahşan'ın sınırları bugünkü haline oldukça yaklaşmıştır.

Kokan Beg'in Çitral hâkimi Muhterem Şah Kator tarafından öldürülmesi ile bölgedeki siyasi koşullar değişmişti. Bu sırada Katagan'daki karışıklıktan faydalanan Mir Muhammed Şah'ın halefleri tekrar Badahşan tahtına oturarak daha güçlü bir konuma gelene kadar çalışmışlardı. Görev dağılımının da mevcut olduğu Badahşan'da, bilhassa aileye mensup bireyler etraftaki alt yönetim birimlerine tayin edilirdi. Hepsinin üzerinde Badahşan'ın hâkimi ise Feyzabad'ı yöneten emirdi. 1845'te kardeşi Ahmed Şah'ı bertaraf eden ve Feyzabad tahtına oturan Mir Şah Zamanüddin, ona itaat eden kardeşlerini çevre bölgelere tayin ederek hâkimiyetini güçlendirmişti. Bu dönem Çitral ve Yasin hâkimleri ile olan münasebetler yoğun geçmiş ve bunlardan muhtelif yardımlar alınmıştır. Karşılıklı yardımların yapılması Mir Şah Zamanüddin'in bölge

üzerindeki siyasetinde önemli bir hamle olmuştur. Badahşan içerisindeki karışıklıklara gösterdiği karşı tepki ve uygulamalar onun Feyzabad tahtındaki kudretini güçlendirmiştir.

Katagan emiri Mir Atalık'ın Afgan devletine isyanı, Mir Şah Zamanüddin devrinin en önemli olayıdır. Afgan emiri Dost Muhammed Han'ın devrine denk gelen bu olay Badahşan üzerinde önemli etkilere sebep olmuştur. Mir Atalık'ın emri altındaki Özbeklerle ittifak kuran ve Afganların Türkistan valisi Muhammed Afzal Han'a karşı ayaklanma düzenleyen bu gruhun başında Badahşan emirleri de vardı. Birden fazla safhadan oluşan bu isyan hareketi, genç ve yetenekli Serdar Abdurrahman'ın ve amcalarının büyük gayretleri ile bastırılmıştı. Nitekim bu olaydan sonra Badahşan emirleri evlilik yolu ile Afgan hanedanı akraba olmuşlardı. Bu olay aynı zamanda Buhara Özbeklerinin Badahşan ve Katagan üzerindeki hayallerini suya düşüren bir gelişmedir. Böylelikle Badahşan, Belh merkezli Türkistan vilayetine bağlanarak ikinci defa Afgan otoritesine girmiştir. Bu olaylardan sonra oğlu Mir Şuca't'ın ortaya çıkardığı iç karışıklıkların önüne geçmek isteyen Mir Şah Zamanüddin, oğlunun idam fermanını vererek bu meselelerin ortaya çıkaracağı sorunların önüne geçmiştir.

1864'te Mir Şah Zamanüddin'in ölümü, Badahşan tarihinin en belirgin yüzlerinden birinin daha ön plana çıkmasını sağlamıştır. Mir Şah Zamanüddin'in oğlu Mir Cihandar Şah, tahtı kazanma sürecindeki rakiplerini etkisiz hale getirerek Feyzabad tahtına oturmuştur. Badahşan'a bağlı bölgelerde çeşitli atamalarda bulunan Mir Cihandar Şah, her emir gibi kendi kadrosunu kurmayı başarmıştı. Bu dönemde Yarkend'e gönderdiği yardımlarla önemli gelirler elde eden Mir Cihandar Şah, Çitral hâkimleri ile evlilik yoluyla akrabalık bağı kurmuştu. Aynı zamanda Serdar Abdurrahman'a hediyeler göndererek Afgan devletine olan bağlılığını da pekiştirmişti.

Dost Muhammed Han'ın ölümü ve Kâbil tahtındaki değişim Afganlar arasında bir iç savaşın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu iç karışıklığın içerisine merkeze bağlı valiliklerin de katılması bilhassa kuzey bölgesinde işleri karıştırmıştı. Türkistan'ın valisi olarak özerk bir biçimde hareket eden Serdar Muhammed Afzal Han, Badahşan'daki otoritesini sürdürmüştü. Bu iç bölünmede Serdar Muhammed Afzal Han'ın yanında görünen Mir Cihandar Şah, Şir Ali Han tarafından düşman olarak görünmekteydi. Aslında denge politikası ile tahtını korumaya çalışan Mir Cihandar Şah, Katagan'a da

bu yüzden saldırmıştır. Fakat şartlar değişir değişmez siyasi hâkimiyeti eline alan Şir Ali Han, Feyzabad tahtına oturması için Mir Mahmud Şah'a yardımlarını esirgemedi ve Badahşan'a bu şekilde hâkim oldu.

Şir Ali Han'ın Feyzabad tahtına çıkardığı Mir Mahmud Şah, ataları gibi her fırsatta başına buyruk davranmaya kalkmıştı. Fakat merkezileşmeye başlayan ve bu bölgelerden maddi gelirler elde eden Afgan yönetim anlayışının bu hareketleri kabul etmesi mümkün değildi. Bu yüzden Mir Mahmud Şah cezalandırılarak tahtından edilmiştir. Bunun üzerine Türkistan valisi Naib Âlem Han, kendisine bağlı bulunan bu bölgeye Mir Yar Bek'in soyundan olan Mir Âlem Şah'ı tayin etmişti. Bu aile içerisinde yapılan atamaların bölgenin yönetimi açısından çok iyi sonuçlar doğurmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Çünkü başa gelen her emir, bulunduğu ilk fırsatta Afgan yönetimine karşı gelmekten geri kalmamıştır.

Badahşan, Şir Ali Han döneminde daha önceki durumundan farklı bir konuma gelmişti. Yıllardır Özbekler ile Ceyhun'un güneyindeki siyasi teşekküller arasında paylaşılamayan bir pasta durumunda olan Badahşan, bu sefer dünya güçleri olan İngiltere ve Rusya arasındaki mücadelelerin kesişme noktası haline gelmiştir. XIX. yüzyılda Büyük Oyun olarak adlandırılan ve sömürgeci anlayışın savaşlarından en önemlisi diyebileceğimiz bu siyasi ortam Badahşan'ın jeopolitik önemini ciddi bir boyuta taşımıştı. Güneydeki Hindistan topraklarını korumak isteyen İngilizler, kuzeyden gelen yayılmacı Rus tehlikesini durdurmak adına muhtelif girişimlere başvurmuşlardı. Bu yüzyılın başından beri Afganistan topraklarını bir tampon bölge gibi kullanan İngilizler bu sefer Badahşan'ı bu amaçla kullanmışlardı. 1873 Granville-Gortchakoff sözleşmesi iki ülke arasında Badahşan sınırları üzerine yapılmış ilk uluslararası anlaşmadır.

Şir Ali Han'ın ölümü bütün Afganistan üzerinde çeşitli sonuçlar doğurmuştu. 1880 yılında sürgünde bulunan Serdar Abdurrahman Han, Kâbil tahtını ele geçirmek için Badahşan topraklarına giriş yapmıştı. Bu sırada Badahşan, Rag, Rustak ve Feyzabad'ta çıkan isyanların sonucunda Şehzade Hasan ve destekçileri tarafından Afgan valilerin emri altından çıkarılarak tekrar müstakil bir benlik kazanmıştı. Şehzade Hasan, Feyzabad tahtını sağlama almak için İngilizlerle de pazarlık yoluna gitmiş ve bu bölgeden geçmek isteyen Serdar Abdurrahman'a izin vermemiştir. Rus müstemlekesi

Türkistan'daki sürgünü sırasında Mir Cihandar Şah'ın kızı ile evlenen Serdar Abdurrahman Han, Badahşan içerisindeki meselelerden faydalanarak Şehzade Hasan'ın sonunu getirmişti. Badahşan'da geçirdiği sürede muhtelif entrikalara şahit olan Serdar Abdurrahman da bu bölgeyi bir sığınak ve üs olarak kullanmayı bilmişti. Nitekim Kâbil tahtını ele geçirdikten hemen sonra bu bölgede başıbozuk davranan Mir Âlem Şah'ı bastırması ve burayı Abdullah Han Tokay'ın emri altına verirken merkezden atanan Vali Muhammed Han da Feyzabad'ın yönetimi ile ilgilenmiştir. Böylelikle Badahşan doğrudan Kâbil'e bağlı bir pozisyona gelmiştir. Fakat her zaman sembolik bir hâkim olarak yerel hanedandan yöneticiler atanmıştır.

Afganların Badahşan'da bu denli ciddi işler yapması, Şugnan'da ve Rustak'da hüküm süren aile fertlerini telaşlandırmıştı. Şugnan hâkimi Yusuf Ali Şah'ın ve Muhammed Ömer Han'ın emri altında isyan eden bu kuvvetler bastırılmıştır. Bu Badahşan ve Şugnan için önemli bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Nitekim Rusların anlaşma yoluna gittiği Şugnanlıların faaliyetleri engellenirken olası bir Rus işgalinin de önüne geçilmişti. Afgan devletinin kabul ettiği dini doktrinler bu bölge insanlarının anlayışıyla ters düşmekteydi. Abdurrahman Han, 1884'te son bulan bu faaliyetlerle Şugnan'ı da doğrudan merkeze bağlayan atamayı yapıp kuzeydoğu meselelerinin çözümünü sağlamıştır. Abdurrahman Han'ın Şugnan'daki bu faaliyetleri 1873 anlaşmasına ters bir davranış idi. Bu olay yeni bir krizin doğmasına sebep olsa da çok büyümeden kapatıldı ve Abdurrahman Han, Şugnan'ın kuzeyindeki Roşan'dan geri çekildi.

1884'teki son isyan girişiminden sonra Badahşan dört sene boyunca sorunsuz bir yönetime ev sahipliği yaptı. Fakat 1888'de Türkistan valisi İshak Han'ın isyanı, Badahşan'dan sürülmüş olan yerel hanedanın üyelerine bir umut oldu. İshak Han'ın ortaya çıkardığı kargaşadan faydalanan mirzadeler, Buhara'dan ve Kulab'dan aldıkları desteklerle Rag, Şehr-i Bozorg, Pasakoh gibi Badahşan'ın önemli bölgelerinde birçok isyan tertipler fakat her seferinde de başarısız olarak Badahşan'ı Afganlara terk etmek zorunda kaldılar. Nihayetinde 1889'daki ikinci büyük isyan hareketinde bu tür vakalara artık bir son verilmişti.

Rusların Badahşan sınırındaki çeşitli faaliyetleri gözlerin tekrar bu bölgeye çevrilmesine yol açmıştı. Yıllardır kuzey sınırlarını düzene sokmaya çalışan İngilizler

bu sefer Rusların Pamir seferleri ile telaşa kapıldılar. 1890 yılından itibaren başlayan olaylar silsilesi Rusların güneye inme çabalarını göstermek için yeterlidir. Bu sırada Hindukuş silsilesinin güneyindeki beyliklerin sorunlarıyla uğraşan İngilizler, Pamirlerin Hindistan'ı korumak için ne kadar önemli olduğunu anlamışlardı. Rusların buralarda garnizonlar kurması ve savaş sebebi sayılabilecek davranışları iki devleti de anlaşma yoluna itmiştir. İngilizler 1893'te Durand'ın Abdurrahman Han ile anlaşıp batı sınırlarını güvence altına almasından sonra Pamirler için uygulayacağı sınır stratejilerinin temelini atmıştı. Nitekim Abdurrahman Han ile anlaştıkları gibi 1895'te Ruslarla bu bölge hakkında anlaşma imzalayan İngilizler, bugünkü Vahan koridoru olarak adlandırılan bölgenin ortaya çıkmasını sağlamışlardı. Böylelikle İngiliz Hükümeti sınırları ile Rus Müstemlekeleri arasına bir tampon bölge inşa edilmiştir. Vahan bölgesi Badahşan'a bağlanarak harita üzerinde bugünkü haline yakın bir form almıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- ADAMEC, Ludwig W., **Historical and Political Gazetter of Afghanistan: Badakhshan and the Northeastern Afghanistan I**, Graz 1972.
- Ahmed b. Yahyâ el-Belâzuri, **Fütûhu'l Büldân**, (Çev. Mustafa Fayda), İstanbul 2013.
- AKA, İsmail, **Timur ve Devleti**, Ankara 2000.
- ALDER, G.J., **British India's Northern Frontier 1865-1895**, London 1963.
- ALİ, M. Athar, "The Objectives Behind the Mughal Expedition Into Balkh and Badakhshan 1646-47", **Proceedings of the Indian History Congress**, XXIX/I, 1967, s.162-168.
- ANSARİ, A.S. Bazmee, "Chitral", **Encyclopaedia of Islam II**, Leiden 1991, 29-31.
- AY, Zahide, **Moğol İstilası Öncesi ve Sonrasında Orta Asya'da Ezoterist Bir İslam Toplumu: 10-15. Yüzyıllarda Bedahşan İsmailileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2013.
- AY, Zahide, "İslâm Öncesi Orta Asya Tarihi Coğrafyasında Bedahşan Bölgesi ve Türk Tarindeki Yeri" **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Prof.Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı 2019, s.153-162.
- AZAMAT, Nihat, "Nasır-ı Hüisrev", **DİA XXXII**, s.397-395.
- Badakhshan, Its History, Topography and People* " **The Imperial and Asiatic Quarterly Review**, VIII/ July-October, Woking 1894, s.173-180.
- BANERJİ, S.K., **Humayun Badshah**, Oxford Universty Press 1938.
- BARTHOLD, V.V., "Badakhshan", **The Encyclopaedia of Islam I**, Leiden 1986.
- BARTHOLD, V.V. "Bedahşan", **MEB İslâm Ansiklopedisi II**, İstanbul 1979, s.435-438.
- BARTHOLD, V.V., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Ankara 1990.
- BARTHOLD, V.V., **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, (Yay. Haz. K.Yaşar Koprman- A.İsmail Aka) Ankara 1975.
- BARTOLD, V.V., "Tacikler", **Orta Asya**, (Çev. D. Ahsen Batur) İstanbul 2010, s.164-184.

- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Hindistan Tarihi II**, Ankara 1987.
- BEAL, Samuel, **Si-Yu-Ki: Buddhist Records of the Western World II**, London 1884.
- BEALE, T.W. – KEENE, H.G., **An Oriental Biographical Dictionary**, London 1894.
- BECKER, Seymour, **Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva 1865-1924**, New York 2005.
- BOSWORTH, C.E., "*Ghurids*", **The Encyclopaedia of Islam II**, Leiden 1991, s.1099-1104.
- BUHARAYÎ, Mirza Şems, **Tarih-i Buhara, Hokand ve Kaşgar (der şerh-i hükümrâni Emir Mir Haydar der Buhara, Muhammed Ali Han der Hokand ve Cihangir Hâce der Kaşgar)**, (Tashih: Muhammed Ekber Âşık), Tahran 1377.
- BURNERS, Alexander, **Travels into Bokhara Being The Account of A Journey From India to Cabool, Tartary and Persia Also Narrative of A Voyage on The Indus From The Sea to Lahore II**, New Delhi 1992.
- CHAVANNES, Edouard, **Çin Kaynaklarında Batı Türkleri**, (Çev. Mustafa Koç), İstanbul 2007.
- CHOHAN, Amar Singh, **Gilgit Agency 1877-1935**, New Delhi 1995.
- CÖHÇE, Salim, "*Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar*", **Türkler I**, Ankara 2002, s.815-820.
- CÖHÇE, Salim, "*İlkçağda Hindistan'da Türk Varlığı*", **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, I/1, Malatya 2001, s.9-23.
- CRİNDLE, J.W. M., **The Invasion of India by Alexander the Great**, Westminster 1896.
- DAFTARY, Ferhad, **The İsmâ'ilis Their History and Doctrines**, Cambridge Press 2007.
- DANİ, Ahmad H., **History of Northern Areas of Pakistan**, İslamabad 1991.
- De PLANHOL, X.- BALLAND, D. – EİLERS, W., "*Badağşân*" **Eİr**, III/4, 2011, s.355-361.

- DURAK, Neslihan, “*Afganistan’da Çingizli Hakimiyeti’nin Tesisi*” **İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına: Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu’na Armağan**, (Ed. H. Alan- A. Kara- O. Yorulmaz), İstanbul 2008, s.253-275.
- Ebû Cafer Muhammed bin Cerirü’t Taberi, **Tarih-i Taberi IV**, (Çev. M. Faruk Gürtunca), İstanbul 2007.
- ELİAS, N., “*Report on a Mission to Chinese Turkestan and Badakhshan in 1885-86*” **Britain and Russia in Central Asia, 1880-1907 V**, (Ed. Martin Ewans), London 2008.
- FERHENG, M. M. S. **Afganistan der Penç Karn-ı Ahir**, Kâbil 1391.
- FORSYTH, Thomas Douglas, **Autobiography and Reminiscences of Sir Douglas Forsyth**, (Ed. Ethel Forsyth), London 1887.
- FRASER-TYTTLER, W.K., **Afghanistan: A Study of Political Developments in Central and Southern Asia**, London 1953.
- FRYE, Richard, **Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına Orta Asya Mirası**, (Çev. Füsün Tayanç- Tunç Tayanç) Ankara 2009.
- Gazetter of Afghanistan, Badakhshan I**, (5th. Edition) Simla 1914.
- Gazi Zahirüddin Muhammed Babür, **Vekayi Babür’ün Hatıratı I**, (Çev. R. Rahmeti Arat) Ankara 1987.
- GHIRSHMAN, R. **Les Chionites-Hephthalites**, Le Caire 1948.
- GORDON, T.E., **Roof of The World: Being The Narrative of A Journey Over The High Plaeau of Tibet to The Russian Frontier and The Oxus Sources on Pamir**, Edinburgh 1876.
- “*Granville-Gortchakoff Convention of 1873*”, **The Imperial and Asiatic Quarterly Review VII**, (January-April), Woking 1894, s.295-304.
- GROUSSET, R., **Bozkır İmparatorluğu**, (Çev. M.Reşat Uzman) İstanbul 1980.
- GUBAR, Mir Gulam Muhammed, **Afganistan Der Mesir-i Tarih**, Kâbil 1375.
- GUBAR, Mir Gulam Muhammed, **Coğrafya-yi Tarih-i Afganistan**, Kâbil 1332.
- Gülbeden, **Hümayunnâme**, (Çev. Abdürrab Yelgar-Eymen Manas), Ankara 1987.

- HABİBİ, Abdulhay, **Tarih-i Afganistan Ba'd ez İslâm**, Tahran 1367.
- HARLAN, Josiah, **Central Asia: Personel Narrative of General Josiah Harlan 1823-1841**, (Ed. Frank E. Ross), London 1939.
- HARMATTA, J. – LİTVİNSKY, B.A., “*Tokharistan and Gandhara Under Western Turk Rule (650-750)*”, **History of Civilizations of Central Asia III**, UNESCO/Paris 1994, s.358-393.
- HARMATTA, J., “*Languages and Literature in Kushan Empire*”, **History of Civilizations of Central Asia II**, UNESCO/Paris 1994, s.407-431.
- HAYIT, Baymirza, **Türkistan-Rusya ile Çin Arasında**, İstanbul 1975.
- HAYWARD, G.W., “*Journey from Leh to Yarkand and Kasghar and Exploration of the Sources of the Yarkand River*” **The Journal of the Royal Geographical Society of London**, Vol.40(1870), s.33-166.
- HAZARA, F. Muhammed Kâtib, **Siracü't Tevarih I-II**, (Nşr.M.İ Şeriatî), Tahran 1372.
- HUTTON, James, **Central Asia: From Aryan to The Cossack**, London 1875.
- İbn Arabshah, **Tamerlane or Timur the Great Amir**, (Çev. J.H. Sanders), London 1936.
- İbnü'l Esir, **İslâm Tarihi: El Kâmil fit-Tarih Tercümesi IV**, (Çev. Ahmet Ağırakça), İstanbul 1991.
- İstahri, **Ülkelerin Yolları**, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul 2019.
- KAKAR, M. Hasan, **Afghanistan: A Study in International Political Developments 1880-1896**, Kâbil 1971.
- KAKAR, M. Hasan, **Government and Society in Afghanistan: The Reign of Amir 'Abd al-Rahman Khan**, London 1979.
- KAKAR, M. Hassan, **A Political and Diplomatic History of Afghanistan 1863-1901**, Leiden 2006.
- KANAR, Mehmet, **Kanar Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul 2015.
- KONUKÇU, Enver, “*Akhunlar*”, **Türkler I**, Ankara 2002, s.827-830.
- KÛŞKEKİ, Burhaneddin, **Rahnema-yı Katagan ve Badahşan**, Kâbil 1367.

- LEİTNER, G.W., **Dardistan in 1866, 1886 and 1893**, New Delhi 1896.
- LOFTUS, Augustus, **The Diplomatic Reminiscences of Lord Augustus Loftus II**, London-Paris-Melbourne 1894.
- LOWICK, N.M., “*More on Sulaiman Mirza and His Contemporaries*,” **The Numismatic Chronicle**, Seventh Series, Vol.12 (1972), s.283-287.
- Manghol-un Niuça Tobça’an (Yüan-Ch’ao Pi-shi), Moğolların Gizli Tarihi**, (Nşr. Ahmet Temir), Ankara 1995.
- MANZ, B.F., **The Rise and Rule of Tamerlane**, Cambridge 1989.
- Marco Polo **The Book of Ser Marco Polo the Venetian**, (Nşr. Henry Yule), London 1903.
- McCHESNEY, Robert, “*The Reforms of Baqi Muhammad Khan*” **Central Asiatic Journal XXIV/1/2**, 1980, s.69-84.
- McCHESNEY, Robert,, “*Central Asia In the 16th-18th Centuries*”, **EIr**, V/2, s.176-193
- Mir Munshi Sultan Mahommed Khan, **The Life of Abdur Rahman Amir of Afghanistan I**, London 1900.
- Mirza Muhammad Haidar Dughlat, **Tarikh-i Rashidi**, (Nşr. N.Elias- Çev. E.D. Ross) London 1895.
- Mirza Sang Muhammed Badahşi-Mirza Fazl ‘Ali Sorh Afsal, **Tarih-i Badahşan**, (Nşr. Mençihir Studa), Tahran 1325.
- MOORCROFT, W. - TREBECK, G., **Travels in The Himalayan Provinces of Hindustan and The Panjab in Ladakh and Kashmir; in Peshawar, Kabul, Kunduz and Bokhara II**, London 1841.
- Munshi Abdul Rahman, **Journey to Badakshan, With Report on Badakshan and Wakhan**, Simla 1886.
- MURADİ, Sahibnazar, **Badahşan der Tarih I-II**, Kâbil 1390.
- NAHİZ, Muhammed Hekim, **Kâmus-ı Coğrafya-yı Afganistan I**, (Basıma Haz. Ali Ergun Çınar- Seyed Ali Moujan) İstanbul 2014.

- NİZAMİ, K.A., “*The Ghurids*”, **History of Civilizations of Central Asia IV**, UNESCO/Paris 1994.
- Nizamüddin Şâmi, **Zafernâme**, (Çev. Necati Lugal), Ankara 1987.
- NOELLE, Christine, **State and Tribes in Nineteenth-Century Afghanistan: The Reign of Amir Dost Muhammad Khan (1826-1863)**, New York 1997.
- ÖGEL, Bahaeddin, “*Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I. Yüce’ler*”, **AÜDTCF Dergisi XV/1-3**, Ankara 1957, s.261-273.
- PAMİRZAD, Hoş Nazar, **Tarih-i Bastan-ı Şugnan**, Duşanbe 1998.
- PEARSE, M.J., **Soldier and Traveller: Memoirs of Alexander Gardner**, London 1898.
- PIRUMSHOEV, H.S.- DANİ, A.H., The Pamirs, “*Badakhshan and The Trans-Pamir State*”, **History of Civilizations of Central Asia V**, UNESCO/Paris 2003, s.228-248.
- PUNDİT, Munphool, “*Relations Between Gilgit, Chitral and Kashmir*”, **The Journal of The Ethnological Society of London(1869-1870), II/1**, London 1870, 35-39.
- RAVERTY, H.G., “*An Account of Upper Kash-kar and Chitral or Lower Kash-kar Together with the Independent Afghan State of Panj-korah Inculiding Tal-ash*”, **Journal of the Asiatic Society XXXIII**, Calcutta 1865, s.125-150.
- RAWLINSON, Henry, **England and Russia in East: A Series of Papers on the Political and Geographical Condition of Central Asia**, London 1875.
- “*Revelations Regarding Badakhshan Its History*”, **The Imperial and Asiatic Quarterly Review, IX/January-April**, Woking 1895, s.191-196.
- “*Rough Chronological History of Badakhshan, Chitral, Etc*”, **The Imperial and Asiatic Quarterly Review, X/July-October**, Woking 1895, s.434-445.
- Sahibkiran Emir Timur Muhammed Tarağay Bahadıroğlu, **Timur’un Günlüğü - Tüzukat-ı Timur-**, (Haz. K. Şakirov- A. Aslan), İstanbul 2010.
- SARAY, Mehmet Saray, “*Bedahşan*” **DİA V**, İstanbul 1992, s.291-292.

- SHAHRANİ, M.Nazif, **The Kirgiz and Wakhi of Afghanistan: Adaptation to Closed Frontiers and War**, Washington 2002.
- SİNGH, Ganda, **Ahmad Shah Durrani Father of Modern Afghanistan**, London 1959.
- STEİN, Aurel, **Innermost Asia, Detailed Report of Explorations In Central Asia, Kan-su, and Eastern Iran I**, Oxford 1928.
- SUNDERMANN, Werner, “*Bidaxš*” **EIr IV/3**, 1989, s.242-244.
- SYKES, Percy, **The Right Honourable: Sir Mortimer Durand**, London 1926.
- TARN, W.W. Tarn, **The Greeks in Bactria & India**, London 1938.
- TEZCAN, Mehmet, “*Kuşanlar, Akhunlar ve Eftalitler*”, **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu**, (31 Ekim-1 Kasım 2002), Ankara 2006, s.9-56.
- TEZCAN, Mehmet, **Kuşanlar Tarihi (Yüeh-chih’lardan Kuşanlara)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.
- THOMSON, H.C., **The Chitral Campaign**, London 1895.
- THORNTON, A.P., “*Afghanistan in Anglo Russian Diplomacy, 1869-1873*”, **The Cambridge Historical Journal XI/2(1954)**, s.204-218.
- WHEELER, Stephen, **The Ameer Abdur Rahman**, London 1895.
- WOOD, John, **A Journey to The Source Of The River Oxus**, London 1872.
- YAZICI, Orhan, “*Emir Abdurrahman Han’ın Afganistan’da Merkezi Otoriteyi Tesis Etme Çabaları*”, **Ortadoğu Araştırmaları Dergisi IV/1**, Elazığ 2009, s.95-118.
- YAZICI, Orhan, “*Gilcayların Menşei*”, **Ortadoğu Araştırmaları Dergisi IV/I**, Elazığ 2006, s.31-49.
- YAZICI, Orhan, “*Rusların Sıcak Denizlere İnme Çabaları I; Afganistan’ın Uluslararası Politik Alanda Yerini Alışı*” **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları I/1**, Ocak-Haziran, Malatya 2001, 95-112.

YAZICI, Orhan, **Ahmed Şah Abdali ve Milli Afgan Devleti'nin Kuruluşu**, (Basılmamış Doktora Tezi) İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2003.

YAZICI, Orhan, **Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922**, Malatya 2011.

YAZICI, Orhan, **Timur Şah Dürrâni**, Malatya 2017.

YOUNGHUSBAND, Frank E., **The Heart of a Continent: A Narrative Travels in Manchuria, Across the Gobi Desert, Through the Himalayas, The Pamirs, and Chitral, 1884-1894**, London 1896.

YULE, H. – PUNDÎT, Munphool – BUKSH, Faiz, “*Papers Connected with the Upper Oxus Region*” **The Journal of the Royal Geographical Society of London**, Vol.42(1872), s.438-481.

YULE, Henry, “*Essay on the Geography of the Valley of the Oxus*”, **A Journey to The Source of The River Oxus**, (John Wood), London 1872.

FRASER-TYTTLER, W.K., **Afghanistan: A Study of Political Development in Central and Southern Asia**, London 1953.

<https://president.gov.af/en/badakhshan/> (Erişim Tarihi: 02.10.2019)

<https://www.britannica.com/place/Panj-River> (Erişim Tarihi: 02.10.2019)

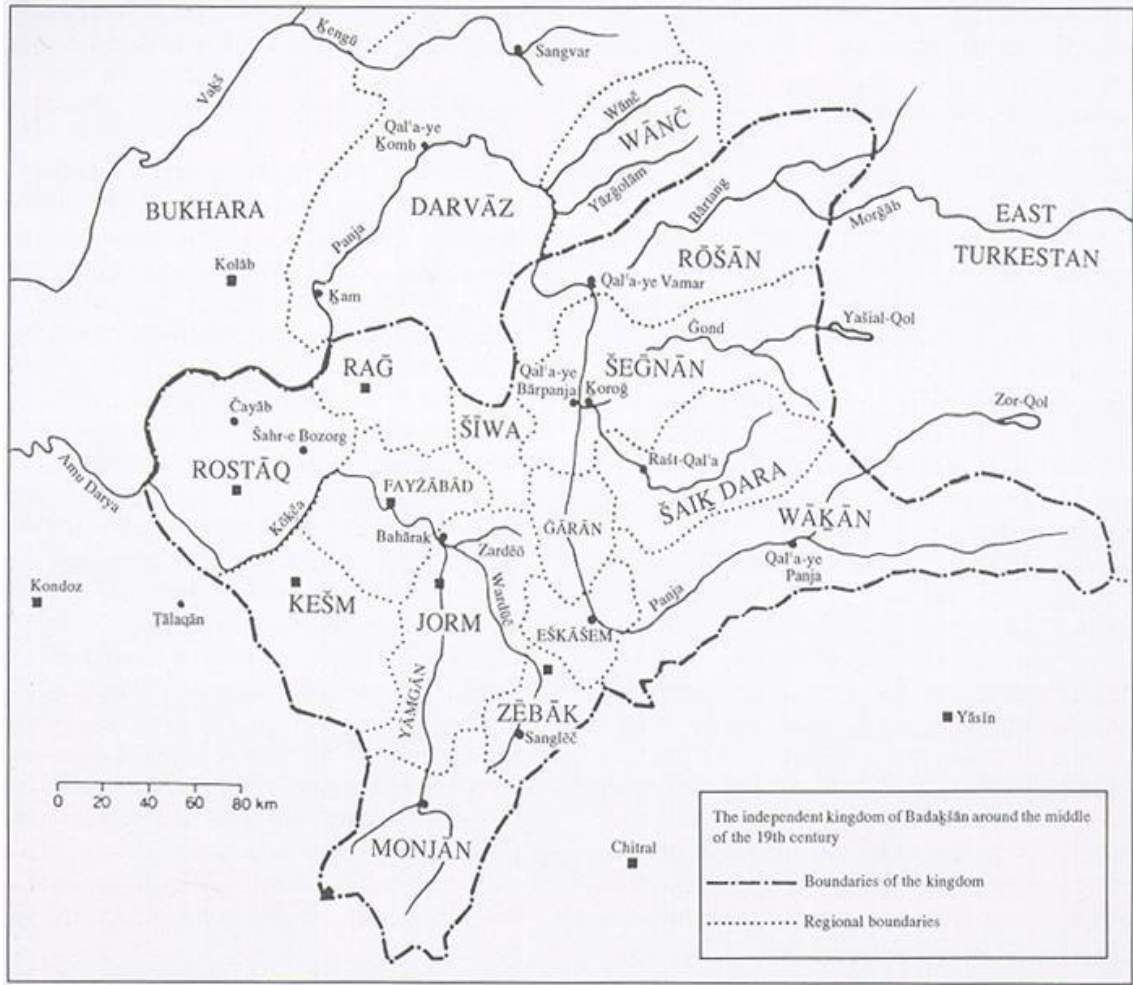
<https://stat.tj/en/database-socio-demographic-sector> (Erişim Tarihi: 02.10.2019)

EKLER

Ek 1. 21. Yüzyıl Badahşan Haritası

Ek 2. 19. Yüzyıl'ın Ortalarında Badahşan Haritası

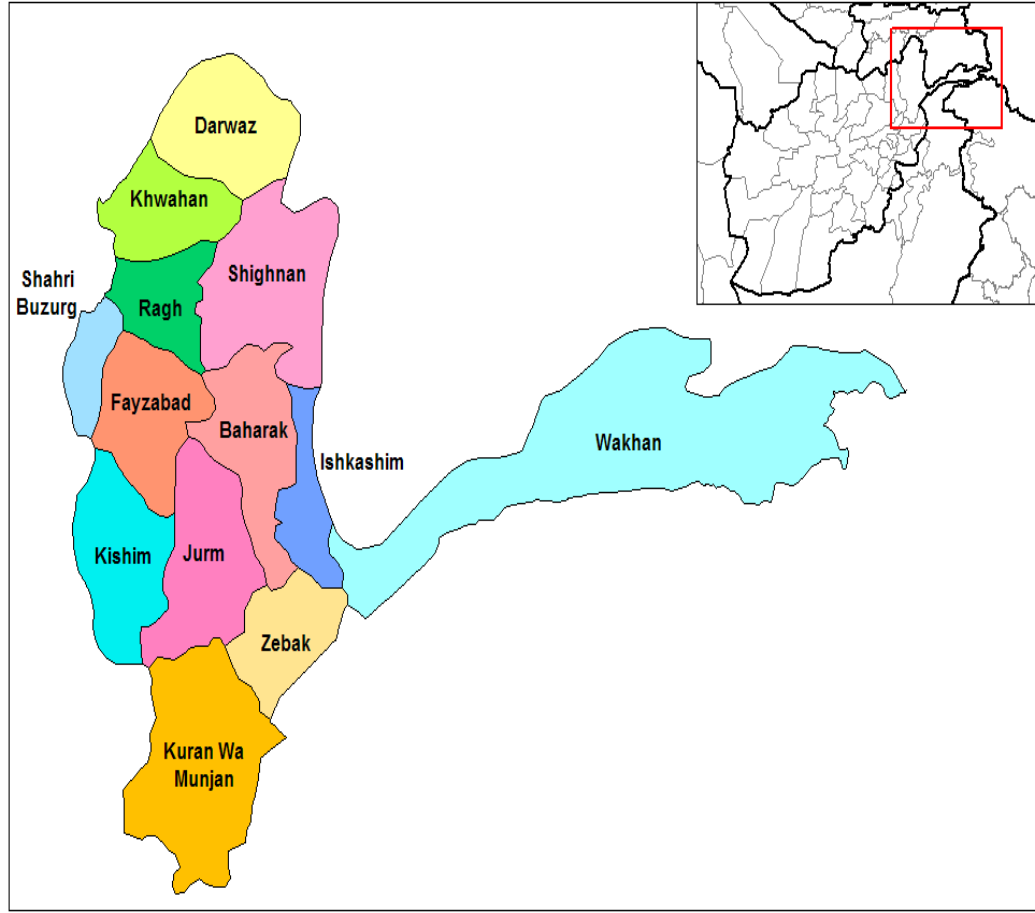

Ek 3. Durand Hattı ile Vahan'ın Güney Sınırı

CÉCILE MARIN

Ek 4. Afganistan'ın Badahşan Vilayeti

Ek 5. 1893 Afganistan Haritasında Badahşan

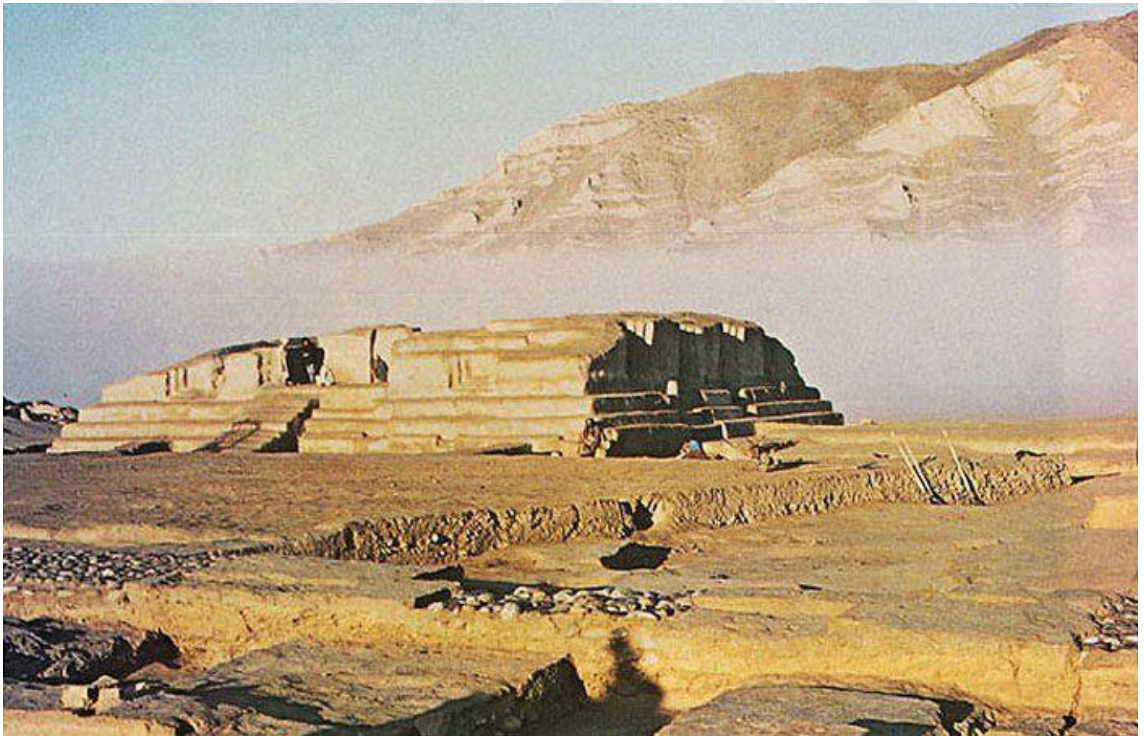
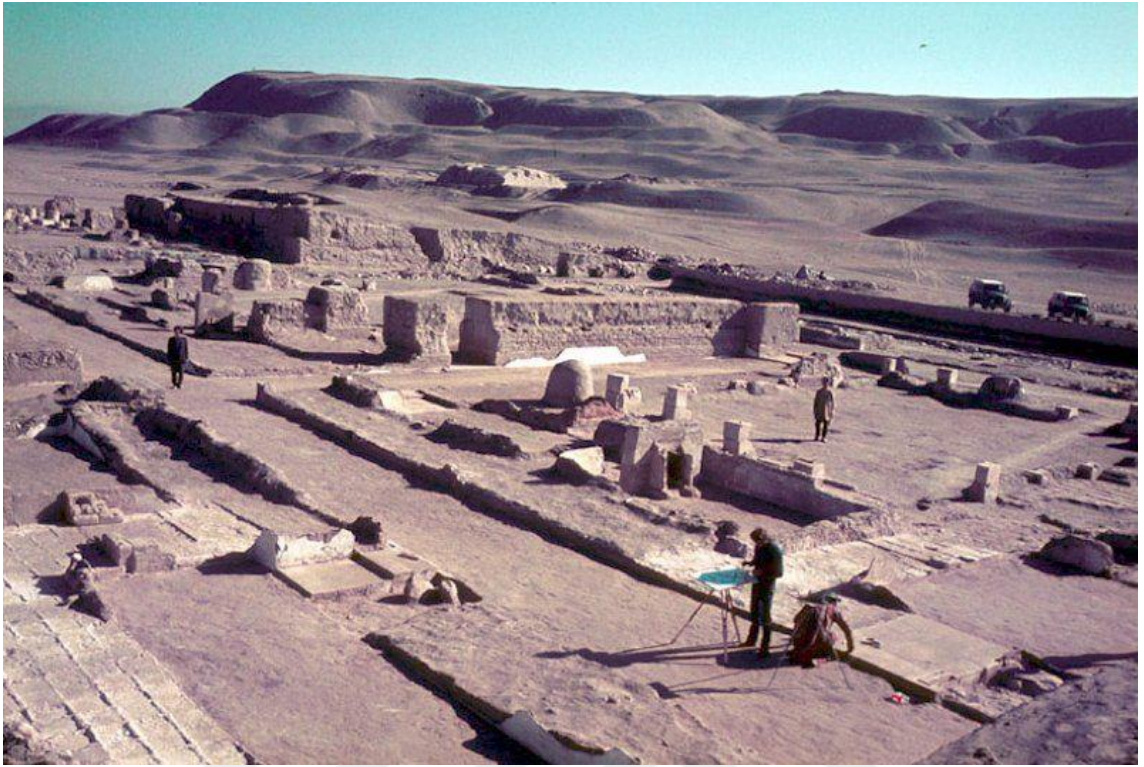
Ek 6. Baharek'teki Mir Yar Bek Türbesi

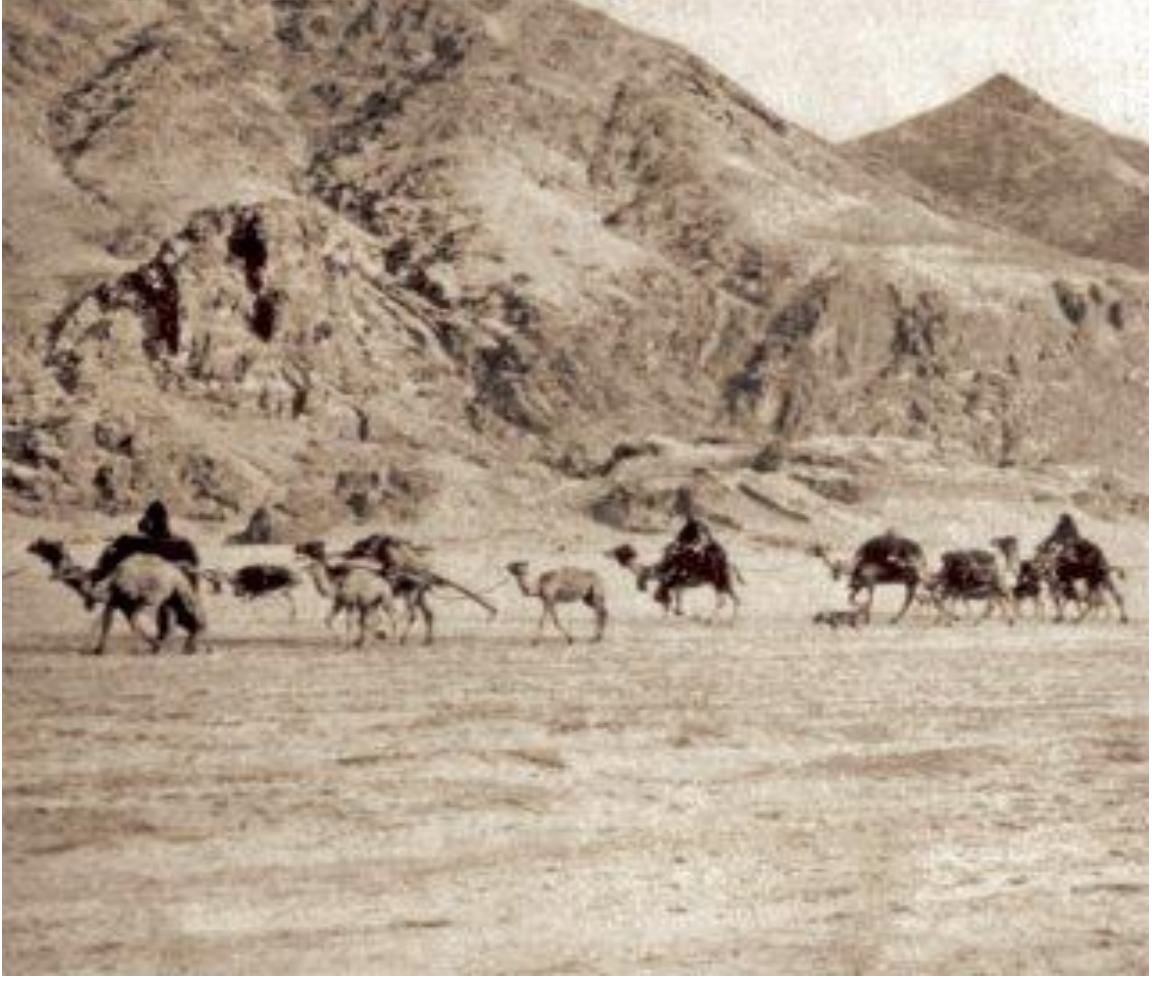
Nasır-ı Hüsrev Türbesi

Ek 7. Ay Hanum Antik Kenti

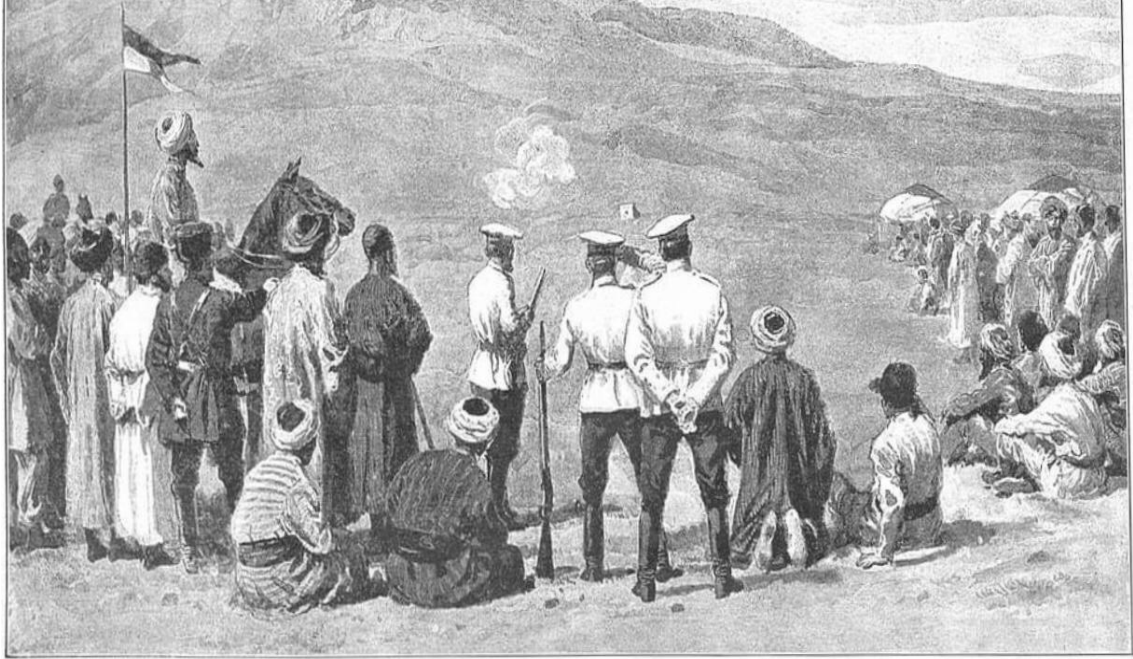
Ek 8. Badahşan'da Göçebe Kervanı

Ek 9. Badahşan'ın Çinlilere Tâbiyetinin Tasviri

Ek 10. Pamir Komisyonu Subaylarının Atış Yarışması

Азія. Памиръ. Разграничительная коммисія. — Состязаніе въ стрѣльбѣ.

Ek 11. Vahan'da Yamçun Kalesi (Kala-i Penc) Kalıntıları

